

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ЦЕНТР УКРАЇНОЗНАВСТВА
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
ЦЕНТР СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ ІСТОРИКІВ ПРАВА

АДВОКАТУРА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

**Матеріали Всеукраїнського круглого столу
25 січня 2013 року**

Київ – Тернопіль
2013

ББК 67.75 (4Укр) я43

А 28

Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. – 153 с.

*Друкується за поданням
Центру досліджень адвокатури і права
Національної асоціації адвокатів України*

Упорядники:

Василик І. Б. – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних і політичних дисциплін Київського університету управління та підприємництва, керівник Центру досліджень адвокатури і права Національної асоціації адвокатів України;

Дроздов О. І. – кандидат юридичних наук, доцент, адвокат, Голова науково-консультативної ради при Національній асоціації адвокатів України, докторант кафедри кримінального процесу, професор Інституту підготовки юридичних кадрів для СБУ Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»;

Шенцицька Т. Л. – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Рецензенти:

Гвоздій В. А. – заступник голови Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України, керуючий партнер юридичної фірми «Гвоздій та Оберкович», адвокат;

Довбищенко М. В. – доктор історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Обушний М. І. – доктор політичних наук, професор, директор Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Ярмиш О. Н. – доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України, голова Міжнародної асоціації істориків права.

Автори опублікованих матеріалів
несуть повну відповідальність за підбір,
точність наведених фактів, цитат,
економіко-статистичних даних,
власних імен та інших відомостей

ЗМІСТ

Гвоздїй В. А. Адвокатура України: історія та сучасність, досвід і перспективи	5
Скрипнюк О. В. Інститут адвокатури в контексті сучасного конституційного процесу в Україні	9
Андрусяк Т. Г. Адвокати та їх роль у розвитку української правової думки	14
Ємельянова Т. О. Аудіовізуальні документи як джерело з історії адвокатури	19
Єфремова О. Г. Джерела персоніфікованої адвокатури України у матеріалах фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України	22
Брославський В. Л. Концептуальні підходи до досліджень з історії української адвокатури	25
Блащук С. М. Судочинство та інститут захисту в давній Русі	27
Ващук Д. П. Адвокатура України у XV – I половині XVI століття.	34
Блануца А. В. Роль «адвокатів» у судових справах шляхти Великого князівства Литовського (1529–1566 рр.)	36
Кудїн С. В. Правовий статус адвоката за історичними пам’ятками України XVI ст.	38
Довбищенко М. В. Професійна та суспільно-політична діяльність адвокатів Волині другої половини XVII століття (за матеріалами актових книг повітових судів Волинського воєводства).	42
Кагамлик С. Р. Монастирські стряпчі як предтеча української адвокатури.	47
Фельцан І. Ю. Історичний досвід функціонування інституту адвокатури за судовими статутами 1864 р. та сучасна реформа адвокатури в Україні.	50
Меланчук А. В. Дисциплінарна відповідальність в дореволюційній Росії за Судовими статутами 1864 р. і в сучасній Україні	54

Улюшев Б. В. Адвокат-митець М. К. Гоняев у протидії судовій системі Російської імперії	57
Аркуша О. Г. Соціально-професійна група українських адвокатів у Галичині другої половини XIX – початку XX століття: методологія і контексти досліджень	63
Гловацький А. В. Станіслав Дністрянський (1870–1935): життєвий шлях, науково-педагогічна та громадсько-політична діяльність ученого	68
Ганусин О. Б. Становище українського адвоката у Галичині на зламі XIX–XX ст.: фахові та життєві пріоритети	74
Никифорок М. В. Адвокатура на Буковині в період її перебування у складі Австрії	78
Салук В. Б. Галицькі адвокати-народовці кінця XIX – початку XX ст. як громадсько-політичні діячі (на прикладі В. Лучаковського і Є. Олесницького)	82
Скальський В. В. Діяльність адвокатів в період Центральної Ради	89
Жовковська Ю. В. Провідні адвокати Чортківського повіту на Тернопільщині у першій половині XX ст.: життя та діяльність	93
Торончук І. Ж. Інститут адвокатури на Буковині у складі Румунії (1918–1940 рр.): ключові аспекти	99
Лазурко О. Б. «Союз українських адвокатів»: напрямки діяльності та структурна організація	103
Семенюк І. Я. Українські адвокати у політичних судових процесах над членами Української Військової Організації	108
Гусєва В. П. Адвокати – жертви політичних репресій кінця 30-х років XX століття (засуджені за співпрацю з німецьким консульством у місті Києві)	113
Крупник Л. О. Адвокати у судових процесах над українськими дисидентами у 50-х – 80-х роках XX століття (на прикладі постаті Миколи Горбала)	122
Роговенко Д. С. Законодавчі засади діяльності української адвокатури у 70-х – 80-х рр. XX ст.	128
Садовська О. В. Історія адвокатури Харківщини: особливості розвитку професійного інституту	132
Бігун В. С. Українські адвокати в США: закордонна сторінка сучасної історії адвокатури	138
Василик І. Б. Організація адвокатського самоврядування: досвід Найвищої ради адвокатів Польщі	146

АДВОКАТУРА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ, ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ

*Гвоздій Валентин Анатолійович, заступник Голови
Національної асоціації адвокатів України, адвокат*

Адвокати завжди брали активну участь у громадсько-політичному житті українського суспільства: займалися просвітництвом, створювали фахові та культурно-освітні громадські організації, надавали вирішального імпульсу економічному життю та, найголовніше, у різні історичні періоди ставали активними учасниками політичних перетворень. У різний час і за різних обставин правники були рупором українського населення у справі відстоювання своєї українськості та національної самоідентичності. Адвокати першими усвідомлювали, що сила нації визначається не переліком політичних прав, а всім комплексом здобутків у економічній, соціальній, культурній, науковій та інших сферах суспільного життя, вони були творцями української державності.

Однак, цей унікальний, специфічний і цікавий досвід діяльності українських адвокатів на всіх етапах українського державотворення ще не достатньо вивчений, проаналізований та синтезований. Тому це унікальне надбання діяльності українських правників минулих поколінь потребує комплексного дослідження, систематизації і популяризації серед сучасників, особливо серед активної молоді.

З метою показати цілісну історію адвокатури України від найдавніших часів до сьогодення та окреслити перспективи розвитку її як науки було розпочато Проект «Історія адвокатури України». Впевнені, що його реалізація сприятиме популяризації і утвердженню поваги до професії адвоката та до правників в цілому, а також спонукатиме молоде покоління юристів до досліджень і вивчення унікальної спадщини попередників.

Завдання проекту є масштабними за обсягом і глибокими за змістом. І в хронологічному і тематичному ракурсі важливо показати:

історичні етапи та процеси становлення української адвокатури; українську адвокатуру у системі права різних країн, до яких входили українські землі в певні історичні періоди; системи української адвокатури та адвокатури сусідніх країн і їхні взаємовпливи; внесок адвокатів – провідних вчених, політиків, державних діячів у становлення української державності; діяльність правничих факультетів, студентських правничих гуртків, клубів, шкіл відомих юристів, наукових установ та їхнє місце в історії адвокатури і права України; внесок українських адвокатів у започаткування видавничої справи, праці відомих юристів минулих поколінь і сучасності; роль адвокатів у розвитку інституцій адвокатури української діаспори за кордоном; історію та досвід діяльності юридичних фірм та організацій, адвокатських об'єднань, громадських організацій, вивчення їхньої спеціалізації, ведення менеджменту, стан підготовки юридичних кадрів на різних історичних етапах.

Сьогодні, в умовах реалізації Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» існує багато першочергових завдань, які потребують негайного вирішення. Законом передбачено запровадження певних реформ у адвокатській професії, зокрема: створення централізованих органів адвокатського самоуправління; прийняття нових правил адвокатської етики; обов'язкового стажування аплікантів, тобто осіб, які мають намір отримати свідоцтво на право здійснювати адвокатську діяльність; підвищення кваліфікації адвокатів тощо. Неодноразово доводиться спостерігати порушення вищезазначених проблем, тому перелічені нововведення потрібні та на часі.

Крім того, варто підкреслити, що в українській історії відомо про подібні реформи адвокатської професії наприкінці XIX – початку XX століття у південній частині Галичини. Саме тоді, фактично в умовах відсутності власної державності, в українській адвокатурі відбувся настільки якісний прогрес, що весь період отримав назву «адвокатська доба», і шкода, що про нього маємо так мало систематизованих відомостей. Досвід галицьких адвокатів столітньої дав-

нини чітко показав, що подібні новації сприяють підвищенню рівня адвокатури як інституту в цілому та кожного адвоката як фахівця, зокрема. Удосконалення «адвокатських» реформ на цих територіях відбувалося і у міжвоєнний період, вже в умовах зовнішньополітичної належності до Польщі.

Досвід «адвокатської доби» можна проаналізувати через призму сьогоденних нагальних проблем адвокатури за такими блоками: 1) формування кадрів, освіта і наука; 2) фахова, культурно-просвітня та громадсько-політична діяльність; 3) адвокатська етика, підвищення кваліфікації; 4) діяльність органів адвокатського самоврядування.

У питанні формування кадрів ще сто років тому чітко витримувалися вимоги щодо отримання освіти у національних та закордонних університетах, а також здобуття наукового ступеня доктора наук. Усі відомі адвокати того часу мали наукову ступінь доктора права і займалися наукою. «Неписаною» вимогою для всієї адвокатської спільноти була публікація наукових статей зі своєї галузі як у фахових збірниках, так і в пресі, а також участь у наукових конференціях, дискусіях, конкурсах і т. д.

Ще зі студентської лави молоді правники створювали громадські товариства та організації, метою діяльності яких була фахова практика студентів шляхом відкритого захисту своїх наукових робіт на рівні міста та області, ведення дискусій тощо. Фаховому зростанню студентів сприяло систематичне видавництво спеціалізованої юридичної літератури, періодики та преси, формування правничої бібліотеки при факультетах та організаціях, проведення конференцій, круглих столів, майстер-класів, існування власного видавництва.

Усі адвокати були задіяні у культурно-освітньому та громадсько-політичному житті суспільства. Вони фігурували як члени-засновники економічних, культурно-освітніх та наукових організацій, на громадських засадах вели їхній юридичний супровід, уклали статuti, представляли інтереси у судах. Адвокати входили до наглядових рад, дирекцій банків, страхових компаній тощо. Згодом

адвокати цієї доби отримали чудовий досвід ведення партійної та парламентської роботи, хоча прикладів для наслідування у них не було і діяли вони в умовах бездержавності.

Для кандидатів у адвокати обов'язковим було стажування в адвокатській конторі від 5 до 8 років і тільки тоді аплікат був допущений до складання кваліфікаційного іспиту. Обов'язковим було і активно практикувалося підвищення кваліфікації для адвокатів. За порушення норм адвокатської етики були не тільки дисциплінарні, а й фінансові стягнення. Усі спори між адвокатами публікувалися у пресі за поданням голови Спілки адвокатів. Дуже швидко ці конфлікти набували масового розголосу, що тягнуло за собою втрату клієнтів.

У міжвоєнний період провідною і єдиною організацією української галицької адвокатури був Союз українських адвокатів, завданнями якого, серед інших, була «оборона прав, інтересів та достоїнства звання адвоката». Робота Союзу проводилася на високому організаційному рівні, відчувалася внутрішня дисципліна. Так, за ігнорування чи безпідставну відсутність у роботі з'їзду, адвокат автоматично виключався з організації.

Крім того, нормою і «добрим тоном» вважалася благодійна діяльність адвокатів: створення культурних фондів, будівництво театрів, храмів, шкіл, розвитку літератури і мистецтва. Неписаним правилом для адвокатських контор було систематичне ведення освітніх чи культурологічних проектів. Зрештою, самі адвокати, деякі під псевдонімами, видавали власні наукові праці, спогади, мемуари, поетичні збірки, оповідання, новели, були керівниками академічних та церковних хорів, театральних труп тощо.

Подібні сюжети з історії української адвокатури є повчальними для сучасного покоління молодих адвокатів й можуть стати в окремих випадках прикладами для аналізу, вироблення нових ідей і їхньої реалізації в майбутньому.

Переконані, що результати наукових досліджень і їхня популяризація сприятимуть культивуванню пошани та зростанню національної уваги населення до адвокатської професії та її історії;

стимулюватимуть нове покоління студентів та аспірантів досліджувати історію адвокатури України і права. Ця тематика сприятиме залученню провідних спеціалістів до проведення досліджень з історії адвокатури й обговорення актуальних і нагальних питань її розвитку. Сподіваємося, що будуть сформовані пропозиції до органів законодавчої та виконавчої гілки влади щодо вдосконалення реформування адвокатури України та організації правоосвітнього та правовиховного процесу, теоретичної і практичної підготовки студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальністю «правознавство» та «історія». Зрештою, напрацювання у цьому напрямку заповнять певну прогалину в історіографії проблеми та повернуть із забуття та ідеологічного замовчування цікаві та відомі постаті з історії української адвокатури, які по праву повинні посідати належне їм місце у Пантеоні Героїв України.

ІНСТИТУТ АДВОКАТУРИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Скрипнюк Олександр Васильович, голова Комісії Конституційної Асамблеї з питань конституційного ладу та порядку прийняття і введення в дію змін до Конституції України, академік НАПрН України, Заслужений юрист України

Конституційна модернізація в Україні започаткована новим етапом розвитку конституційного процесу в Україні, ознаменована створенням Конституційної Асамблеї й спрямована на оновлення всіх сфер суспільного і державного життя.

У лютому 2011 року Президентом України підтримано ініціативу, яка виходила від громадянського суспільства, в особі Кравчука Л. М. – Президента України у 1991–1994 рр. щодо створення Конституційної Асамблеї для підготовки змін до Конституції України. Створенню Конституційної Асамблеї протягом року пере-

дувала велика підготовча робота Науково-експертної групи у складі Ю. Г. Барабаша, Л. В. Губерського, В. В. Долежана, В. В. Завальнюка, В. П. Колісника, О. Л. Копиленка, А. В. Корнєєва, Е. М. Лібанової, О. М. Майбороди, В. Т. Маляренка, П. Ф. Мартиненка, В. Т. Ігора, В. В. Носова, М. П. Орзіха, Л. В. Підпалова, П. Д. Пилипенка, В. Я. Тація, В. П. Тихого, Ю. С. Шемшученка, Н. Г. Шукліної на чолі з Л. М. Кравчуком та Групи наукових консультантів Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України у складі О. В. Батанова, П. Б. Євграфова, А. М. Колодія, В. Л. Мусіяки, В. І. Олениченка, Н. М. Пархоменко, Л. В. Підпалова, М. О. Пухтинського, О. В. Скрипнюка, В. Л. Федоренка, В. М. Шаповалова, О. І. Ющика на чолі з його директором Ю. С. Шемшученком. Напрацювання основних документів, пов'язаних зі створенням Конституційної Асамблеї та її діяльністю, здійснювались із врахуванням рекомендацій Європейської Комісії «За демократію через право», а також позиції Парламентської Асамблеї Ради Європи, висловлених в спеціальній резолюції щодо ініціювання владою України всебічного процесу конституційної реформи.

У грудні 2011 року схваленням проекту Положення про Конституційну Асамблею і Концепції формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї, підготовлених Групою наукових консультантів, Науково-експертна група відкрила шлях для створення Конституційної Асамблеї Указом Глави держави В. Януковичем як спеціального допоміжного органу при Президентові України в складі 95 осіб.

Згідно із Концепцією формування та організації Конституційної Асамблеї, більшість її членів мали складати представники наукового товариства, фахівці в галузі конституційного права та державного управління. Передбачалося, що свої пропозиції щодо персонального складу Конституційної Асамблеї внесуть депутатські фракції і групи Верховної Ради України, найвпливовіші позапарламентські політичні сили, представники інститутів громадянського суспільства. Зокрема, до складу Конституційної Асамблеї увійшло:

10 академіків НАН України, 6 член-кореспондентів НАН України, 19 академіків НАПрН України, 9 член-кореспондентів НАПрН України, 54 доктори наук, 19 кандидатів наук, 13 керівників вищих навчальних закладів, 4 судді Конституційного Суду України у відставці, суддя Європейського суду з прав людини у відставці, Голова ЦВК та член Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанська Комісія). 22 провідні інститути громадянського суспільства України мають своє представництво в Конституційній Асамблеї.

Головою Конституційної Асамблеї призначено Л. М. Кравчука; заступником голови – Ю. С. Шемшученка, секретарем – М. І. Ставнійчук – Радника Президента України, Керівника Головного управління з питань конституційно-правової модернізації Адміністрації Президента України. 20 вересня 2012 р. відбулося Перше пленарне засідання Конституційної Асамблеї, яке сформулово її керівні та виборчі органи – бюро та 7 комісій за основними напрямками роботи над оновленням Конституції України: Комісію з питань конституційного ладу та порядку прийняття і введення в дію змін до Конституції України (голова – О. В. Скрипнюк), Комісію з питань прав, свобод та обов'язків людини і громадянина (голова – В. Г. Буткевич), Комісію з питань здійснення народовладдя (голова – А. О. Селіванов), Комісію з питань організації державної влади (голова – А. В. Єрмолаєв), Комісію з питань правосуддя (голова – В. Т. Маляренко), Комісію з питань правоохоронної діяльності (голова – В. Я. Тацій), Комісію з питань адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування (голова – С. Г. Серьогіна).

З нагоди створення Конституційної Асамблеї Парламентська Асамблея Ради Європи у своїй резолюції «Функціонування демократичних інститутів в Україні» наголосила, що без створення цього органу та без реформування Конституції в Україні було б неможливим запровадження необхідних реформ в контексті виконання Україною зобов'язань перед Радою Європи.

Основними завданнями Конституційної Асамблеї є: узагальнення практики реалізації Конституції України, пропозицій і рекомендацій щодо її вдосконалення з урахуванням досягнень і тенденцій сучасного конституціоналізму; підготовка та схвалення Концепції внесення змін до Конституції України, подання її Президентові України; підготовка на основі Концепції внесення змін до Конституції України законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції України та попереднє його (їх) схвалення; організація громадського, а також фахового, в тому числі за участю міжнародних експертів, зокрема експертів Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанська Комісія), обговорення законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції України; доопрацювання за результатами громадського і фахового обговорення законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції України; схвалення законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції України та подання Президентові України для внесення на розгляд Верховної Ради України відповідно до розділу XIII Конституції України.

Виходячи із зазначених завдань, можна стверджувати, що конституційне оновлення на сучасному етапі спрямоване на модернізацію всіх сфер життя суспільства і держави, включаючи інститут адвокатури.

Інститут адвокатури не зовсім вписується в межі сучасного конституційного поля України. Тільки одна стаття 59 Конституції України безпосередньо стосується адвокатури, інші статті (92 і 131) лише побіжно її згадують. Конституційна норма лише констатує факт наявності в державі адвокатури, окреслює її головні функції. Поза межами конституційного регулювання залишається одне з основних питань адвокатури – питання про її правовий статус, від якого залежить життєдіяльність української адвокатури. Реформування інституту органічно має бути пов'язане із підготовкою та внесенням змін до Конституції України.

Сьогодні в середовищі адвокатів активно висловлюється думка, що на конституційному рівні (в окремому розділі під назвою «Адвокатура») має бути визначений правовий статус адвокатури, організація її структури, основні функції, визначення адвокатської діяльності.

Існує справедливе нарікання громадян на стан правосуддя в країні, спричинене недооцінкою суспільством ролі і місця адвокатури в судовому ладі держави. У понад 60 країнах світу захисниками в судах виступають лише професійні адвокати. Саме правова допомога адвоката визначається на конституційному рівні як гарантія дотримання міжнародних актів про права і свободи людини. Сьогодні все більше з'являється прихильників вилучення із чинної ст. 59 Конституції України положення щодо функцій з надання правової допомоги адвокатами лише в судах та інших державних органах. Тезу про свободу обрання захисника своїх прав слід уточнити, оскільки в нинішній редакції Основного Закону України вона не узгоджується з обов'язком держави забезпечити професійний захист встановлених на конституційному рівні прав і свобод особи, зокрема, права на правову допомогу.

На наш погляд, конституція має забезпечити існування такої правової основи, за якої на законодавчому рівні було б закріплено запровадження осучасненої системи органів адвокатського самоврядування; підвищення рівня вимог до кандидатів у адвокати через запровадження стажування, порядок перевірки професійних знань, стаж професійної практики за фахом юриста не менше трьох років, встановлення норми про забезпечення правової допомоги через адвокатуру і заборони надання правової допомоги не адвокатам; лібералізм податкового режиму стосовно адвокатів через поширення на адвокатів права на застосування спрощеної системи оподаткування та ін.

У демократичному суспільстві на законодавчому рівні має бути забезпечене виконання адвокатурою трьох її найважливіших функцій: захист обвинувачуваних (підозрюваних) на досудовому слід-

стві, підсудних у суді Першої інстанції, засуджених у апеляційній та касаційній інстанції; надання правової допомоги громадянам та юридичним особам при розгляді справ різних категорій (карних, цивільних, адміністративних) у судах і інших державних органах (господарські суди, правоохоронні органи й органи влади і керування); консультативна робота з надання допомоги населенню і юридичним особам з правових питань, консультацій населенню і юридичним особам з правових питань.

Демократичний характер розвитку конституційного процесу в Україні створює важливі умови для модернізації інституту адвокатури на конституційному та законодавчому рівні. Головне, щоб цим скористалось суспільство та адвокатські структури. Досягнення цього можливе тільки шляхом консолідації адвокатів та подолання існуючих розбіжностей і суперечностей у їхньому середовищі. Сподіваємось, що діяльність Національної асоціації адвокатів України та її голови Л. П. Ізовітової, яка є членом Конституційної Асамблеї, допоможе адвокатури на конституційному рівні захистити свої права.

АДВОКАТИ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДУМКИ

*Андрусяк Тарас Григорович, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії, теорії держави і права Львівського
національного університету імені Івана Франка*

Формування модерної нації є складний, багатогранний та багатапний процес. Про поняття нації та причини їх виникнення багато писалося, пишеться і буде писатися. Існують різні, часто діаметрально протилежні, підходи, зрештою, як і з будь-яким іншим соціальним феноменом. Їх неможливо повністю і всесторонньо охарактеризувати в рамках однієї з суспільних наук, оскільки предметним полем конкретної галузі наукових знань є тільки окремий аспект соціального явища. Безумовною тенденцією розвитку соціальних знань є їх ускладнення та поглиблення, а отже, поява

нових наукових напрямків на стику вже існуючих галузей науки. Це стосується і юриспруденції. Позитивізм з його ототожненням права і закону сьогодні не може дати адекватні відповіді на виклики часу. З'являються нові держави, що виникають як реалізація народами свого права на самовизначення, тобто на самостійне встановлення свого політичного статусу та вільне забезпечення свого економічного, соціального та культурного розвитку. Основою цього є власна правова система, яка повинна формуватися на національних особливостях конкретного народу, бо, як слушно зауважив ще на початку минулого століття визначний український правник Богдан Кістяківський, «немає єдиних і однакових ідей свободи особи, правового устрою, конституційної держави, однакових для всіх народів і часів. Всі правові ідеї у свідомості кожного окремого народу отримують своєрідне забарвлення і свій власний відтінок». З огляду на зазначене поруч з історією держави і права та історією політичних і правових вчень об'єктивно виникає потреба в розвитку науки національної правової думки. Якщо предметом першої є реально існуючі державні утворення та їх законодавство, другої – вершинні явища теоретичного осмислення державно-правових явищ в духовному розвитку людства, то історія правової думки конкретного народу вивчає національне розуміння і бачення права та всіх інших, пов'язаних з ним, явищ.

Українська правова думка є складовою формування модерної української нації. Поява та усвідомлення чим раз ширшими верствами народу ідеї своєї правосуб'єктності, що включає осмислення правових механізмів покращення свого економічного становища, права на вільне використання рідної мови, розвиток національної науки, освіти та культури. Завершенням цього етапу розвитку правової думки є усвідомлення права на створення власної держави. Подальший процес передбачає розвиток ідеї, що є базовими для формування і розвитку національної правової системи.

Формування і розвиток сучасної держави, чи на основі абсолютистської монархії, як це було у Франції, чи на основі прогресивних

ідей, без обтяження аристократично-монархічним минулим, як це було у США, відбувалося при визначальній участі та впливові адвокатів. Саме адвокатами була більшість лідерів Французької революції, авторів американської конституції, депутатів парламентів інших європейських країн, що приймаючи нові демократичні конституції, перетворювалися в сучасні демократичні держави. Така роль адвокатів у прогресивних державно-правових процесах обумовлена самою специфікою їхньої професії. Станове суспільство з його поділом людей на різні, засадничо відмінні за своїм правовим статусом, групи, не потребує адвоката як людини добре обізнаної з правом, тобто нормами, що регулюють відносини між рівними сторонами. Знавцем таких норм, а отже суддею і представником сторін виступає представник вищої за статусом верстви (двоє селян, які йдуть до пана, щоб він розсудив їх спір – звичний сюжет народних казок, легенд та переказів) або представники свого стану (право на суд рівних, як базова складова привілейованого статусу). Тому закономірним є поява модерної адвокатури в європейських містах – цих первісних формах середовищ рівних за статусом людей. Бо право, в сучасному розумінні, базується на загальності, рівності та свободі. Його немає і не може бути у відносинах раба і рабовласника, феодала і залежного селянина. Хоч закон може закріплювати засадничо відмінний статус перших і других, більше того забезпечувати цей статус застосуванням примусу. Проте це не має нічого спільного з правом. Право потребує рівних в своєму статусі людей. Нація формується тільки тоді, коли є така спільнота рівних за своїм правовим статусом людей, які мають інтереси, відмінні від інших аналогічних спільнот. Сучасне суспільство на відміну від всіх попередніх, що базувалися на праві сили, базується на силі права. І якщо попередні епохи уособлював воїн, будь-то лицар, самурай чи козак, який міг захистити себе, свою родину, знедоленого чи пригнобленого силою меча чи шаблі, то сучасну епоху мав би уособлювати адвокат, який захищає знанням права. Саме тому адвокати завжди і скрізь були зацікавлені в прогресивних суспільних змінах. Вплив адвоката на

громадську думку, значимість адвокатської професії в суспільстві може бути критерієм верховенства права в конкретному суспільстві.

Важлива роль, що її адвокати відіграли у розвитку української правової думки, є наочним підтвердженням того, що процес формування української нації відбувався в формах, подібних до тих, що мали місце й у інших європейських народів. Таке місце в модернізаційних процесах саме цього юридичного фаху обумовлене не якимись особливими чеснотами самих адвокатів, а специфікою професії. Спадкова аристократія була зацікавлена в максимальному збереженні безправного становища селянства, оскільки воно забезпечувало даліше ведення екстенсивного сільськогосподарського виробництва. Підприємці, тобто власники заводів і фабрик, зацікавлені в максималізації своїх прибутків, були проти будь-якого законодавчого обмеження можливостей експлуатації найманих робітників. Для адвокатів повноправні селяни, робітники, наділені певними правами, були потенційними клієнтами, запорукою всезростаючого попиту на їх послуги. Поширення юрисдикції загальних судів на все більше коло суспільних відносин робило адвокатуру невід'ємною складовою системи правосуддя. Показовим у цьому відношенні є поява, після судової реформи в Російській імперії, цілої плеяди яскравих постатей в системі адвокатури. Добра обізнаність з чинним законодавством, вміння відстоювати правовим шляхом передбачені законом права і свободи, економічна незалежність, відсутність специфічних станових інтересів, все це робило адвоката провідником нових прогресивних ідей в суспільстві.

Українські адвокати починали відігравати визначальну роль у національно-політичному житті, а отже і в розвитку української правової думки починаючи з 80-х років XIX ст. на українських землях в складі Австро-Угорської імперії, і з першого десятиліття XX ст. – в складі Російської імперії. Цей часовий розрив обумовлений суттєвою відмінністю державно-правового устрою двох країн, а відповідно й роллю та значенням адвокатури в суспільстві. Якщо в першій конституція 1867 р. закріплювала правову рівність всіх громадян, то в

другій аналогічні процеси розпочинаються тільки в 1905 р. Проте це жодним чином не применшує ролі і значення українських адвокатів з цієї частини українських земель, як в національному русі, так і в розвитку української правової думки. Показовим у цьому відношенні може бути і той факт, що саме харківський адвокат Микола Міхновський вперше, спираючись на історично-легітимні засади, обґрунтував ідею державної самостійності України. І як не можливо уявити український політичний рух на західноукраїнських землях без Костя Левицького, Євгена Олесницького, Євгена Петрушевича та багатьох інших адвокатів, так само на українських землях, що перебували під владою Російської імперії, він розвивався завдяки Олександрові Кониському, Іллі Шрагу, Опанасу Андрієвському, Миколі Дмитрієву та іншим українським адвокатам. Саме зусиллями українських адвокатів та інших правників були створені законодавчі системи УНР та ЗУНР, правова основа для Акту Злуки, які, при відсутності іноземної окупації цих держав, мали б перспективу подальшого успішного демократичного розвитку.

Радянська державно-правова система виключала можливість існування суспільно значимої адвокатури. Вона діяла в чітко окреслених фахових межах, що виключали будь-який вплив адвоката на громадську думку, його активну національну позицію. Приклад Левка Лук'яненка та його товаришів – це той виняток, що підтверджує правило. Сучасна українська адвокатура стала продовженням радянської адвокатури. Тому сьогодні вплив і значення адвокатів на політичні чи законотворчі процеси є мінімальними або відсутніми, роль адвоката в забезпеченні справедливого та ефективного правосуддя є далеко меншою від тієї, якої вдалося досягти їхнім попередникам – українським адвокатам Австро-Угорської та Російської імперій. Тому вивчення історії адвокатури на українських землях, актуалізація її здобутків, повернення та популяризація імен визначних українських адвокатів є не тільки данина пам'яті попереднім поколінням, але й підґрунтя змін на краще в майбутньому української адвокатури.

АУДІОВІЗУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ АДВОКАТУРИ

Ємельянова Тетяна Олександрівна, кандидат історичних наук, заступник директора Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного

Потреба у комплексному дослідженні історії вітчизняної адвокатури зумовлює віднайдення та залучення до наукового обігу невідомих досі джерел, зокрема, аудіовізуальних документів. Цей інформаційний ресурс до сьогодні практично залишається поза увагою дослідників. Однак в умовах сучасного процесу інформатизації суспільства та зростаючого візуального впливу на свідомість людини, актуальним стає використання дослідниками аудіовізуальних документів як історичного джерела, здатного в прямому розумінні і притому в динаміці відображати недоступну традиційним джерелам дійсність.

Найбільшою архівною установою в Україні, яка забезпечує зберігання аудіовізуальних джерел та їх використання, є Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного. Документальне зібрання архіву налічує понад 485 тис. документів, в яких специфічними засобами кіно, фотографії та звуку відтворено події вітчизняної та світової історії від середини ХІХ ст. до сьогодення.

Найранішими серед архівних джерел визначеної тематики є фотодокументи, які хронологічно належать до 1930-х років. Так, на одному зі знімків 1932 року зображено члена президії колегії захисників м. Харкова Новикова у робочому кабінеті. Привертає увагу й інший фотодокумент, у якому зафіксовано прийом відвідувачів в юридичній консультації в м. Харкові, датований 1936 роком. Відсутність фотознімків, які б відображали діяльність приватних правозахисників, на нашу думку, свідчить про посилення державного впливу на правозахисний інститут через перехід до колектив-

ної організації праці адвокатів в юридичних консультаціях і ліквідацію приватних кабінетів.

Своєрідним евристичним джерелом з історії вітчизняної адвокатури є кінодокументи. Всі вони виробництва Української студії хронікально-документальних фільмів (Укркінохроніка). За формою представлення інформації серед них виділяються: кінофільми, кіножурнали та кіносюжети.

Кіножурнали і кіносюжети характеризуються оперативністю (коротко і точно інформують про місце, час і учасників подій); кінофільми ж, крім інформативної функції, забезпечують ідеологічну пропаганду.

У наявних кінодокументах показано в основному участь правозахисників у судових процесах. Так, в одному із сюжетів кіножурналу «Радянська Україна» за 1961 рік зафіксовано виступ захисника під час судового процесу, що проходив у м. Києві, над туристами з ФРН, колишнім есесівцем Адольфом Вернером та його дружиною Хермінерою Вернер, яких було звинувачено у шпигунській діяльності на території України.

Аналогічна інформація має місце і в кінофільмі «Хто ви, містер Климчук?» (Укркінохроніка, 1978), у якому зафіксовано перебіг судового процесу у м. Львові над членом Спілки української молоді у Великобританії А. Климчуком, який у складі англійської туристичної групи прибув до Радянського Союзу для передачі інструкцій і відозв антирадянського змісту.

Окремо слід згадати два кінодокументи про судові процеси над членами ОУН. Це – кіносюжет «Суд продовжується» (1967), в якому відображено засідання в суді Івано-Франківської області за звинуваченням члена ОУН О. М. Григи у розстрілі радянських розвідників в роки війни. Дотична інформація зосереджена у кінофільмі «Гірка відлуння» (1979), в якому розкрито перебіг судового процесу, що відбувся у с. Городок на Рівненщині, над членами ОУН-УПА К. Яценя та П. Прус за звинуваченням у каральних операціях проти мирного населення.

Діяльність правозахисників, хоч і фрагментарно, репрезентує кіносюжет «Поліцай з Кримне» (1980) про судовий процес у смт. Стара Виживка (Волинська область) над колишнім комендантом Заболотівської поліції М. Дуфанцем, поліцейськими Р. Бубелою, П. Рибачуком, які брали участь у розстрілі 6 вересня 1942 року в с. Кримне місцевих жителів єврейської національності.

Стан адвокатури в Україні на сучасному етапі розвитку репрезентують відеодокументи. Здебільшого це випуски інформаційних програм загальнонаціональних телеканалів: 1+1, ICTV, Інтер, Перший національний, СТБ, 5 канал, Новий канал. Уявлення про інформаційну насиченість цих джерел можна скласти, ознайомившись з анотаціями сюжетів деяких із відеодокументів. Наприклад, у інформаційних випусках наявні такі сюжети:

Квітень 1997. Семінар-тренінг для лікарів і адвокатів під егідою Української правничої фундації; Серпень 1997. Судове засідання з розгляду позову АТВТ «Українська прес-група» до редакції газети «Незалежність»; Вересень 1997. Останнє засідання Івано-Франківського обласного суду у «Справі дітей». Адвокат дає інтерв'ю; Квітень 1998. Засідання Печерського районного суду м. Києва у справі концерну «Денді» М. Бродського. Виступає адвокат; Квітень 1998. Судовий процес по розгляду позову щодо визнання недійсними виборів Одеського міського голови. Процес відбувався у Кіровоградському обласному суді. Адвокат М. Вознюк дає інтерв'ю; Листопад 2000. Засідання Співки адвокатів України, присвячене 10-річчю її створення. У президії В. Медведчук, С. Гавриш, М. Потебенько тощо.

Таким чином, різноманітні за складом та змістом аудіовізуальні документи додають важливі штрихи до об'єктивного відображення історії адвокатури. Вони можуть бути залучені як для експонування на тематичних виставках, так і в складі монографічного дослідження з даної теми.

ДЖЕРЕЛА ПЕРСОНІФІКОВАНОЇ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ У МАТЕРІАЛАХ ФОНДІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

*Єфремова Олена Гарольдівна, завідувач відділу викорис-
тання інформації Центрального державного архіву вищих
органів влади та управління України*

Основним джерелом для вивчення персоналій, в тому числі і адвокатури, є, звісно, архівні матеріали, адже основною функцією архівів є збереження національного архівного фонду нашої держави. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України) в цьому контексті відіграє важливу роль. Склад документів, які зберігаються у ньому, заслуговує уваги не тільки істориків, а й фахівців різних галузей знань.

Мусимо констатувати, що персоніфікована історія адвокатури досі цікавила вельми небагатьох дослідників. З цієї галузі протягом 2007–2008 рр. в архіві була проведена велика робота з виявлення документів щодо історії Міністерства юстиції України, починаючи з 1917 року по 1924 рік (оскільки в ЦДАВО України зберігаються документи з 1917 року) – періоду Української Народної Республіки (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918 рр.), Української Держави Павла Скоропадського – 29 квітня – 14 грудня 1918 р., Директорії – Української Народної Республіки (УНР) – грудень 1918 – грудень 1920 рр. та частково періоду Радянської влади. У 2012 році була проведена значна підбірка документів щодо створення, діяльності та історії Київського науково-дослідного інституту судової експертизи, який підпорядковується та входить до складу Міністерства юстиції України. На підставі документів архіву готується збірка документів з історії інституту й планується створити музей цієї установи, де будуть експонуватися в значній мірі документи з ЦДАВО України.

Для дослідників з історії адвокатури труднощі під час проведення досліджень можуть виникнути у тому, що окремих фондів, у назві яких було б присутнє слово про адвокатуру, в архіві не виявлено. Якщо документи з історії Мінюсту України та Київського науково-дослідного інституту судової експертизи зберігаються у фондах з такою ж самою назвою, або з назвою по тематиці близькою до неї (фонд Народного міністерства судових справ Української Народної Республіки, Міністерство юстиції УНР, Державного сенату Української Держави тощо), то з історії адвокатури ситуація зовсім не втішна. Тому дослідникам доведеться виявляти документи з історії адвокатури України у фондах державних установ і організацій різного рівня, таких як: ф. № 1 Верховна Рада України (ВУЦВКа), ф. № 2 Кабінет Міністрів України (РНК – Рада Міністрів Української РСР), ф. № 8 Міністерство юстиції України (Народний комісаріат Української РСР) починаючи з 1917 року, а також у фондах, що стосуються судової, правової тематики та в особових фондах окремих діячів.

За документами архіву виявлено, що у добу Української Держави Павла Скоропадського адвокатуру визнавали окремим станом. Найвні особові фонди таких відомих правників України початку ХХ ст. як Ілля Шраг, Володимир Старосольський, Михайло Ткаченко, Микола Порш, Андрій Яковлів тощо зберігають інформацію про їхню політичну та громадську діяльність. Так, в ЦДАВО України зберігається фонд **4438 Яковліва Андрія Івановича** – українського громадського та політичного діяча, дипломата і вченого-юриста, організатора Товариства адвокатів, одного із фундаторів Українського правничого товариства, директора канцелярії Центральної Ради, керівника дипломатичної місії УНР в Австро-Угорщині, директора департаменту чужоземних відносин (закордонних справ) МЗС Української Держави, голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Бельгії та Голландії, в еміграції – професора Українського вільного університету в Празі. В документах фонду зберігаються різні наукові нариси, праці та статті вченого;

різноманітні посвідчення, листування з різними установами. Однак основна діяльність **А. І. Яковліва** як політичного діяча відображена в різних фондах доби Української Держави та УНР.

Необхідно зазначити, що в ЦДАВО України зберігаються фонди відомих українських правознавців України, які займали важливі державні посади різних урядів періоду Української Держави та УНР. Це фонд 3974 **Василенка Миколи Прокоповича** – правознавця, голови Державного сенату Української Держави; фонд 3695 **Шелухіна Сергія Павловича** – правознавця, історика, політичного і державного діяча, письменника, члена Української Центральної Ради, генерального судді УНР, Міністра судових справ, в еміграції – професора, декана і проректора Українського вільного університету в м. Празі; фонд 3830 **Приходька Віктора Кіндратовича** – громадського і культурного діяча, члена Української Центральної Ради, Міністра юстиції, товариша міністра фінансів Директорії УНР, в еміграції – викладача Української господарської академії в м. Подебрадах; фонд 4471 **Чубинського Михайла Павловича** – державного діяча, Міністра юстиції Української Держави, професора Харківського університету та інші.

Слід підкреслити, що в ЦДАВО України зберігаються фонди, в яких містяться документи, що стосуються державної судової та правової політики України періодів Української Центральної Ради, Української Держави Павла Скоропадського та Директорії – Української Народної Республіки (УНР). У фондах наявні документи про діяльність відомих правників та адвокатів на різних державних посадах. Це фонд 2208 Міністерства юстиції Української Народної Республіки – 1918–1922, фонд 905 Державного сенату Української Держави – 1917–1919, фонд 2207 Міністерства юстиції Української Держави 1918–1919, Народного міністерства судових справ Української Народної Республіки.

З поразкою українських визвольних змагань, багато відомих правників та адвокатів змушені були покинути Україну. В еміграції вони займалися викладацькою діяльністю, про що свідчать

документи Празьких фондів, які зберігаються в ЦДАВО України, зокрема фонд 3859. Український вільний університет в м. Празі (Чехословаччина) – 1921–1945 та фонд 3795 – Українська господарська академія в м. Подебрадах (Чехо-Словаччина) – 1922–1938.

Таким чином, для дослідників є широке поле для вивчення персоналізованої історії адвокатури України, а реконструювати основні події доведеться шляхом використання та аналізу фондів державних установ і організацій та особових підбірок документів.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕНЬ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ

Брославський Володимир Любомирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Розвиток України, як модерної держави вимагає розбудови професійного та неупередженого інституту адвокатів, які б реально могли захищати інтереси громадян. Проте формування сучасної адвокатури неможливе без залучення досвіду попередніх поколінь. Тому сьогодні нагальною постала потреба у дослідженні історії та ролі адвокатів на українських землях. Слід констатувати, що комплексного дослідження діяльності адвокатів в історіографії немає. Наявні ж праці охоплюють лише деякі аспекти дослідження. Проте легке, на перший погляд, завдання – дослідити історію української адвокатури, наштовхується на ряд концептуальних проблем.

По-перше, слід визначитися, кого можна вважати адвокатом, адже у класичному значенні цей термін активно використовується лише з XIX ст. Таким чином, обмежившись терміном «адвокат», ми відмовляємося від столітньої історії представників сторони захисту у судових інстанціях Речі Посполитої та Великого князівства Литовського. Тому до періоду, що передував XIX ст., ми пропонуємо вживати термін «правозахисник». Зокрема, вже Литовські Статути містили

відомості про правозахисників-адвокатів, яких іменували «прокураторами». Статути чітко передбачали повноваження «прокураторів», а також коло осіб, які могли бути правозахисниками. Цікавим є той факт, що роль адвоката міг виконувати й іноземець, а звідси постає ще одне концептуальне запитання – чи слід діяльність правозахисників-іноземців відносити до історії української адвокатури.

Можна припустити, що й за часів Київської Русі існував інститут представників, яких за певних умов можна прирівняти до правозахисників. Вбачаються наступні блоки в історії адвокатури:

- Київська Русь та Галицько-Волинське князівство;
- Королівство Польське й Велике князівство Литовське з їх спадкоємницею Річчю Посполитою;
- Гетьманщина;
- XIX – початок XX століття у складі Російської імперії;
- XIX – початок XX століття у складі Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперій;
- національно-визвольні змагання 1917–1920 рр.;
- адвокатура на українських землях в складі Румунії, Польщі та Чехословаччини у міжвоєнний період.
- період УРСР;
- незалежність.

Друге питання охоплює відразу кілька проблем, на які слід звернути увагу: чи слід зарахувати до історії української адвокатури діяльність мусульманських «адвокатів» часів Кримського ханства, та «адвокатів» Молдавського князівства. Крім того, слід виділити діяльність представників сторін при вирішенні спірних питань серед носіїв національних меншин на території України: євреїв, вірмен, румунів тощо. Хоча їхній вплив на формування української адвокатури незначний, але заради об'єктивності та всебічності дослідження вважаємо, що цьому аспекту також слід приділити належну увагу.

Крім того, необхідно розуміти, яким аспектам діяльності адвокатів присвячувати дослідження. За рівнем освіти, своїм походжен-

ням адвокати належали до спадкової еліти суспільства. Особливо це можна проілюструвати в період Гетьманщини та XIX – початку XX ст., коли за умов відсутності стану аристократії, адвокати перебирали на себе роль представників народу. Таким чином, значна частина адвокатів займалася не лише адвокатською практикою, але й проводила активну суспільну діяльність щодо захисту прав і свобод українців та відродженню української нації.

Потребує посилення в частині адвокатури і юридична біографістика, віднайдення забутих і невідомих імен українських адвокатів у різні історичні періоди. Також залишається невивченою діяльність українських адвокатів у діаспорі.

Отже, перед дослідниками історії адвокатури постають складні завдання концептуального характеру стосовно термінології, хронологічних рамок та виокремлення сфер діяльності адвокатів, відповіді на які можуть дати тільки віднайдені, в першу чергу рідкісні архівні матеріали, особисті спогади адвокатів.

СУДОЧИНСТВО ТА ІНСТИТУТ ЗАХИСТУ В ДАВНІЙ РУСІ

Блащук Світлана Миколаївна, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Вивчення у повній мірі сучасного стану того чи іншого юридичного інституту неможливе без ретроспективного дослідження. Кожна наука має свій історичний бік, сучасна юридична думка є також результатом всього попереднього юридичного життя [1, с. 14]. Що стосується зародження інституту адвокатури, то варто згадати досить вдалий вислів російського дослідника С. Гаврилова: «Весь шлях адвокатури на Русі... є визнанням необхідності її існування і одночасно боротьби з нею» [2, с. 22].

Питання про час виникнення інститутів захисту та судового представництва і причини відсутності згадок про них в законодав-

чих актах найдавнішого періоду є одним із найбільш дискусійних. Інститут захисту (юридична допомога) і судове представництво були покликані до життя різними потребами. На Русі інститут захисту виник не як самостійний інститут, а у зв'язку із судовим представництвом; особи, які виконували обов'язки представника, одночасно почали виконувати і роль правозаступників.

Дослідники уже тривалий час доводять, що формування інститутів захисту та судового представництва пов'язане з появою «Правди Руської». Але в самому тексті цього документу інформація про такі явища відсутня. Втім, це не означає, що вони були відсутні і в житті тогочасного суспільства.

Уперше про інститут захисту та інститут представництва згадується в законодавчих актах кінця XIV – початку XV ст. – Псковській та Новгородській судних грамотах (далі – ПСГ і НСГ).

Однак, історикам відома фраза з енциклопедичної праці «Книга дорогих цінностей» (903–925 рр.) арабського географа X ст. Ібн Русте (Абу Алі Ахмад ібн Умар Ібн Русте), яку можна розцінювати як доказ існування у слов'ян у IX ст. зародку інституту захисту прав інших:

«Если же один возбудит дело против другого, то зовет его на суд к царю, перед которым [они] и препираются. Если обе стороны оказываются недовольными приговором [царя], то по его приказанию дело решается на мечех: чей меч острее, тот и побеждает. На этот поединок приходят вооруженные родственники [обеих сторон] становясь [в ряд]. Затем соперники вступают в бой, и кто победит, тот и считается выигравшим дело» [3, с. 49].

Тобто родичі приходили на суд, як захисники, щоб допомогти позивачам. Родичі фактично виконували роль правозахисників і представників на суді поряд зі сторонами судового процесу. З наведеного уривку видно, що автор говорить про «судовий захист», як про справу, що має свою традицію і поширення. Варто зауважити, що відомості про такі судові поединки були характерні для варварських правд.

Ряд дослідників вважають, що пануючий у Давній Русі «принцип особистої явки» не допускав існування судового представництва і інституту захисту. На користь такого твердження наводиться відсутність згадок про ці інститути в давньоруських пам'ятках (договорах з греками, «Правді Руській» і ін.) [4, с. 307]. Але разом з тим, Е. Васьковський, говорячи про інститут захисту, відзначав: «Подібно до інших соціальних інститутів адвокатура не виникає відразу в абсолютно організованому вигляді, а з'являється в житті спочатку у формі незначного зародка, який може за сприятливих умов розвинутиися і досягти пишного розквіту, а при несприятливих чахнути і животіти в глушині» [4, с. 10].

У період роздробленості «Правда Руська» не втратила свого значення. Проте суспільний розвиток диктував зміни, і на певних землях зростає потреба зафіксувати ці зміни у нових нормативно-правових документах. Документи Новгороду і Пскова (ПСГ та НСГ) порушують питання, яким не приділена увага в тексті «Правди Руської».

У цих пам'ятках про інститути захисту та представництва говориться як про діючі, і діючі досить тривалий час. Ці інститути виглядають як усталені в суспільстві, зі своїми певними традиціями. Це дає підстави стверджувати, що захист та представництво в ПСГ та НСГ були лише закріплені, а не запроваджені. Згідно із судними грамотами обов'язки судових захисників та представників, окрім родичів позивачів, могли виконувати всі громадяни (НСГ, ст. 15, 18, 19, 32), за винятком осіб, наділених владою. Тобто, окрім природних захисників (головним чином – родичів), з'явилася так звана категорія найманих захисників. Саме з цієї категорії поступово буде виникати інститут професійних захисників та представників.

Отже, у ПСГ судовому представництву приділялась велика увага. Зокрема, встановлено норми заборонного або обмежувального характеру. Наприклад, Ст. 58 ПСГ [5, с. 337] звужувала коло осіб, що мали право на судових представників: жінки, діти, ченці і черниці, люди

похилого віку і глухі, тобто особи, які фізично або за звичаєм не могли бути на суді особисто.

Та ж стаття встановлювала відповідальність осіб, які прагнули «допомогти» в суді – «...а хто опрочнеимет помогать или силой в судебню полезет, или подверника ударит, ино всадите его на дыбу да взятъ на нем князю рубль, а подверником 10 денег» [5, с. 337]. Наведена цитата свідчить не лише про широкий розвиток інституту «допомоги» в судових справах, але й про гаряче бажання представників надати допомогу і заступництво, і настільки ж гаряче бажання влади заборонити, або, принаймні, обмежити уже розповсюджену традицію.

Ст. 71 ПСГ [5, с. 338] встановила обмеження на кількість справ, які могли вести представники («а одному пособнику одного дни за 2 орудиа не тягаться»). Кожен представник не міг вести дві справи в один день.

Крім того, ПСГ встановлювала заборону бути представником особам, наділеним владою (Ст. 68, 69) [5, с. 338]. Можливо, метою цієї заборони поряд з іншим було бажання уникнути тиску на суд з боку влади.

Псковська і Новгородська судні грамоти усунули від участі в суді натовпи родичів, закріпивши за певним колом осіб право (чи обов'язок) висилати за себе представників. Ці документи регламентували випадки обов'язкової особистої присутності на суді (Ст. 70) [5, с. 338].

Таким чином, маємо досить вагомий підстави говорити про зародження у Давній Русі інституту захисту та інституту судового представництва. Звісно, ці інститути перебували на стадії формування і кристалізації. Вони трансформувалися від озброєних натовпів родичів чи прихильників однієї із сторін у суді, не обмежених жодними факторами, окрім сили, до практики, відносно унормованої ПСГ та іншими правничими документами пізнішого періоду.

Джерела та література

1. Мейер Д. И. Русское гражданское право / Под. ред. А. И. Вицына. Изд. 9-е с исправлениями и дополнениями А. Х. Гольстмана. – СПб.: типография М. Меркушева, 1910. – С. 14.
2. Гаврилов С. Н. История адвокатуры в России: генезис и эволюция форм правозаступничества и судебного представительства (XV – начало XX веков). – Череповец, 2009. – С. 22.
3. Ибн Русте. Книга дорогих ценностей // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова. – Т. III: Восточные источники. Сост. ч. I – Т. М. Калинина, И. Г. Коновалова; ч. II – В. Я. Петрухин. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. – С. 49.
4. Васьковский Е. В. Организация адвокатуры. – СПб: типография П. П. Сойкина, 1893. – Ч. 1. Очерк общей истории адвокатуры. – С. 307.
5. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 1. Законодательство Древней Руси / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984. – С. 337.

АДВОКАТУРА УКРАЇНИ У XV – І ПОЛОВИНІ XVI СТОЛІТТЯ (на прикладі Волинської землі)

*Ващук Дмитро Петрович, кандидат історичних наук,
науковий співробітник Інституту історії НАН України*

Розвиток правових відносин на українських землях Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) з другої половини XV ст. набув особливого піднесення. У цей час, а саме у 1440–1441 рр., з'явилися перші письмові судові збірники [1; 5], відомі в історіографії як уставні земські грамоти або обласні привілеї. Це були офіційні законодавчі акти судово-адміністративного, публічно-правового, приватноправового та соціально-економічного характеру, які надавалися верховною владою ВКЛ областям/землям для законодавчого забезпечення внутрішніх відносин. Вони жалувались від імені великого князя литовського з метою визначення характеру відношення області/землі до держави і регламентації взаєм-

них стосунків між місцевим населенням і урядовими органами. Приводом до появи такого роду документації стала необхідність затвердження влади господаря в приєднаних регіонах. Практика ефективного використання норм уставних земських грамот в юриспруденції у достатувовий період сприяла становленню не лише системи захисту під час судових засідань, а й інституту адвокатури.

З уставних земських грамот українським землям на сьогоднішній день відомі лише Волинська та Київська. У цій публікації ми звернемо увагу на аналіз положень Волинського привілею 1501 р. [4, с. 269–277]* щодо нормативного забезпечення функціонування системи захисту та інституту адвокатури.

1. Для порушення судової справи потрібна була скарга: *«...коли на кого жалоба прийдесть, нижєли перво листом идучимъ обослати...»* (Ст. 1). При отриманні скарги суддя, функції якого виконував староста, повідомляв про її зміст великого князя литовського. Останній давав письмові вказівки стосовно розгляду справи: *«єстьли бы который противъни, што княз, або панъ, и землянинъ, ино старосте нас обослати, какъ мы навѣчимъ листом або посломъ нашимъ, што бы мель с тымъ вчинити, ино ему подле науки наше»* (Ст. 4). Таким чином, законодавець обмежував можливе свавілля урядників у процесі судочинства.

2. Справи серед приватновласницьких підданих вирішували їхні володарі: *«...а людей ихъ (шляхетських – Д. В.) не судити, и не радити, судити имъ самымъ люди свои, и вины брати каждому зъ своего человека...»* (Ст. 5). Штраф («вина»), як свідчить документ, стягували кожен зі свого підданого. Однак, староста мав право вчинити правосуддя (процес відбувався у замку) серед таких осіб у випадку скоєння ними кримінальних злочинів чотирьох категорій (грабіж, згвалтування, нанесення тілесних ушкоджень шляхтичу та підпал): *«...старосте на замьку нашимъ судити князскихъ, и паньскихъ, и земляньскихъ людей, што ся дотычетъ розбою приличьного, кзвалть*

* У публікації, для спрощення, буде вказано лише номер статті.

и всилство панское, и паней, шляхецькая рана, пожога, абы ся злодейство не множило» (Ст. 7). Причиною такого виключення було прагнення попередити поширення кримінальних злочинів («злодейства»).

3. При цьому, за таких обставин приватновласницькі піддані мали право залучити до судового процесу додаткових осіб (суддів) з категорії зем'ян: *«...а людей ихъ одинъ наместъникъ не маеть судити, маеть тотъ, чий чоловікъ, судею себе зъ свое руки посадити которого землянина обобравъши...»* Крім того, ця стаття регламентувала порядок свідчень на суді: *«потварнымъ... светъкомъ не верити»* (Ст. 11). Мова йде не лише про повідомлення завідомо неправдивої інформації [2, с. 89–90], а й про людей, котрі мали право виступати свідками. Згідно із актовими джерелами, ще з кінця XIV ст. це «мали бути люди обов'язково вільні й повноправні, які могли б підкріпити своє свідчення присягою» [8, с. 111].

4. Урядники (староста чи намісники) не мали права самостійно чинити правосуддя. Вони зобов'язувалися залучити до судового процесу інших осіб: *«А князя, и пана, и землянина старосте, и наместъникомъ нашимъ одному ихъ не судити, маеть при себе посадити князей, и пановъ, и землян, тоже мает его з ними судити»* (Ст. 16). Їх присутність була об'єктивною необхідністю, а не просто примхою шляхти. Оскільки, як слушно зауважував М. Максимейко, «литовський уряд не володів необхідними відомостями про право, котре діяло в окремих областях... і часто лише вони (князі, пани і зем'яни – Д. В.) могли засвідчити яку норму права слід використовувати у конкретній справі, які повинності лежали на тій чи іншій землі, тій чи іншій особі» [6, с. 122].

Таким чином, участь вказаних осіб у судовому процесі була законодавчо закріплена. Згідно із різноманітним актовим матеріалом, ординарним явищем було те, що князів, панів та зем'ян обирали не урядники, а позивач та відповідач. Яскравим прикладом є справа між державцею слонімським та кам'янецьким, паном Богушем Боговитиновичем та старостою луцьким, князем Федором Михайловичем Чарторийським стосовно будівництва

замку в урочищі Білеве Луцького повіту, яке нібито належало першому (4 березня 1528 р.). Зі сторони Богуша виступили: князь Юрій Іванович Дубровицький, князь Василь Федорович Четвертинський, князь Іван Андрійович Полубенський, пан Боговитин Петрович, писар господарський пан Михайло Васильович, пан Андрій Лозка та Федір Гулевич. Князя Ф. Чарторийського мали представляти маршалок господарський, князь Андрій Михайлович Сангушко, підскарбій двірний пан Іван Андрійович, городничий троцький Петро Михайлович, намісник перелаїський Юхно Волчкович, зем'яни волинські Михайло Семашкович та Тихно Козинський. На них покладався обов'язок розв'язати суперечку *«водле обычая права земскаго (мається на увазі Волинської землі – Д. В.)»* [7, арк. 1]. Тобто, для відповідача ці «судді» de facto виконували функції адвокатів, які мали не лише представляти його інтереси та забезпечувати юридичний захист, а й слідкувати за тим, щоб судовий процес та вирок відповідали праву Волинської землі.

Цікавим є ще і той момент, що аналогічні права, як видно із зазначеного документа, мала і сторона позивача. Це, своєю чергою, означало становлення інституту прокуратури.

5. Важливим елементом системи захисту було так зване «вище право», своєрідний «верховний суд» при великокнязівській канцелярії. Кожен князь, пан або зем'янин, перебуваючи у суді перед старостою чи намісниками, могли заявити про своє право на переведення справи безпосередньо до великого князя литовського, а урядники лише встановлювали термін появи перед господарем: *«...который княз або панъ, або землянинъ стоячи у праве перед старостою, або перед наместъники нашими, а отзовет ся до нас, господара, на вышьиое право, ино старосте, и наместъникомъ нашимъ того имъ не забороняти, рок положивши, коли мають перед нами стати»* (Ст. 15).

Отже, проаналізовані норми привілею, частина яких стосується другої половини XV ст. [3, с. 71–79.], свідчать про дієвість започаткованої системи захисту у суді. Крім цього, внаслідок впрова-

дження письмового законодавства, на території України з'явилися ті члени судового процесу, які поступово перетворилися на адвокатів у сучасному розумінні цього терміну. Додатковими доказами є аналогічні процеси на території Київської землі, обивателі якої також користувалися власною уставною земською грамотою.

Джерела та література

1. Jablonskis K. Archyvines smulkmenos // Praeitis. – Kaunas, 1933. – Т. II. – Р. 423–427.
2. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 225. (1528–1547): 6-oji Teismų bylą knyga / S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt. – Vilnius, 1995. – CXLX, 338 p.
3. Vaščukas D. Voluinės žemės privilegijos (XV a. II pusė – XVI a. pradžia): datavimo ir protografo problema // Lietuvos istorijos metraštis. – 2003/1. – Vilnius, 2004. – Р. 71–79.
4. Ващук Д. «Абыхмо держали ихъ подле права их земли» (Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст.). – К., 2009. – 320 с.
5. Жемайтис С. Привилей Новогрудской земле 1440 г. // Рукописные памятники. Публикации и исследования. – Вып. 4. – СПб, 1997. – С. 215–225.
6. Максимейко Н. Сеймы литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. – Харьков, 1902. – 205 с.
7. Російська Національна бібліотека м. Санкт-Петербург. Відділ рукописів. (далі. – РНБ. ВР). – Ф. 293. (Західно-Руські акти). – Оп. 1. – Од. зб. 35. – Арк. 1.
8. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – 416 с.

РОЛЬ «АДВОКАТІВ» У СУДОВИХ СПРАВАХ ШЛЯХТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО (1529–1566 рр.)

*Блануца Андрій Васильович, кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Інституту історії НАН
України*

Функції «адвокатів» у Великому князівстві Литовському (далі – ВКЛ) покладалися на прокураторів, юридичні права яких закріплені у 9 артикулі VIII розділу I Литовського статуту (далі – I ЛС) [1]. Лаконічність статті про прокураторів, де вказано, що вони можуть

представляти своїх підзахисних у судах у господарських, кримінальних та цивільних справах, а також повинні мати осілість у ВКЛ, впливає швидше за все не з причин нерозробленості законодавчої бази, а вже добре уживаної практики ведення захисних дій у судових справах ВКЛ. У 8 артикулі цього ж VIII розділу («О заступеньє в суда речи одному за другого») під «адвокатом» ужито ще один синонімічний термін особи, яким позначалися захисні функції у судочинстві ВКЛ – «приятель». Приятель за цим артикулом набував статусу захисника чужих інтересів у суді лише за домовленістю, оформленою між підсудним та його захисником спеціальним письмовим документом. При цьому строго каралися особи, які намагалися сфальшувати указаний документ.

Важливий комплекс судових справ у ВКЛ складала господарські справи, чільне місце серед яких належали питанням земельної власності. Вони у ВКЛ акумулюють ключовий сегмент економічного розвитку ранньомодерної держави. У І ЛС детально прописані усі складові набуття, тримання, володіння та розпорядження шляхетськими маєтками та землями. В артикулах І ЛС кодифіковано й на правовому рівні узагальнено практику поземельних відносин у ВКЛ, що складалася на основі звичаєвого права, великокнязівських грамот, рішень станово-представницьких з'їздів, постанов Панів-Рад ВКЛ тощо упродовж XIV – першої третини XVI ст.

Поточна практика дії «земельних» артикулів І ЛС вимагала ефективного вирішення різного роду маєткових спорів, які постійно виникали у шляхетській корпорації землевласників й землеутримувачів. Як результат, упродовж дії І ЛС усталилася процедура вирішення маєткових спорів у судовому порядку, де великий князь литовський посідав ключове місце. Саме він був останньою інстанцією винесення вироку або призначення розгляду тієї чи іншої справи. Утім, низка процесуальних процедур покладалася на великокнязівських суддів, призначуваних господарем для розгляду конкретної справи. Вагому роль відігравали також свідки з числа місце-

вої шляхти, а також пани радні, які були присутні під час винесення вироку великим князем.

Для ефективно вирішення поземельних спорів господар практикував направляти на місце суперечки своїх підданих – великокнязівських урядників, яких уповноважував розсудити за нормами діючого права той чи інший спір щодо землі чи маєтності. Яскравим прикладом може слугувати судова справа за 1553 р., коли Сигізмунду II Августу скаржився волинський зем'янин Микита Кутровський на справців мит волинської та підляшської комор Олехна та Івана Борзобагатих про те, що митники «через стародавние границы кгвалтовне земли, поля, дубровы и сеножатья имения его Кутрова отнимают и ку именъ своему Галичаном приворочают». До того ж насильне відібрання Кутровського маєтку супроводжувалося постійними наїздами на прилеглі володіння Микити Кутровського: «и также дей кгвалтовне частокрот на тые земли его выежджают, врадниковъ, слугъ и людей его кутровскихъ побили и поранили, и многие шкоды и грабежи починили и тепер дей чинят» [2, s. 1]. Відповідно до норм права Микита Кутровський «их листы нашими позовными перед знаку права позывают», прагнучи притягти кривдників до розгляду судової справи на «рок певный». Проте митники на час розгляду справи перебували у Вільносі, тому за другим призначенням року Борзобагаті-Красенські зобов'язувалися вивести своїх суддів. Утім й цього разу митникам завадили «державні» справи й доручення короля («нижли они на он час за некоторыми послугами нашими для потреб замков украинских на то рок за комиссиями зложоных на оный кгрунт земляный, где ся розницы деют, сами выехать и судей своих вывести не могли») [2, s. 2]. Зважаючи на вагомі причини, Сигізмунд II Август відтермінував розгляд судової справи, яка мала припасти на день «святое нароження панни Марии» 1552 р.

Вислухавши аргументи Микити Кутровського, великий князь литовський дав дозвіл позивачу вивести на спірні землі своїх суддів, і разом із суддями Борзобагатих-Красенських вирішити всі суперечки щодо земель. У разі неявки суддів однієї з двох сторін

Сигізмунд II Август своїм листом зобов'язував господарського дворянина Федора Бокія, а також суддю Володимирського повіту Волчка Якимовича та волинського зем'янина Григорія Сенютича Ляховицького розглянути справу Микити Кутровського й винести відповідний вирок «водле обычаю и права посполитого статуту земского». До того ж у випадку незмоги якогось судді приступити до виконання своїх обов'язків, позиваюча або відповідаюча сторона могла замінити такого («тогда он себе на местко того иного, кто похочет, того мает судею с руки свое взяти, который таковую ж моц будет мети и то справовати») [2, S. 5–6].

Із наведеної судової справи зрозуміло, що захисні функції сторони звинувачення (справці мит Олехно та Іван Борзобагаті) виконували визначені нею судді, а у разі їхньої неспроможності з'явитися на суд, король сам призначав нових суддів. Зрозуміло, що вони виконували функції «адвокатів», хоча у документі такий термін щодо їх діяльності не вживається.

Джерела та література

1. Первый Литовский Статут (1529 г.) / С. Лазутка, И. Валиконите, Э. Гюдавичюс. – Вильнюс: Margi rastai, 2004. – 522 с. – Библиография в сносках и в конце книги, 77 иллюстр.
2. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Archiwum Potockich z Radzynia. – F. 334. – Sygn. 417.

ПРАВОВИЙ СТАТУС АДВОКАТА ЗА ІСТОРИЧНИМИ ПАМ'ЯТКАМИ УКРАЇНИ XVI ст.

Кудін Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії, історії держави і права та конституційно-правових дисциплін Академії праці і соціальних відносин

У період розбудови незалежності України, формування громадянського суспільства, невід'ємною складовою цих процесів є забезпечення, гарантування, реалізація, захист прав і свобод грома-

дян. Важливим елементом системи захисту законних прав і свобод громадян є адвокатська діяльність, участь адвоката у різних видах процесів: цивільному, кримінальному тощо. З іншого боку, для здійснення реальної правозахисної діяльності адвокат сам має бути захищений нормами закону. Правовий статус адвоката у сучасній Україні визначається Конституцією України, чинним законодавством про адвокатуру.

Разом з тим, як відомо, для удосконалення законодавства України, яке регулює права та обов'язки адвоката, необхідно використовувати історичний досвід. Отже, звернення уваги на адвокатську діяльність в історичній ретроспективі є актуальною потребою не тільки для наукового теоретизування, але й переслідує практичну мету.

Перші історичні відомості про діяльність адвокатів в Україні відносяться до XVI ст. Такі відомості містяться у редакціях Литовського Статуту: нормами цієї величної юридичної пам'ятки визначались права, обов'язки та відповідальність адвокатів. Зокрема, адвокатів називали «прокуратори» і вони мали право захищати своїх клієнтів у суді. У першій редакції Литовського Статуту (1529 р.), наприклад, діяльності адвокатів був присвячений артикул 13 розділу VI «Про прокураторів». Зокрема, визначались ті справи, в яких могли брати участь адвокати (суперечки за землю, мастки, справи про спричинення збитків, розбійні напади, приниження честі). Окрім того, перша редакція встановлювала і певні вимоги до особи адвоката. Так, адвокатом міг бути не лише підданий Великого Литовського князя, але й чужоземець. Проте, чужоземцю дозволялось захищати клієнта лише у справах про приниження честі: «хто б кому честь образив, той може мати прокуратора... хоча б і не осілого у великому князівстві». В інших же справах «не може будь-який чужоземець прокуратором бути».

Друга редакція Литовського Статуту (1566 р.) надає нам набагато більше інформації про правовий статус адвоката. Зокрема, уточнюється коло справ, в яких може брати участь адвокат: підтверджується, що це справи про суперечки за землю, рухому власність,

маєтки, кримінальні справи про вбивства, приниження честі. Як і у першій редакції, чужоземці могли захищати клієнтів лише у кримінальних справах (артикул 34 розділу IV). Розрізняли адвокатів приватних та державних («тоді суд повинен йому із уряду надати прокуратора») (артикул 33 розділу IV). Друга редакція також повідомляє і про соціальний стан адвокатів: ними могли бути як шляхтичі, так і простолюдини (артикул 35 розділу IV).

Статут 1566 р. вже визначав і те, що було заборонене адвокатам. Наприклад, «прокураторам» заборонялось (правда, не вказувалась при цьому відповідальність) без письмової згоди клієнта «пенязі записані брати, і з них квітовати») (артикул 37 розділу IV).

Друга редакція вже чітко розрізняє адвоката («прокуратора») та представника однієї із сторін («заступник», «заступца»), який, якщо погоджується представляти інтереси відповідача, має це робити очно, у присутності суддів. Такому «заступнику», проте, дозволялось користуватись послугами адвоката («повинен бути сам або при собі маючи прокуратора») (артикул 31 розділу IV).

Цікаво, що законодавець деталізує причини, за яких особа могла скористатись послугами адвоката (артикули 32, 33 розділу IV). Такими причинами, наприклад, визнавалися хвороба, невміння кваліфіковано захистити свої права, «інші деякі причини і потреби».

Характерно, що друга редакція Литовського Статуту встановлює порядок наділення «прокураторів» правами адвоката. Зокрема, клієнт мав особисто засвідчити перед судом передачу адвокату ведення своєї справи. Деякі привілейовані групи шляхтичів (члени пани-Рада, великі магнати) могли це зробити і без особистої присутності: вони мали право надати листа із власним підписом і печаткою. Листи тих із них, хто не вмів писати, мали обов'язково, крім власної печатки, містити печатку іншого шляхтича («шляхтича віри гідної») (артикул 32 розділу IV).

Законодавець приділив значну увагу діяльності адвокатів. Про це свідчить, наприклад, артикул 36 розділу IV, в якому встановлювалися причини, за яких «прокуратор» не міг захищати інтереси

свого клієнта під час судового засідання. Така причина могла бути лише одна – тяжка хвороба. Причому, адвокат після видужання повинен був засвідчити перед судом під присягою про реальність своєї хвороби.

Уперше у вітчизняному законодавстві встановлювалася і юридична відповідальність адвокатів. В статті 35 та 36 розділу IV зазначалося, що адвокати мають бути карані за зраду своєму клієнту. Так, стаття 36 передбачав смертну кару («горлом має бути караний», тобто повішанням) за те, що адвокат скористався печаткою клієнта на користь особи, що хотіла спричинити шкоду підзахисному адвоката; стаття 35 встановлював покарання у вигляді позбавлення честі для шляхтичів-адвокатів та смертної кари – для простолюдинів-адвокатів – за передачу іншій стороні документів свого клієнта (очевидно, йдеться про передачу цінної інформації).

У третій редакції Литовського Статуту (1588 р.) правовий статус адвоката порівняно з нормами Статуту 1566 р. деталізується. Зокрема, уточнюється процедура наділення «прокураторів» правами адвоката (адвокат повинен був мати листа, посвідченого вже не однією печаткою свідка, а двома печатками шляхтичів) (стаття 56 розділу IV).

Якщо друга редакція ще не зовсім чітко повідомляла про діяльність державних адвокатів, то в статті 57 розділу IV Статуту 1588 р. говориться про право людей «убогих», вдів та сиріт на безкоштовне отримання допомоги від держави на захист своїх інтересів. У тому ж статті зазначається, що держава гарантує надання таких послуг: «і ми господар обіцяємо прокураторів стороні обвинуваченій надавати».

Третя редакція встановлює вже і обмеження для здійснення адвокатської діяльності за суб'єктивним колом. Так, заборонялось виступати у суді в якості прокуратора суддям, підсудкам, писарям, а також особам духовного звання (стаття 58 розділу IV).

У третій редакції Литовського Статуту встановлюється кримінальна відповідальність за умисні протиправні дії адвоката. Так,

тюремним ув'язненням на строк у чотири тижні буде покараний адвокат, який умисно своїми діями спричинив шкоду своєму підзахисному.

Таким чином, протягом XVI ст. встановлюється і уточнюється правовий статус адвоката («прокуратора») в Україні. У різних редакціях Литовського Статуту закріплюється і розширюється коло справ, які могли бути у віданні адвокатів; організовується діяльність приватних та державних адвокатів; до адвокатської діяльності залучаються особи з різних соціальних верств населення; встановлюється для адвокатів коло заборонених та кримінально-караних діянь; визначаються причини, за яких особа могла скористатись послугами адвоката; закріплюється у законодавстві процедура участі «прокуратора» у судових засіданнях; встановлюються обмеження на здійснення адвокатської діяльності.

ПРОФЕСІЙНА ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АДВОКАТІВ ВОЛИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ

**(за матеріалами актових книг повітових судів
Волинського воєводства)**

Довбищенко Михайло Володимирович, доктор історичних наук, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Історія адвокатури в Україні литовсько-польської доби не знайшла поки-що достатнього висвітлення у вітчизняній історичній науці. Системно над розв'язанням згаданої наукової проблеми (на прикладі XVI – початку XVII ст.) працює сучасна дослідниця Н. Старченко, окремі аспекти історії адвокатури, на прикладі життя і діяльності П. Верещаки, були проаналізовані в розвідках В. Горобця і Т. Чухліба. В той же час, практично недослідженою на сьогодні лишається історія адвокатури другої половини XVII ст.

Запропоноване дослідження проведене на основі аналізу актових книг Луцького гродського суду має на меті частково висвітлити цю проблему.

Передусім слід зазначити, що правовий статус адвоката в польсько-литовській державі та коло його професійної компетенції були затверджені наступними правовими актами. У 21 артикулі Першого Литовського статуту (1529 рік) що мав назву «О прокураторы» зазначалося що прокуратором (адвокатом) може бути особа, що має нерухомість у Великому князівстві Литовському. Виключенням були справи що стосувалися порушення честі шляхтича – їх у судах могли вести прокуратори без огляду на наявність у них мастків. Крім того, Перший статут не дозволяв займатися адвокатською практикою іноземцям. Пізніше, на Віленському сеймі 1547 року шляхта звернулася до великого князя з проханням внести зміни до законодавства щодо адвокатури. Причиною цього були зловживання найманих прокураторів, які використовували адвокатську діяльність виключно для власного збагачення, нерідко ігноруючи інтереси клієнтів. В результаті, представники шляхетства домоглися дозволу на представлення їх інтересів в судах «приятелями», наголошуючи на цінності у подібних справах особистісних зв'язків [1, с. 111]. Остаточно функції адвоката (умоценого, прокуратора, приятеля, пізніше – пленіпотента), що представляв інтереси певної особи в суді, були остаточно визначені 31–34 артикулами 4 розділу Другого Литовського статуту (1566 рік). Тепер адвокат, який обов'язково мав бути осілою людиною, брав на себе відповідальність за результат процесу і мав мати письмове підтвердження своїх повноважень від довірителя [1, с. 112–113].

За висновками Н. Старченко, група «регіональних адвокатів», які працювали на Волині у 60–70-х роках XVI ст., ще не була остаточно усталеною. Складалася вона переважно зі слуг, більша частина яких мала випадкові адвокатські доручення від своїх панів. Втім, уже в цей час в їхньому середовищі почали з'являтися правники, які, поза виконанням служебницьких функцій, надавали адвокатські послуги

шляхтичам Волинського воєводства. В їх числі були представники переважно дрібношляхетських та боярських родин Калусовських, Іваницьких, Линевських, Зайців, Кандиб та ін. [1, с. 111–117].

Документи актових книг повітових судів Волинського воєводства, з якими ми мали можливість працювати, свідчать, що протягом XVII ст. згадана ситуація зазнала певних змін. З одного боку, в числі «плєніпотентів» переважали особи, які, як і в XVI ст., епізодично виконували функції адвокатів, обслуговуючи своїх родичів або друзів. В той же час на Волині уже існувала цілком сформована група професійних правників, які на середину XVII ст. не просто вели в судах справи впливових політичних та духовних осіб держави, але поступово самі починали відігравати помітну роль в суспільно-політичному житті Волині, Речі Посполитої та козацької України.

На сьогодні найвідомішою із них є постать Прокопа Верещаки – волинського адвоката, який згодом став сподвижником гетьмана Івана Виговського та одним із вірогідних співавторів знаменитого Гадяцького трактату 1658 року [2, с.]. Проте досі лишалося практично невідомим, що у другій половині XVII ст. на Волині пани Верещаки (родичі Прокопа Верещаки) професійно займалися адвокатською практикою, яка стала для них своєрідним «сімейним бізнесом». В їх числі слід згадати братів Федора і Максиміліана Верещак які відзначилися високою діловою активністю в Луцькому городському суді у 70–90-х роках XVII ст. В числі їх клієнтів були, зокрема, гетьман Михайло Ханенко та архімандрит Видубицького монастиря (на той час підданий Росії) о. Теодозій Углицький [3, арк. 35–35 зв.]. Припускаємо, що успішна адвокатська діяльність могла сприяти їх кар'єрі в апараті місцевої влади. Так, якщо Максиміліан Верещака у 1678–92 рр. займав досить скромну посаду «земського реєнта», то його брат Федір Верещака досягнув більших успіхів: у 1672–78 рр. він був луцьким коморником, а з 1680 – луцьким бурграбієм (управителем державного замку). Крім панів Верещак, адвокатура стала «родинним ремеслом» також для деяких представників фамілії Виговських – родичів відомого

українського гетьмана. Відомо, що Миколай і Федір Виговський виконували функції пленіпотентів у князя Андрія Пузини та у Луцького православного єпископа [4, арк. 111–111 зв, 610]. В числі правників, які успішно реалізували себе в царині адвокатури, варто згадати Федора Бонякевича. Незважаючи на своє не дуже знатне походження (в першій половині XVII ст. Бонякевичі – боярський рід, що служив Луцьким єпископам), у 70–90-х роках він мав клієнтами досить впливових і багатих осіб. Серед них – князь Михайло Радзивілл, коронний ловчий Стефан Потоцький, війський (заступник каштеляна у військових справах) київський Марек Аксак та ін. [5, арк. 351, 238].

Безпосередня професійна діяльність волинських адвокатів вимагає окремого дослідження. Втім, документи, що були в нашому розпорядженні дають можливість зробити певні висновки. Встановлено, наприклад, що в ряді випадків адвокати активно застосовували тактику затягування процесів на підставі порушення судової процедури. Викликає також інтерес спосіб розв'язання ними конфліктів у судах. Нерідко, після тривалих дебатів, адвокати з обох сторін шукали шляхи досягнення компромісу між клієнтами шляхом їх взаємних поступок [6, с. 136–138].

Виявлені документи дають також можливість зробити попередні висновки про оплату послуг адвокатів у другій половині XVII ст. Прикладом подібної винагороди може бути контракт адвоката Федора Бонякевича з архімандритом Жидичинського монастиря о. Августином Лодятою. З його тексту випливає, що пан Бонякевич за надання юридичних послуг Жидичинській архімандрії не отримував готівкових коштів, а тримав в посесії (тимчасовому володінні) маєток Сапогов. Цікаво, що він, як посесор, не просто отримував прибутки від маєтку, але також активно сприяв його економічному розвитку – відбудовував зруйноване війною господарство, селив нових підданих, тощо. Очевидно в даному випадку між клієнтом і адвокатом існували повне довір'я, що говорить про високий рівень ділової етики партнерів [7, арк. 1404–1406].

Документи свідчать, що волинські адвокати у другій половині XVII ст. брали важливу участь у суспільно-політичному та релігійному житті Волинського воєводства. Так в числі провізорів Луцького православного братства згаданого історичного періоду були адвокати Томаш Гуляницький та Максиміліан Верещака [8, с. 106, 112], група волинських правників (Федір Бунякевич, Максиміліан Верещака та Михайло Виговський) брала участь у виборах Луцького єпископа о. Атанасія Шумлянського, тощо [9, арк. 422–424]. Лишилися також свідчення про участь адвокатів в роботі повітових сеймиків Волині та їх причетність до складання інструкцій послам (депутатам) на сейм.

Отже, виявлені на сьогодні документи дають можливість зробити висновок, що у другій половині XVII ст. на Волині склалася група професійних адвокатів, які представляли шляхетські родини Верещак, Бонякевичів, Виговських, Гуляницьких та ін. На той час адвокатське середовище, яке початково складалося з числа незалежної шляхти, виробило власну правову традицію, набуло ваги і впливу у суспільстві, брало помітну участь у суспільно-політичному та релігійному житті Волинського воєводства.

Джерела та література

1. Старченко Н. Умоцovanі – прокуратори – приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст. / Наталя Старченко // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2002. – Вип. 1. – С. 111–144.
2. Ціна життя в часи перемін. (Доля та недоля Прокопа Верещаки) Незнайомо Клію. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба / В. Горобець, Т. Чухліб. – К.: Наукова думка, 2004. – 310 с.
3. Центральний державний історичний архів України у місті Києві (далі ЦДІАК УКРАЇНИ). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 340. – Арк. 360 зв.; Спр. 354. – Арк. 35–35 зв.
4. ЦДІАК України. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 385. – Арк. 111–111 зв., 610.
5. ЦДІАК України. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 260; Спр. 417. – Арк. 351; Спр. 422. – Арк. 238.
6. АЮЗР. – Ч. I. – Т. IV. – К.: в университетский типографии, 1871. – С. 136–138.
7. ЦДІАК України. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 1404–1406 зв.

8. Памятники изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов. – Т. I. – К.: Типография императорского университета св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 1898. – С. 106, 112.

9. ЦДІАК України. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 399. – Арк. 422–424.

МОНАСТИРСЬКІ СТЯПЧІ ЯК ПРЕДТЕЧА УКРАЇНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ (на матеріалах Софронія Тернавіота)

Кагамлик Світлана Романівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Починаючи з XVII століття, поняття «стряпчий» в Російській державі та в Україні, як її складовій після Переяславської угоди 1654 р., значно еволюціонувало. Якщо на початках воно означало чин деяких службових осіб, що виконували різноманітні господарські обов'язки при царському дворі, то вже у XVIII ст. це був урядовець при губернських прокурорах, що здійснював судовий нагляд у повітах Росії. У дореволюційній Росії з XIX ст. це була особа, допущена до адвокатської практики в комерційних судах [1, с. 797].

Водночас особливу категорію стряпчих становили монастирські стряпчі. Російські дослідники ще на початку XX ст. довели їх безпосередню причетність до виконання обов'язків, аналогічних тим, які виконували адвокати пізніших часів. Зокрема, О. Введенський стверджував, що «древнерусская адвокатура, корнями свого існування уходящая в XVI в. и сложившаяся в более или менее определенный институт в XVII веке, имеет своих представителей, называвшихся стряпчими» [2, с. 36]. Крім основної своєї чернечої діяльності, вони виконували різні доручення, пов'язані із матеріальними інтересами обителі.

Чимало подібних обов'язків входило у послух монастирських стряпчих Києво-Печерської лаври, про що засвідчують матеріали архівного фонду обителі. Показовий приклад у цьому контексті

становить біографія Софронія Тернавіота, одного із постриженців Києво-Печерського монастиря.

Степан Тернавіот, в чернецтві Софроній, народився у Києві, на Подолі, в сім'ї бунчукового товариша. 1737 р. розпочав навчання в Києво-Могилянській академії і пройшов усі класи, крім вищого, богословського. У липні 1748 р. прийняв чернечий постриг у Києво-Печерській лаврі і невдовзі був призначений економом Троїцького больничного монастиря. Водночас він виконував й інші доручення Духовного собору Лаври. Так, у 1750–1751 рр. їздив до Санкт-Петербурга і Москви для вручення книг лаврського друку світським і церковним сановникам – особам імператорського двору, членам Сенату, Синоду, радникам Колегії іноземних справ і архієпископам. Пізніше С. Тернавіот став стряпчим і постійним уповноваженим Києво-Печерської лаври у Санкт-Петербурзі, вирішуючи у вищих світських і церковних колах Російської імперії різноманітні справи, що стосувалися життя і діяльності обителі, зокрема: укріплення печерних гір; розв'язання земельних суперечок Лаври із Київською митрополічною кафедрою; передачу Лаврі Києво-Флорівського дівочого монастиря; отримання дозволу на використання на монастирські потреби речей та коштів, які залишалися після смерті церковних ієрархів – вихідців з лаврської братії та ін.

У 1752–1754 рр. Софроній Тернавіот відстоював монопольне право Києво-Печерської лаври на друкарню у зв'язку зі спробою митрополита Київського, Галицького і всієї Малої Росії Тимофія Щербацького відкрити в Києві власну друкарню при Київській митрополічій кафедрі. З цією метою Тернавіот підготував декілька чолобитних від Лаври в Колегію іноземних справ і, використавши свої зв'язки з князем М. Трубецьким, графом П. Шуваловим та іншими

впливовими особами, яких він щедро обдарував іконами та виданнями Києво-Печерської друкарні, домігся 5 грудня 1753 р. аудієнції в імператриці Єлизавети, яка остаточно вирішила справу на користь Лаври. Завдяки клопотанням С. Тернавіота Києво-Печерській лаврі було також передано 94 книги та інші речі згідно із заповітом колишнього лаврського ієромонаха, викладача Санкт-Петербурзького сухопутного шляхетського кадетського корпусу Никодима Рудзинського.

Успішне виконання обов'язків і впливові зв'язки зробили Софронія Тернавіота відомим у правлячих колах Росії. Члени Синоду рекомендували його кандидатом на архімандрію Костромського Богоявленського монастиря. 1756 р. С. Тернавіот став настоятелем одного із провідних монастирів Костромської єпархії, а водночас і першим ректором місцевої духовної семінарії, заснованої і реформованої єпископами українського походження. Отже, уміле і професійне служіння його як монастирського стряпчого забезпечило Софронію Тернавіоту швидке церковно-адміністративне зростання [3–10].

Джерела та література

1. Словник української мови в 11 томах. – Т. 9. – К., 1978. – С. 797.
2. Введенский А. А. Трудовая деятельность стряпчих в северно-русских монастырях в XVII–XVIII вв. / А. Веденский // Север. – 1924. – Кн. 1. – С. 36.
3. Титов Ф. Воспитанники Академии на службе в Киево-Печерской лавре / Ф. Титов. – 1911. – № 6. – С. 229–256, № 12. – С. 640–679; 1912. – № 10. – С. 219–245, № 12. – С. 588–620.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 297.
5. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 376.
6. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 черн. – Спр. 4. – Арк. 247.
7. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 черн. – Спр. 16. – Арк. 16.
8. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 загальночерн. – Спр. 28.
9. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 загальночерн. – Спр. 1097.
10. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 друк. – Спр. 28.

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ ЗА СУДОВИМИ СТАТУТАМИ 1864 р. ТА СУЧАСНА РЕФОРМА АДВОКАТУРИ В УКРАЇНІ

Фельцан Іван Юрійович, здобувач кафедри теорії та історії держави і права Ужгородського національного університету

Суспільство перебуває в постійному розвитку. Реформи можуть закріплювати вже фактично наявний рівень розвитку суспільства, суспільних відносин, або стимулювати такий розвиток у певному напрямку. Будь-яка реформа звернена одним боком до минулого, а іншим – до майбутнього і, отже, підлягає оцінці з двох точок зору: те, що зроблено, можна порівнювати з тим, що було раніше, і з тим, як має бути [3, с. 260]. Комплексний історико-правовий аналіз організаційно-правових основ присяжної адвокатури, вироблених в епоху Великих реформ Олександра II, дослідження історії розробки Судових уставів 1864 р. дозволило не тільки ще раз переосмислити потенціал історико-правових досліджень, але й виробити низку рекомендацій щодо вдосконалення сучасної адвокатської практики.

По-перше, щодо історіографії питання реформи адвокатури за Судовими статутами 1864 р., то варто зазначити, що належність того чи іншого дослідження до певного періоду має свою історичну прив'язку – тенденційність у висвітленні одних і тих самих питань реформи адвокатури. Дослідники кінця XIX – початку XX ст. ідеалізували судову реформу 1864 р., вважаючи її досконалою. Дослідники радянської доби обґрунтовували негативні сторони реформи. Для сучасного етапу характерне відродження інтересу до дореволюційних досліджень авторів другої половини XIX – початку XX ст.

По-друге, протягом свого історичного розвитку землі сучасної території України перебували у складі ряду держав, зокрема царської Росії, Австро-Угорської імперії, Польщі, УРСР. І в кожен з

цих періодів талановиті вихідці з України активно долучались до суспільно-політичного життя цих країн. Тут, зокрема, йде мова про Сергія Івановича Зарудного – юриста самоучку, який став одним з головних діячів судової реформи 1864 р. Завдячуючи захисту С. Зарудним засад змагальності, нею був пронизаний весь цивільний процес за Судовими статутами 1864 р.

Щодо сутності адвокатури, С. Зарудний говорив, що є такі істини, з якими сперечатися немає сенсу: чи народились вони одночасно, чи перейшли вони до нас з молоком матері, або ж вони прийшли в наші поняття непомітно – невідомо [2, с. 64–65]. Як зазначає Г. А. Джаншиєв у дослідженні «С. И. Зарудный и судебная реформа. Историко-биографический эскиз»: «Виходячи з наявних в нас матеріалів, Зарудний першим в офіційній сфері склав положення про присяжних повірених...» [2, с. 45]. «Більшість із статей проекту перейшли в законодавство про присяжних повірених (такі статті як 1, 3, 4, 21, 22, 24, 25, 26, 27.)» [2, с. 66].

По-третє, щодо організації та діяльності присяжної адвокатури за Судовими Статутами 1864 р.:

1. Розуміння того, що без адвокатури та адвоката не може бути справжнього правосуддя, стало концептуальною ідеєю великої Судової реформи 1864 р. Можна констатувати, що принципи, закладені в основу організації адвокатури кінця XIX століття, не втратили своєї актуальності і становлять значний інтерес і сьогодні.

2. Інститут присяжних повірених, за Судовими статутами 1864 р., організовувався як незалежна корпорація. Це проявлялося в тому, що присяжні повірені кожного округу судової палати об'єднувалися в одне ціле їх загальними зборами і Радою. Нагляд за діяльністю присяжних повірених був покладений на ради, які обиралися присяжними повіреними з їхнього числа. Організована таким чином система управління адвокатською корпорацією забезпечувала автономність і незалежність адвокатури від державних органів, виборність і підзвітність рад присяжних повірених.

3. Говорячи про стаж, який повинен був мати претендент для отримання статусу присяжного повіреного, необхідно звернути увагу на той факт, що в силу статті 203 Судових статутів для призначення на посаду члена окружного суду був потрібний стаж всього три роки на посаді не нижче секретаря окружного суду [4, с. 53]. Це, на наш погляд, свідчить про те значення, яке надавали укладачі Судових статутів якості юридичної допомоги присяжними повіреними. За чинним законодавством, сьогодні трудовий стаж, що дає право претендувати на статус адвоката, знижено з 5 років по Статутах до 2 років.

4. Порівняння норм Судових статутів в частині регулювання питань набуття статусу присяжного повіреного і норм сучасного законодавства щодо регулювання питань набуття статусу адвоката дозволяє стверджувати, що сучасне законодавство допускає в адвокатуру осіб, чия поведінка не відповідає етичним вимогам. Це проявляється, зокрема, у відсутності у ЗУ «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» положення про повну заборону претендувати на статус адвоката особам, звільненим зі служби за порушення норм чинного законодавства, зокрема – вчинення корупційного правопорушення. Це, на наш погляд, не надає можливості боротися за моральну чистоту адвокатських рядів (ч. 2 п. 4 ст. 6 ЗУ «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» обмежується в даному випадку заборонаю тимчасовою – протягом трьох років з дня такого звільнення) [1, Ст. 2509]. Тому, на наш погляд, законодавче положення «протягом трьох років з дня такого звільнення» необхідно виключити.

5. Початковим етапом формування етичних норм адвокатської професії є не створення інституту адвокатури в 1864 році, а створення і діяльність Рад присяжних повірених, адже принцип корпоративності організації адвокатури є гарантією виникнення, розвитку та дотримання правил адвокатської професії.

6. За нормами нового закону про адвокатуру, питання про присвоєння статусу адвоката в даний час, хоч і в модифікованому вигляді, але також на завершальному етапі вирішує орган адвокатського самоврядування – рада адвокатів регіону. Таким чином, у новому законі в даному питанні в цілому було вперше здійснено:

До складу обох палат кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури можуть входити виключно адвокати, на відміну від норм вже нечинного Закону України «Про адвокатуру», де передбачалася участь суддів, представників місцевих рад та органів юстиції, те ж саме стосується складу Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, до якої можуть входити виключно адвокати, також на Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури покладається новий обов'язок: узагальнення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури.

Можемо констатувати, що, нарешті, законодавчі норми були логічно упорядковані – адвокатське самоврядування мають здійснювати виключно адвокати. Варто зазначити, що починаючи з судової реформи 1864 р., навіть більшовиками після революції 1917 р. і аж до 1992 р. в органи адвокатського самоврядування ніколи формально не «запускалися» державні чиновники.

Джерела та література

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05. 07. 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62.

2. Джаншиев Г. С. И. Зарудный и судебная реформа. Историко-биографический эскиз / Г. Джаншиев. – М.: Тип. Е. Гербек, 1889. – 188 с.

3. Судебные уставы 20 ноября 1864 года за пятьдесят лет. Т. 2. – Петроград: Сенат. Тип., 1914. – 831 с.

4. Российское законодательство X–XX веков [Текст]: в 9 т. / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1994. – Т. 8: Судебная реформа / Отв. ред. Б. В. Виленский. – 1991. – 496 с.: ил. – Библиогр.: с. 463–468. – Указ.: с. 469–494.

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ РОСІЇ ЗА СУДОВИМИ СТАТУТАМИ 1864 р. І В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

*Меланчук Анна Василівна, здобувач кафедри організації
судових та правоохоронних органів Одеської національної
юридичної академії*

Адвокатура на всіх етапах розвитку ретельно ставилась до підтримання здорового морального клімату в своїй сфері, дотримання вимог професійної етики членами корпорації у стосунках із довірителями і посадовими особами правоохоронних органів. Це було необхідною умовою отримання суспільного визнання і авторитету корпорації. Відповідно формувалася й дисциплінарна практика адвокатури. Історія зберегла докази зусиль корпоративного самоврядування адвокатського співтовариства із створення цивілізованої адвокатури шляхом вироблення і впровадження норм адвокатської діяльності, етичних вимог до адвокатів.

Інститут адвокатури або присяжних повірених, як він тоді називався, в Росії юридично був сформований у рамках Судової реформи 1864 року у відповідності до Судових статутів. Проте вони не містили положень про порядок порушення і здійснення дисциплінарного провадження в адвокатській корпорації, тому з цього приводу не було вироблено жодної практики. Лише у п. 2 ст. 367 нормативного акту «Утворення судових установ» говорилося про «розгляд скарг на дії присяжних повірених», а також «про нагляд за точним виконанням ними законів, закріплених правил і всіх прийнятих на себе обов'язків з користю для довірителів» [1, с. 103].

Не лише професійна, але й будь-яка інша суспільна діяльність присяжного повіреного, навіть його приватне життя було приводом для втручання дисциплінарної влади цієї ради. Дисциплінарна влада ради поширювалась також на вчинки присяжного повіреного, здійснені ним до вступу у стан присяжних повірених. Рада мала право накладати на присяжного повіреного, який порушив прийняті

на себе обов'язки, дисциплінарні стягнення, що передбачені ст. 368 Утворення судових установ: 1) попередження; 2) догана; 3) заборона здійснювати обов'язки повіреного протягом визначеного радою строку, але не більше одного року; 4) виключення зі стану присяжних повірених; 5) в особливо важливих випадках передання присяжного повіреного кримінальному суду. У примітці до цієї статті закріплювалось важливе правило про те, що особи, виключені з числа присяжних повірених, позбавлялися права повторного вступу в це звання у межах держави [2, с. 73–74]. Оскільки Судові статuti не описували процедуру дисциплінарного провадження, то й порядок порушення дисциплінарної справи склався в окремих округах по-різному [3, с. 283–284].

Порівняння норм Статутів в частині дисциплінарного провадження над присяжними повіреними і норм Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», від 5 липня 2012 р. (далі Закон про адвокатуру) дозволяє стверджувати, що у цих нормативних актів є спільні риси, але сучасне законодавство про адвокатуру не є результатом повного запозичення норм Судових статутів 1864 року. Вимога бездоганної поведінки адвоката, якій так багато уваги приділялося в Судових статутах, не втратила своєї актуальності й сьогодні.

Відповідно до ч. 2 ст. 32 Закону про адвокатуру накладання на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю може застосовуватись виключно у разі: 1) порушення присяги адвоката України; 2) розголошення адвокатом відомостей, що становлять адвокатську таємницю, використання їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб; 3) заподіяння протиправними діями адвоката, пов'язаними із здійсненням ним адвокатської діяльності, значної шкоди клієнту, якщо така шкода встановлена судовим рішенням, що набрало законної сили; 4) систематичного або грубого одноразового порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України [4].

Вважаємо, усі ці порушення можна розцінювати як порушення присяги адвоката, а тому в майбутньому частину другу статті 32

Закону про адвокатуру було б доцільно викласти в такій редакції: «Дисциплінарне стягнення на адвоката у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю може застосовуватись виключно за порушення присяги у разі: ...», далі пункти 2, 3, 4 зазначеної частини викладаються як пункти 1, 2, 3.

На наш погляд, у сучасних умовах, особливо із врахуванням правила, закріпленого у примітці до ст. 368 Утворення судових установ про те, що «виключені з числа присяжних повірених позбавляються права вступати до стану в межах усієї держави» [2, с. 73], в адвокатуру не повинні повторно приймати тих осіб, стосовно яких кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури було прийнято рішення про позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю на підставі, передбаченій пунктами 1–4 частини другої ст. 32 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Чинний Закон про адвокатуру недостатньо захищає права особи від несумлінних адвокатів, оскільки нормами цього закону передбачена можливість повторно отримати статус адвоката тим, хто був його позбавлений. Було б логічним, зокрема, що вчинення адвокатом дисциплінарного проступку має тягнути за собою найсерйозніші негативні наслідки, оскільки адвокат, чий статус було припинено, не просто не виконав певні зобов'язання, а не виконав саме конституційного обов'язку щодо надання кваліфікованої юридичної допомоги.

Таким чином, здійснюючи порівняльний аналіз дисциплінарної відповідальності адвокатів у Росії після судової реформи 1864 року і в сучасній Україні, можна дійти висновків, що правове регулювання відносин у цій сфері, як в інших питаннях організації та діяльності адвокатури враховувало і враховує демократичні тенденції розвитку суспільства. Прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» відкрило можливості для подальшого

удосконалення норм законодавства і практики його застосування. Проте це не виключає необхідності і можливості внесення до нього в майбутньому змін і доповнень.

Джерела та література

1. Черкасова Н. В. Формирование и развитие адвокатуры в России, 60–80 годы XIX века / Н. В. Черкасова. – М.: Наука, 1987. – 143 с.
2. Российское законодательство X–XX веков. Т. 8. Судебная реформа / Под ред. О. И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1991. – 496 с.
3. Гернет М. Н. История русской адвокатуры. Словная организация адвокатуры. Т. 2. / М. Н. Гернет. – М.: Издание советов присяжных поверенных, 1916. – 453 с.
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
5. Гессен И.В. История русской адвокатуры. Адвокатура, общество и государство / И. В. Гессен. – Т. 1. – М.: Юристь, 1997. – 376 с.

АДВОКАТ-МИТЕЦЬ М. К. ГОНЯЄВ У ПРОТИДІЇ СУДОВІЙ СИСТЕМІ РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Люшев Богдан Валерійович, студент 4-го курсу, факультету історії та права Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Адвокатів царської Росії, мешканців території сучасної України, які досягли значних успіхів у своїй кар'єрі, однаково якісно займалися професійною правозахисною та науковою юридичною діяльністю і стали відомими на всю Східну Європу, не так багато. Провідне місце серед них належить Михайлу Костянтиновичу Гоняєву (1849—1891 рр.), ім'я якого несправедливо забуте.

Роки професійної діяльності адвоката обмежуються другою половиною XIX століття, коли він працював приватним повіреним при Єлисаветградському окружному суді. Особливість цієї професії полягала ось у чому: щоб стати приватним повіреним і провадити судові справи як у мирових, так і в загальних судах, необхідно було

отримати відповідне свідоцтво, що видавалося судами, в окрузі яких приватний повірений практикував. Про надзвичайно високий рівень професійних якостей М. Гоняєва як адвоката свідчить той факт, що він неодноразово здійснював представництво своїх клієнтів у Цивільному касаційному департаменті Урядового Сенату [16, с. 87–91]. Разом із кримінальним департаментом це була вища касаційна інстанція Російської імперії.

Отриманий практичний досвід він узагальнив у праці «Громадській процесъ въ мировому судѣ», яка була видана 1881 року у Єлисавеграді. Про популярність роботи свідчить те, що її можна було придбати у книжкових магазинах відомих російських книговидавців – Івана Ілліча Глазунова (таємний радник, Санкт-Петербурзький міський голова [7]) та Олексія Сергійовича Суворіна (журналіст, драматург, театральний критик [17, с. 894–896]). На противагу більшості науковців, що досліджували статuti та закони, у роботі Михайла Констянтиновича Гоняєва критично аналізувались та тлумачились рішення вищої судової інстанції Російської імперії. Він не лише цитував закони і касаційні рішення, але й здійснив вибірку із останніх, викладаючи рішення, із якими був згоден, та вказав лише номери рішень, з якими не згоден [9, с. 69]. Тим самим він виявляв толерантність до суддівської професії та не піддавав критиці конкретні необґрунтовані й неспроможні рішення суддів. Сам автор позиціонував цей твір як довідкову книгу, проте за характером викладу та досить широкою тематикою він більш подібний до посібника або підручника. У ньому М. Гоняєв описував недоліки мирової юстиції, з якими йому особисто доводилось мати справу в практичній правозахисній діяльності. Серед основних автор визначав заплутаність процесуальних вимог, низьку грамотність суддів, буквоїдство. Причину цих проблем він вбачав у цілковитій юридичній невідповідності мирових суддів і намагався допомогти їм своєю книгою.

Наукова доктрина, викладена Михайлом Гоняєвим, була надзвичайно перспективною, оскільки в першу чергу досліджувала

інститут прецедентного права. На нашу думку, М. Гоняєв одним із перших створив певний науково-практичний коментар, узагальнення касаційних рішень суду. Тобто здійснив ту функцію, яка на сьогодні законодавчо визнана та закріплена (із певними видозмінами) за вищими органами судової влади [3, п. 3 ст. 27].

Далекоглядність тематики праці М. Гоняєва відображається навіть після 100 років після смерті її автора. Так, ч. 2 ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012, № 4651–VI, передбачає, що принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) [1]. Більшість дослідників сприймають рішення ЄСПЛ як судові прецеденти [4]. Тоді можна говорити, що прецедентне право в Україні було запроваджене ще Законом «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року [2]. Михайло Костянтинівич в останній чверті XIX століття досліджував ті питання, які законодавчо закріплюються у сучасному національному праві.

Одні з найвідоміших юристів Російської імперії XIX століття, Гольмстен Адольф Християнович у «Журнале гражданского и уголовного права» 1883 року [8] та Джаншиєв Григорій Аветович у «Юридическом вѣстнике» 1882 року виклали схвальні рецензії до книги «Гражданский процессъ въ мировому судѣ» [13]. Праці Анненкова, Шенінга, Адамовича, Башмакова, навіть проект нової редакції «Устава гражданского судопроизводства» 1900 року містили значну кількість прямих цитувань на книгу М. Гоняєва, як визнаного громадськістю провідного науковця у сфері юриспруденції.

Після видання книги «Гражданский процессъ въ мировому судѣ» М. Гоняєв продовжував здійснювати наукову діяльність, спрямовану на удосконалення судової системи. Його подальші доктринальні дослідження були викладені у статтях профільних юридичних петербурзьких та московських журналів і стосувалися тем, що досі залишаються актуальними: зустрічний позов відповідача до третьої особи [11]; проблеми подання доказів у апеляційній

інстанції, мирова угода [10]; межі та підстави касаційного розгляду цивільних справ [12].

Успіхів у правозахисній практиці та літературній діяльності М. Гоняєв досягнув завдяки багатосторонності свого внутрішнього світу, він захоплювався шахами та шашковим спортом і вважається першим вітчизняним істориком і бібліографом шахової та шашкової ігор. Свій внесок у розвиток шашкового спорту він зробив як практик шляхом винайдення власного методу ловлі трьома дамками іншої дамки [18]. Також відомий адвокат був поліглотом, знав англійську, німецьку, французьку, іспанську мови, які засвоїв самостійно. Поруч із цим захоплювався музикою, писав вірші, як публіцист друкувався в «Одесском вѣстникѣ» та в елисаветградських періодичних виданнях. Зокрема, у серії своїх статей «Глашатаи женского вопроса» М. Гоняєв досліджував історичні та соціальні особливості вітчизняного жіноцтва [15, с. 401]. За короткий термін Михайло Костянтинович оволодів грою на роялі і виступав на місцевих елисаветградських благодійних вечорах і концертах. Більше того, він власноручно зробив та зберігав рукопис опери «Майська ніч» Петра Сокальського – відомого українського композитора і фольклориста [5, с. 102] та був обраний старшиною Єлисаветградського громадського зібрання і піклувався про бідних учнів, оплачуючи їх навчання.

Всі ці обставини говорять про надзвичайно широкий діапазон таланту адвоката, який йому повністю не вдалось розкрити через його передчасну смерть.

Отже, Михайло Гоняєв був яскравим представником адвокатської професії, який вмів та успішно поєднував прикладну та теоретичну діяльність, був визначним громадським діячем свого часу. Всю його літературно-наукову діяльність навряд чи вдасться досягнути, адже, згідно зі «Словарем псевдонимов руських писателѣй, ученых и общественных деятелей», він мав псевдонім М. К., який був досить часто вживаним й іншими науковцями, журналістами, письменниками [14, с. 142].

Видання книги Михайла Костянтиновича «Громадській процесъ въ мировому судѣ» було одним із важливих етапів для формування східноєвропейської цивілістичної думки вищого рівня. Її аналіз показує, що незважаючи на реформу 1864 року, апарат судової системи був недосконалим та застарілим механізмом у функціонуванні держави. Реформи були прогресивними та поліпшили стан судової системи, але досягти бажаних та закріплених принципів здійснення судочинства вдалося лише частково. У більшості судових ланок посадові функції здійснювали люди, що почали свою діяльність ще у дореформованій Росії (їхня попередня практика накладала відбиток на новій), або малоосвічені чи без правозастосовного досвіду особи.

Незважаючи на перепони, з якими йому на практиці довелося зустрітися, Михайло Гоняєв зміг розмежувати перспективність викладеної ним доктрини та можливого її застосування у майбутньому із реально діючими фактичними умовами обмеженої на час його життя правозахисної діяльності.

На праці Михайла Костянтиновича й досі прямо посилаються здебільшого іноземні автори. Таку історичну несправедливість не можна допустити, оскільки М. Гоняєв позиціонував себе українцем та патріотом. Він, маючи неодноразову можливість залишитись у Петербурзі чи Москві, надавав перевагу українським теренам. Якби він обрав для проживання столицю імперії, то наявність великих бібліотек, легші можливості для друку, навчання, його творчої та юридичної діяльності, у короткий термін поліпшили б матеріальну основу життя його сім'ї та спростили професійне зростання. Втім, Михайло Гоняєв вирішив піти іншим шляхом. Будучи високоосвіченою особистістю, врахувавши досвід провідних іноземних доктрин, він опікувався захистом прав тих, кому це було зробити не під силу – простому люду, та у тих місцях, де це було робити найважче – у далекому від столиці імперії молодому місті, на постійно пригнобленій території невизнаної країни.

Джерела та література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. – № 4651–VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.
2. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/conv/print1331200005288002>.
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010. – № 2453–VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
4. Дідікін А. Рішення Європейського Суду з прав людини у національній правовій системі / А. Дідікін // Юридичний журнал. – 2009. – № 1.
5. Изваріна О. М. Рукописна спадщина відомого українського композитора П. П. Сокальського [Текст]: (за особистим архівом) / О. М. Изваріна // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Щоквартальний науковий журнал. – 2010. – № 1. – С. 99–103.
6. Сливка С. С. Юридична деонтологія: Підручник / С. Сливка. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. – К.: Атіка, 2008. – 296 с.
7. Глазунов Иван Ильич. Большая биографическая энциклопедия // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/35409/Глазунов.
8. Гольмстен А. [Рецензия] М. Гоняев. Гражданский процессъ въ мировомъ судѣ / А. Гольмстен // Журналь гражданского и уголовного права. – 1883. – (Год тринадцатый). – [Книга 9–10]. – С. 159–169.
9. Гоняевъ М. К. Гражданский процессъ въ мировомъсудѣ. Справочная книга для мировыхъсудей и тяжущихся. Томъ первый: Судопроизводство. Выпускъ первый. Общія положенія и движеніе процесса въ первой инстанціи. – Елисаветградъ: Тип. А. М. Гольденберга, 1881. – 8. 2 н. VIII, 366, XVI и X стр.
10. Гоняевъ М. К. О правѣ тяжущихся представлять новыя доказательства въ апелляціонную инстанцію // Журналь гражданского и уголовного права. – СПб.: Изд. С.-Петербургскаго юридическаго общества, іюнь 1884. – Книга шестая. – 248 с.
11. Гоняевъ М. К. О 653 ст. уст. гр. суд // Журналь гражданского и уголовного права. – СПб.: Изд. С.-Петербургскаго юридическаго общества, мартъ 1883. – Книга третья. – 246 с.
12. Гоняевъ М. К. Просьбы о кассациі въ гражданскомъ процессѣ по уставу гражданского судопроизводства и по рішеніямъ сената // Журналь гражданского

и уголовного права. – СПб.: Изд. С.-Петербургскаго юридического общества, октябрь 1884. – Книга восьмая. – 212 с.

13. Джаншиев Г. [Рецензия] М. Гоняев. Гражданскій процессъ въ мировому судъ / Г. Джаншиев // Юридическій вѣстникъ. – 1882. – Томъ 10. – С. 146–149.

14. Масанов И. Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей: В 4 т. / И. Масанов. – Т. 2. – М., 1957. – 387 с.

15. Межов В. И. Русская историческая библиография за 1865–1876 гг. / В. Межов. – СПб.: Типография императорской академии наук, мартъ 1883. – Т. 1. – С. 414.

16. Рѣшенія Гражданскаго кассационнаго департамента Правительствующаго Сената а 1883 годъ. – Екатеринославль: Типографія ИсаакаКогана, 1912. – 444 с.

17. Суворин А. С. // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907. – томъ XXXI А 1901: типографія Акц. Общ «Издательское дѣло». – 957 с.

18. Суслов Ф. П., Тышлер Д. А. Терминология спорта. Толковый словарь спортивных терминов / Ф. Суслов, Д. Тышлер. – М: СпортАкадемПресс, 2001. – 480 с.

СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА ГРУПА УКРАЇНСЬКИХ АДВОКАТІВ У ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: МЕТОДОЛОГІЯ І КОНТЕКСТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

*Аркуша Олена Георгіївна, кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Інституту українознав-
ства ім. І. Крип'якевича НАНУ, м. Львів*

Упродовж кількох останніх років в українській історіографії спостерігається виразна тенденція до пошуку нових тем. Уже сьогодні можемо стверджувати, що політична історія, під знаком якої розвивалась українська історіографія останнього двадцятиріччя, попри наявність ще багатьох нерозв'язаних і дискусійних моментів, втрачає монополію як напрям дослідження. Поряд із нею дедалі активніше розвиваються студії з історії повсякденного життя, соціальна історія, локальна та мікроісторія, гендерні студії й навіть ще вужчі напрямки, як-от історії читання, речей і т. ін. Підсумком зусиль соціогуманітарних наук стає утвердження в історичних досліджен-

нях культурно-антропологічного підходу, тобто постановка в центр дослідницьких пошуків людини з її інтересами, прагненнями, мріями, сумнівами і всім тим, що завжди залишатиметься цікавим не лише вузькому колу фахівців.

Під цим кутом зору можна також говорити про накопичення першого досвіду дослідження соціально-професійних груп, формування яких нерозривно пов'язане з процесами модернізації. На зламі XVIII–XIX ст. на руїнах станового суспільства поставав новий світ, який очікував впорядкування за ще невідомими правилами. Стрімке зростання освітнього рівня, формування запитів на інтелектуальну та кваліфіковану працю, диференціація та потреба обґрунтування нових груп інтересів змінювали дотеперішні пріоритети та ставили в центр суспільної уваги нову освічену верству – інтелігенцію, яка поступово перебирала на себе функції еліти суспільства. Водночас в умовах формування модерних національних ідентичностей, політизації суспільства, появи нових конфліктів зростали й вимоги до самої інтелігенції, насамперед з боку політичних сил. Освічена людина початку XX ст. рідко коли могла обмежуватися виконанням професійних обов'язків – вона виявлялася втягнутою у вир громадського життя, уявлення про яке ставали невід'ємною частиною її внутрішнього світу, позначалися на приватній сфері.

Відносно нечисленна група українських адвокатів, що стала помітною у громадському житті Галичини з кінця XIX століття, цілком виправдано привертає дедалі більшу увагу науковців. Вихідною точкою їх зацікавлень служить визначення дослідниками політичної історії періоду кінця XIX – початку XX ст. як «адвокатської доби» в українському національному русі. Конституційно-правове поле Габсбурзької монархії створило сприятливі рамкові умови для розвитку громадської самодіяльності в багатьох напрямках. Парламентська діяльність, місцеве самоврядування, політичні партії, національно-культурні, громадські та економічні товариства – в усіх цих сферах галицькі адвокати відігравали провідні ролі, причому це стосувалося не лише українського суспільства, де на

це були додаткові причини, а й польського та єврейського також. Таким чином, спроба типологізації образу адвоката підавстрійської Галичини ставить у центр дослідницьких пошуків людину високоосвічену, підприємливу, самодостатню, яка часто перебувала в центрі уваги своєї локальної спільноти.

Безумовно ключове питання в дослідженні української адвокатури підавстрійської Галичини лежатиме у площині поєднання адвокатами професійних і багаточисленних громадських обов'язків, а також у пошуку відповідей на питання, як ці заняття позначалися на їх повсякденному житті. Можна назвати декілька передумов такого сплеску громадської активності адвокатів. Право на самостійну адвокатську практику вимагало від кандидатів тривалого навчання і докладання зусиль, що далеко не кожний міг витримати (повсюдним серед тогочасної здебільшого незаможної української інтелігенції було бажання якнайшвидше закінчити навчання, щоб почати працювати й матеріально утримувати сім'ю). Отже, проходили всі щаблі до становища самостійного адвоката, як правило, постаті непересічні, цілеспрямовані. Більшість випускників навіть юридичних факультетів працювали державними службовцями. Державна влада в Австрії трактувала чиновника як носія насамперед австрійського патріотизму й засуджувала будь-які прояви громадської активності з його боку, тоді як адвокати були значно вільнішими у своїх діях.

Зрештою, політичні дискусії в Галичині, які велися постійно, напружено й на різних рівнях, нерідко зачіпаючи основи державного устрою та самоорганізації суспільства, ставили в центр суспільної уваги поняття основних прав і свобод громадянина, що теж належали до компетенції адвокатів. Можна стверджувати, що на зламі XIX–XX ст. саме адвокат замикав на собі стихійні спроби модернізації суспільства та чимало причинявся до зміни самого суспільства, формуючи перші уявлення про правове поле, недоторканість гарантованих державою прав, а водночас привчаючи до мислення в національних категоріях. Таким чином, постаті україн-

ських адвокатів варто розглядати в тісному зв'язку з формуванням політичної культури та модернізаційними викликами, а це, своєю чергою, дозволяє ставити питання про те, як суспільство реагує на політичні події, які з них спроможні змінити традиційні уявлення, у ширшому сенсі – питання про стале і змінне в суспільній свідомості в різні періоди часу.

Перспективним напрямом видається вивчення історії української адвокатури за допомогою мікроісторії та локальної історії. Так, наприклад, усталеним в українській історіографії є розгляд тогочасних галицьких адвокатів як захисників національних прав українців, що неминуче вводило їх у конфлікт з польськими політиками та органами влади. Однак, уважне вивчення особових джерел того часу, зокрема, спогадів, щоденників, кореспонденції українських інтелігентів, показує значно складніше переплетіння національних та приватних, товариських, родинних інтересів, ніж це могло би видатися на перший погляд. Картина світу в локальній місцевості включала широку палітру різноманітних і змінюваних національно-політичних орієнтацій, коли у свідомості однієї людини поєднувалися або ж змінювалися власні уявлення, історична пам'ять про етнічне походження своїх предків, реалії мішаних шлюбів, товаришів поляків, німців та євреїв з шкільної лави, співробітників і т. ін. Зрозуміло також, що за природою діяльності адвокат мусив приймати клієнтів без огляду на їх національну приналежність.

Нове світло на життя, світогляд та обставини діяльності українських адвокатів може пролити історія повсякденності, розгляд взаємодії людини із світом інших людей і речей навколо неї, ролі в її житті найближчих, так званих «мовчазних» свідків історії (дружини, батьків, дітей, невідомих ширшому загалу товаришів). Одним із важливих нюансів дослідження тут є поколіннева зміна, адже покоління українських адвокатів зламу XIX–XX ст. здебільшого складалося з вихідців із родин греко-католицьких парафі-

яльних священиків із відповідним досвідом виховання, ставленням до ширших верств населення. Здійснення ретельного аналізу всіх обставин життя, формування, діяльності в межах так званого щільного (просопографічного) аналізу, дозволить одночасно сконструювати типовий образ соціально-професійної групи українських адвокатів та виокремити і пояснити в ньому індивідуальні або ж незвичні моменти, які з якихось причин не вписуються в загальну картину. Адвокати були не лише високоосвіченими, а й нерідко творчими особистостями, не позбавленими літературних талантів. Відтак, окремим предметом аналізу повинні стати створені ними тексти – виступи, наукові та науково-публіцистичні, літературні твори, приватні записки та кореспонденція. Текст як вияв думки, прямо пов'язаний із внутрішнім світом людини, є однією з найдовершеніших форм людського інтелекту, а отже – предметом вивчення інтелектуальної історії.

Таким чином, уже перші результати вивчення різних соціально-професійних груп інтелігенції (чиновників, учителів і викладачів й т. ін.) показують, що цей напрям може виокремитись як, до певної міри, самостійний, а дослідження тут мають вестися спільними зусиллями низки наук, на міждисциплінарному рівні. Застосування до вужчих груп так званого щільного або ж просопографічного аналізу, контент-аналізу текстів, інших методів соціології, соціальної та етнопсихології переконливо свідчать на користь таких взаємних запозичень. Важливо зауважити, що мікроаналіз вузьких соціальних груп нерідко дозволяє дійти до висновків, відмінних від тих, які вже встигла накинута історичним текстам політична історія, зокрема, щодо ситуації у місцевих громадах, питань, які насправді турбували людей того часу, мотивів їх дій, поведінки та ухвалення рішень. Отже, важливо замислитися над питанням, що очікують історики від таких досліджень, аби вони не лише поповнювали наявну базу знань з вітчизняної історії, а й накопичили певний методологічний досвід.

СТАНІСЛАВ ДНІСТРЯНСЬКИЙ (1870–1935): ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧЕНОГО

*Гловацький Антон Валентинович, студент IV курсу
історичного факультету Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

Дана розвідка присвячується видатному українському ученому-правнику, адвокату, педагогу, політику, громадському і культурному діячеві родом з Тернопільщини – Станіславу Севериновичу Дністрянському (1870–1935). Його величезний внесок в українську юриспруденцію; політична діяльність у Державній Раді Австрії, спрямована на захист прав українського народу Австро-Угорської імперії; вагома наукова та педагогічна праця; участь у кількох резонансних судових процесах; активна громадська діяльність – усе це дає право вважати його однією з найвизначніших постатей свого часу.

Джерельна база висвітлення нашої теми базується на документах особистого фонду М. Мушинки, які учений свого часу передав Державному архіву Тернопільської області (далі ДАТО) і які досі зберігаються там. У розпорядженні дослідників знаходиться понад сто справ, що стосуються життя й діяльності С. Дністрянського. У ДАТО створений окремих архівний фонд, присвячений постаті видатного українського правника. Цей фонд охоплює: епістолярій ученого; шкільні свідоцтва; залікові та лекційні книжки тих університетів, де навчався С. Дністрянський; документи про матеріальне забезпечення ученого; дипломи Віденського, Лейпцігського та Берлінського університетів; вітальні грамоти та листи-подяки; депутатське посвідчення члена Державної Ради Австрії; австрійський та чехословацький паспорти; оригінал заповіту; посвідчення про бідність; наукові рецензії; рукописи та друковані видання численних наукових праць; документи, що стосуються смерті ученого.

В історіографії відома монографія Миколи Мушинки «Академік Станіслав Дністрянський (1870–1935)» (1992), у якій автор чи не вперше в новітній українській історичній науці висвітлив основні віхи біографії та наукової діяльності С. Дністрянського, який народився 13 листопада 1870 р. [1, арк. 1–2] в Тернополі. Його батько Северин був професором, пізніше – директором Тернопільської учительської семінарії, згодом крайовим шкільним інспектором у Львові; мати ж Владислава походила з роду Вишневецьких.

У 1876–1880 рр. С. Дністрянський закінчив чотири класи початкової школи при учительській семінарії в Тернополі [2–3] і вступив до Тернопільської гімназії. У 1888 р. він з відзнакою закінчив гімназію і вступив на юридичний факультет Віденського університету [4, арк. 1; 5, арк. 1], де мав сприятливий ґрунт для майбутньої науково-педагогічної діяльності.

Перед ученим відкривалася кар'єра успішного юриста-практика – судді чи адвоката, однак він уже тоді вирішив присвятити себе науковій та педагогічній праці. І хоча постійно практичною адвокатурою в подальшому майже не займався, зате розробив теоретичні підстави для її розвитку.

Наукова діяльність ученого була доволі ґрунтовною і охоплювала майже усі галузі тогочасного права. У 1899 р. С. Дністрянський написав доволі об'ємну працю, що стосувалася юридичних аспектів права спадщини під назвою «Право спадщини» [6, арк. 1–205]. У 1900 р. учений видав цікаву розвідку, присвячену речовому праву, що мала назву «Чоловік і його потреби в правній системі» [7, арк. 5]. У цій праці він відобразив зв'язок економіки з цивільним правом. У 1901 р. С. Дністрянський видав перший том значної за обсягом роботи «Австрійське право облігаційне» [7, арк. 7], який присвятив своїм учням. У 1902 р. вийшла друком в українському перекладі його нова розвідка «Звичаєве право – а соціальні зв'язки» [7, арк. 5–6]. У ній учений дав наукове обґрунтування соціологічного методу в юриспруденції.

Переселившись до Львова, С. Дністрянський у 1900 р. став головним редактором друкованого органу історико-філософської секції НТШ «Часопись правнича і економічна» [7, арк. 7]. Окрім цього, з січня 1910 р. він розпочав видавництво нового наукового журналу та друкованого органу Товариства – «Правничого вісника» [7, арк. 7–8; 8, арк. 23]. У кожному номері друкував власні наукові праці та давав практичні консультації з актуальних питань судової практики [8, арк. 27].

У своїх наукових працях С. Дністрянський все ж повертався до проблем адвокатури, вів справи як адвокат. Наприклад, в одному із випусків учений у доволі ґрунтовній розвідці висловив своє ставлення до судового процесу між Народним домом у Львові та Львівським Дівочим науковим інститутом Сестер Василіанок стосовно права власності на даровану фундацією землю. С. Дністрянський довів, що фундація є юридичною особою і її слід розглядати як товариство, тобто став на захист прав Дівочого інституту [7, арк. 11].

Подібним способом учений на підставі новітньої теорії права вирішив справу розірвання шлюбу між підданим Російської імперії та підданою Австрії у 1910 р., причому влучною інтерпретацією дуже складних норм австрійського цивільного права йому перед Найвищим адміністративним трибуналом у Відні вдалося домогтися офіційного розлучення подружжя, що при тогочасних законах імперії у сфері сімейного права було справою майже неможливою [7, арк. 11; 8, арк. 26].

У 1923 р. С. Дністрянський опублікував монографію на тему «Річеве право», в якій розглянув річ як юридичну категорію [9, арк. 1–128]. Соціологічний метод дослідження у юриспруденції учений застосував у своїй фундаментальній праці «Загальна наука права і політики» [7, арк. 16], що поділялася на 7 частин: «Генеза та основи права» [7, арк. 16], «Історія державного права» [7, арк. 16], «Історія міжнародного, церковного та карного права» [10], «Історія приватного права» [11–12],

«Філософія права» [7, арк. 16], «Економічні проблеми в праві» [7, арк. 16], «Політика» [7, арк. 16]. Ця збірна праця була розрахована, перш за все, на студентів юридичних факультетів, з чого випливала і її структура: чіткий поділ на розділи і підрозділи, винесення за поля основних тез, великий список додаткової літератури до кожної теми тощо.

Висвітлюючи громадсько-політичний аспект діяльності С. Дністрянського, слід зауважити, що учений був активним поборником прав українців на території Галичини та Буковини. Він був одним із кандидатів на посаду посла (депутата – Г. А.) у парламент від Української національно-демократичної партії (УНДП). Влітку С. Дністрянський переміг своїх опонентів і був обраний до парламенту Австрії – Державної Ради, що знаходилася у Відні [7, арк. 9; 8, арк. 8–12; 13, арк. 1–8].

С. Дністрянський разом із О. Колесою та іншими депутатами висунув перед Державною Радою пропозицію про заснування самостійного українського університету у Львові, проти чого рішуче заперечили польські парламентські представники, вимагаючи, щоб Львівському університету було надано польського характеру. Ці питання обговорювалися на кількох засіданнях парламенту [13, арк. 5–6; 8, арк. 11].

Станіслав Северинович, обґрунтовуючи свою пропозицію, доводив, що українці є найбільшою національністю Австрії, яка не має свого університету. Його вимоги підтримала студентська молодь Львова доволі масштабними демонстраціями, які, на жаль, завершилися трагічно: 1 липня 1910 р. вбивством відомого студентського діяча А. Коцка [7, арк. 9]. Також було поранено кількох українських академіків. Український парламентський клуб після цих подій подав міністрові освіти Австрії декларацію, підписану одинадцятьма професорами і доцентами Львівського університету. У ній наголошувалося, що перелічені особи доти не відмовляться від своїх вимог, доки не буде заснований окремий український університет у Львові [7, арк. 9].

Також внаслідок вищезгаданих подій кількох студентів, в тому числі й майбутнього режисера Леся Курбаса, було заарештовано та віддано до суду. Станіслав Дністрянський взяв на себе їх захист і як адвокат спростував на суді висунуті проти них звинувачення [8, арк. 13].

Упродовж 1920-х – 1930-х рр. учений жив і працював на території Чехословацької Республіки, оскільки був одним із засновників Українського Вільного Університету в Празі (УВУ). Помер С. Дністрянський 5 травня 1935 р. в Ужгороді, де і був похований.

Таким чином, С. Дністрянський успішно поєднував кілька видів діяльності одночасно. Він був визначним науковцем, чудовим педагогом, кваліфікованим адвокатом, непересічним політичним та громадським діячем. Проте найбільше зобов'язана С. Дністрянському українська правова наука. Адже учений фактично був при її витокках, запозичивши досвід австрійського, німецького та чеського права для створення української юридичної термінології та методології дослідження права загалом (варто згадати хоча б соціологічний метод дослідження юридичних явищ та процесів, впроваджений науковцем). Численні наукові праці ученого, що стосувалися різних галузей правової науки, здобули йому міцний авторитет як серед тогочасних українських науковців, так і польських колег й залишаються актуальними досі.

Джерела та література

1. Паспорт С. Дністрянського (докум. німецькою мовою) від 09.04.1897 р. // Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. Р-3430 (Станіслав Дністрянський (1870–1935) – засновник нової української правової науки). – Оп. 1. – Спр. 49. – 2 Арк.

2. Шкільні повідомлення та свідоцтва Дністрянського Станіслава, учня I, II, IV класів [початкової школи] Тернопільської педагогічної семінарії, про успішність у навчанні за 1879–1880 роки від 13.07.1878 по 15.07.1880 рр. // ДАТО. – Ф. Р-3430 (Станіслав Дністрянський (1870–1935) – засновник нової української правової науки). – Оп. 1. – Спр. 82. – 4 Арк.

3. Свідоцтво про закінчення 3-го класу початкової школи при вчительській семінарії в м. Тернополі. Свідоцтво підписане батьком Северином Дністрянським.

Оригінал від 15.07.1879 р. // ДАТО. – Ф. Р-3430 (Станіслав Дністрянський (1870–1935) – засновник нової української правової науки). – Оп. 1. – Спр. 1. – 1 Арк.

4. Залікова книжка студента юридичного факультету Віденського університету за 08.10.1888 р. // ДАТО. – Ф. Р-3430 (Станіслав Дністрянський (1870–1935) – засновник нової української правової науки). – Оп. 1. – Спр. 3. – 13 Арк.

5. Витяг із залікової книжки студента Віденського університету за 1888/1893 навчальний рік від 1893 р. // ДАТО. – Ф. Р-3430 (Станіслав Дністрянський (1870–1935) – засновник нової української правової науки). – Оп. 1. – Спр. 4. – 2 Арк.

6. Дністрянський Ст. Дослідження «Право спадщини». Рукопис від 1899 р. // ДАТО. – Ф. Р-3430 (Станіслав Дністрянський (1870–1935) – засновник нової української правової науки). – Оп. 1. – Спр. 89. – 205 Арк.

7. Мушинка М. Академік Станіслав Дністрянський /1870–1935/. Бібліографія з дарчим надписом «Тернопільському держархіву М. Мушинка». – Київ, 1992 р. // ДАТО. – Ф. Р-3430 (Станіслав Дністрянський (1870–1935) – засновник нової української правової науки). – Оп. 1. – Спр. 26. – 100 Арк.

8. Повідомлення, листи з відомостями про діяльність Дністрянського Ст., професора австрійського цивільного права Львівського університету, за 1893–1916 рр. Рукописи від 27.12.1893 – 12.12.1916 рр. // ДАТО. – Ф. Р-3430 (Станіслав Дністрянський (1870–1935) – засновник нової української правової науки). – Оп. 1. – Спр. 85. – 28 Арк.

9. Дністрянський Ст. Дослідження «Річеве право». Рукопис від 1923 р. // ДАТО. – Ф. Р-3430 (Станіслав Дністрянський (1870–1935) – засновник нової української правової науки). – Оп. 1. – Спр. 91. – 128 Арк.

10. С. Дністрянський. «Історія міжнародного, церковного та карного права». Рукопис. Уривок від 1923 р. // ДАТО. – Ф. Р-3430 (Станіслав Дністрянський (1870–1935) – засновник нової української правової науки). – Оп. 1. – Спр. 36. – 1 Арк.

11. Дністрянський Ст. Дослідження «Історія приватного права». Рукопис за 1923/1924 рр. // ДАТО. – Ф. Р-3430 (Станіслав Дністрянський (1870–1935) – засновник нової української правової науки). – Оп. 1. – Спр. 92. – 35 Арк.

12. Дністрянський Ст. Дослідження «Загальна наука права і політики. II том. IV книга: Історія приватного права». Рукопис від 1926 р. // ДАТО. – Ф. Р-3430 (Станіслав Дністрянський (1870–1935) – засновник нової української правової науки). – Оп. 1. – Спр. 94. – 182 Арк.

13. Депутатське і службове посвідчення посла Австрійського парламенту. Львів. Від 11.07.1911 р. Оригінал // ДАТО. – Ф. Р-3430 (Станіслав Дністрянський (1870–1935) – засновник нової української правової науки). – Оп. 1. – Спр. 15. – 8 Арк.

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО АДВОКАТА У ГАЛИЧИНІ НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ ст.: ФАХОВІ ТА ЖИТТЄВІ ПРІОРИТЕТИ

Ганусин Олена Богданівна, аспірант кафедри новітньої історії України, Львівського національного університету імені Івана Франка

«Це вже була нова генерація українських адвокатів, одночасно суспільних та політичних діячів, не лише оборонців правних інтересів одиниць перед судом, але також оборонців інтересів нації», – писав український адвокат Лев Ганкевич (1883–1962). Так він характеризував зміну ролі адвокатів у суспільстві, спричинених процесами модернізації та політизації українського національного руху в Галичині на зламі ХІХ–ХХ століть.

Кінець ХІХ – початок ХХ століття в історії Галичини був, крім іншого, періодом формування громадсько і політично активного середовища українських адвокатів. Вони стали рушійною силою українського руху, виступали на захист національно-політичних прав українців. Це була так звана адвокатська доба в розвитку галицького українства. Адвокати намагалися творити нову правову і національно-політичну реальність, роз'яснювали положення австрійського законодавства, які відкривали легальні можливості для розвитку національного руху. Можна стверджувати про значний вплив адвокатів на розвиток політично-правової культури.

Адвокати були серед засновників політичних партій, депутатами Галицького сейму та австрійського парламенту (Державної ради). Вони використовували фахові знання і досвід для організації українського представництва в цих інституціях. З іншого боку, адвокатське середовище тяжіло до корпоративної замкнутості й консерватизму, що неминуче призводило до виникнення ряду суперечностей при поєднанні професійної та громадської (національної) діяльності.

Дослідження приватного життя адвокатського середовища вимагає спеціальної методики. У цьому плані широкі дослідницькі можливості відкриває методика історії повсякденності – розгляд діяльності адвокатів у площині «аксіології життя» (тобто системи життєвих орієнтирів: моральних цінностей, звичок, пріоритетів тощо) і приватної сфери (самосприйняття, самоствердження і самореалізації, родинних і товариських відносин) у поєднанні з традиційним описом їхньої громадсько-національної, професійної і політичної діяльності.

Вивчення повсякденного життя української адвокатури в Галичині на зламі XIX–XX століть дає змогу відобразити внутрішній світ, з'ясувати чинники, які впливали на її формування, інтереси, якими жила, мотиви, якими керувалася у своїй діяльності, зрозуміти суспільно-політичну ситуацію в цьому регіоні України наприкінці XIX – на початку XX століття, проаналізувати політичні та культурні процеси, побачити історію Галичини очима тих людей, які її творили. У площині повсякдення акумулювалися та переломлювалися всі аспекти людського життя.

В українській та зарубіжній історіографії немає спеціального дослідження з цієї тематики. Тільки деякі її аспекти (соціальне походження, професійна та культурно-громадська діяльність адвокатів) висвітлено у працях сучасних істориків Наталії Мисак, Ірини Василик, Івана Гловацького. Це залишає широкий простір для досліджень світоглядно-психологічної та ціннісної сфери життя українських адвокатів у південно-західній Галичині.

Основу джерельної бази для такої роботи можуть становити матеріали тогочасної періодики, листування, спогади та щоденники (Є. Олесницького, І. Макуха, К. Трильовського, В. Старосольського), які відображають особливості професійної діяльності, приватного життя та побуту українських адвокатів. Використання мемуарних матеріалів, однак, потребує критичного підходу. У них трапляються фактологічні неточності, спогадова література позначена великою суб'єктивністю оцінних суджень. Джерела можуть приховувати

деякі аспекти приватного життя, громадської діяльності, товариських стосунків, тому їх потрібно аналізувати в сукупності, щоб відтворити якнайповнішу картину досліджуваної проблеми.

Аналіз джерельного матеріалу дає підстави стверджувати, що громадсько та політично активний адвокат-українець у підавстрійській Галичині опинявся перед низкою складних дилем і був змушений діяти в умовах багатьох суперечностей.

По-перше, серед громадськості утвердилася думка про зобов'язаність адвоката перед своїм народом: брати участь у політичних акціях і протестах, здійснювати просвітню роботу, бути меценатом. У тогочасному суспільстві було поширене переконання в заможності адвоката: «Хиба-ж се можливе, щоби адвокат не мав купи грошей, та не мав з чого жити? а хто-ж має мати гроші, як не адвокат?», – писав автор статті «Рускі адвокати» у львівській газеті «Діло» у 1903 році. Якщо адвокати «не відповідали» цим вимогам, то їх оскаржували в «невдячності» та відступництві від національних інтересів.

По-друге, благополуччя власне і родини було суттєвим стримуючим чинником щодо вибору між національною та професійною діяльністю. Адвокати не отримували пенсійного забезпечення, тому фахова робота була єдиним джерелом прибутків для утримання себе, сім'ї, канцелярії, платні помічникам. Тому адвокати часто відмовлялися брати участь у політичних процесах, робота з яких не оплачувалася. Так, Андрій Чайковський відмовився брати участь у судових процесах проти українських студентів 1911 року, пояснюючи: «абсолютно не можу підняти оборони наших студентів, не хочаючи ся морально і матеріально зруйнувати». У матеріальному плані українському адвокату було важко витримувати конкуренцію з польським адвокатом.

По-третє, публічно-правовий характер діяльності адвокатів часто наштовхувався на суспільне нерозуміння, критику та осуд, що викликало морально-психологічний дискомфорт, а пов'язаність адвокатів між собою рядом етичних норм, приписів, корпоративних

правил часто не давала змоги окремим особам розгорнути широку громадську діяльність.

По-четверте, багато часу та сил адвокат витрачав на роботу в канцелярії, а це теж не залишало часу на громадську (просвітню, політичну) роботу. Назагал адвокатів, які, спираючись на свій фах, ставали «професійними» національними політиками, було відносно небагато. Показовий приклад такого політика – Кость Левицький. Від політичної діяльності могли відштовхнути адвокатів міжпартійна боротьба, розчарування в парламентській діяльності як недієздатного способу «щось доброго зробити для народу», незадоволеність політикою партії, членами якої вони були. Бажання займатися політикою могло інколи зникнути після поразки на виборах.

По-п'яте, вкладаючи сили, енергію та кошти в національну справу, адвокати могли наштовхуватися на байдужість та інертність громадськості. Це викликало роздратування, знеохоту, зневіру у власні сили і призводило до зниження чи навіть відмови від громадської активності.

По-шосте, на життєвих пріоритетах українських адвокатів у Галичині позначалися теж особливості місцевого світу уявлень, зокрема, існування подвійних (українсько-польських) ідентичностей, австрійського лоялізму, розгортання українсько-польського конфлікту. Все це викликало відчуття нестабільності, хиткості суспільного організму, призводило до того, що чимало освічених осіб не бажали демонструвати будь-які національні почуття або воліли проявляти їх у прихованій формі.

Таким чином, на практиці українському адвокатуві було непросто виправдати покладені на нього суспільні очікування, поєднувати професійне і приватне життя з ідеєю «служіння народу». Квінтесенцією суспільних уявлень про роль і завдання українського адвоката Галичини на зламі XIX–XX століть може бути висловлювання адвоката Мар'яна Глушкевича (1878–1935): «Адвокат не промисловець, мета якого здобуття грошей, отже не *homo economicus*, а

homo ethicus – який створює не матеріальні речі, а духовні цінності. Його праця – це *officium nobile* ставиться на одному рівні з працею митця-художника». Реалізувати цей постулат вдавалося не всім. Одні вирішували виконувати лише професійні обов'язки, другі – альтруїстично кидалися у вир національної політики, інші – намагалися знайти «золоту середину», працювати задля блага народу, зберігаючи при цьому «видиму» лояльність до уряду та залишаючись фаховими адвокатами.

АДВОКАТУРА НА БУКОВИНІ В ПЕРІОД ЇЇ ПЕРЕБУВАННЯ У СКЛАДІ АВСТРІЇ

Никифорак Михайло Васильович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Розвиток адвокатури на Буковині в розглядуваний період (1774–1918 рр.) відбувався в загальному руслі еволюції адвокатури в Габсбурзькій державі. Тому його вивчення мусить опиратися на загальноавстрійське законодавство про адвокатуру, на аналіз її загальноавстрійських історико-правових досліджень [1]. Водночас процес становлення та утвердження адвокатури на Буковині мав характерні риси, що зумовлювались історичними, національними, соціально-економічними особливостями краю.

Загальноавстрійську організацію адвокатури, її права та обов'язки вперше було визначено йозефінським Положенням 1781 р. про загальний судовий устрій. Адвокатура була тісно пов'язана з судом. Їх розглядали разом як два необхідні відділи єдиного судового порядку. Допущені до виконання адвокатських обов'язків особи отримували цісарське призначення. Так було до 1820 р., коли призначення адвокатів передали вищим земельним судам.

Першим австрійським законом, який стосувався тільки адвокатури й поширювався на всю монархію, стало видане 16 липня 1849 р. тимчасове Положення про адвокатський порядок.

Важливу роль у формуванні адвокатури відіграло розпорядження Міністерства юстиції від 7 серпня 1850 р., яке регулювало деталі складання адвокатського іспиту. Воно зробило цей іспит у крайових судах обов'язковим для всіх коронних земель. Допуск до іспиту залежав від чотирирічної судової практики, поділеної на дві частини: півтора року кандидат мусив працювати в земельному чи повітовому суді, а ще два з половиною – практикуватись у адвоката в прокуратурі. Іспит теж мав два етапи: спершу усний, потім – письмовий. Кандидат показував свої знання з цивільного і кримінального законодавства, мистецтва ведення справи в суді, складання документів.

На користь адвокатури було й реформування правового навчання, започатковане розпорядженням Міністерства культів і освіти від 30 липня 1850 р. А Кримінально-процесуальний порядок від 17 січня 1850 р. вніс до кримінального судочинства принцип гласності, ввів суд присяжних.

Прогресивні реформи в адвокатурі припинилися з початком періоду австрійського неоабсолютизму. Вже 1853 р. було ліквідовано суд присяжних, обмежено право оскарження, суттєво звузилися можливості захисту. Що ж до тодішнього стану адвокатури на Буковині, то опублікований 1855 р. загально-австрійський показчик адвокатів і нотарів назвав тільки шість прізвищ адвокатів краю (К. Каєтан, Й. Гнойський, Й. Прункул, Й. Вольфельд, А. Кохановський, Й. Фехнер).

Урядові дії щодо обмеження прав адвокатури не могли не викликати адекватної відповіді. Рух за «повернення» свободи адвокатури став повсюдним і охопив усіх адвокатів.

Підсумком цієї боротьби стала поява постійного Положення про адвокатуру від 6 липня 1868 р., що діяло фактично до кінця існування Габсбурзької монархії.

Насамперед, це Положення ліквідувало ненависне право Міністерства юстиції на призначення. Кожен міг стати адвокатом після виконання всіх встановлених законом вимог, викладених у § 1–7: австрійське громадянство, право- і дієздатність, юридична освіта і семирічна юридична практика.

Тепер адвокат ставав представником вільної незалежної професії. Адвокати дістали також свободу вибору і зміни місця перебування резиденції.

Введення постійного Положення про адвокатуру в дію призвело до її швидкого росту як у центрі, так і в провінціях. Причому кількість адвокатів зростала набагато швидше, ніж населення. Ця тенденція повною мірою проявлялась і на Буковині. У 1869 р. один адвокат припадав тут на 23 710 душ населення, 1880 р. – на 19 172, 1890 р. – на 10 776, 1905 р. – на 6 188, 1913 р. – на 3 738 душ.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. буковинська адвокатура розвивалась особливо бурхливо. Від 1890 р. по 1905 р. її чисельність подвоїлась і сягнула 118 осіб. На 1 грудня передвоєнного 1913 р. в самих лише Чернівцях налічувалося 105 адвокатів. Це було зумовлено статусом крайового центру, зосередженням у місті основних органів управління, правоохоронних органів, торгово-промислових та банківських установ.

Указом Міністерства юстиції від 18 жовтня 1901 р. було затверджено розпорядок Буковинської адвокатської палати. Він складався з 23 параграфів і визначав порядок проведення зібрань палати, виборів президента і членів президії, порядок внесення і розгляду питань, ухвалення рішень [2, s. 8–15].

Свій внутрішній розпорядок мала президія крайової адвокатської палати. Він теж був затверджений Міністерством юстиції 18 жовтня 1901 р. і складався з 18 параграфів. Згідно з ним, до президії входили президент, два його заступники і сім членів. Керівництво справами президії, головування на її засіданнях, зовнішнє представництво президії здійснювалося президентом або його заступниками (§1). Президентом та їхніми заступниками обиралися най-

авторитетніші адвокати краю. Так, 1869 р. президентом палати був Антон Кохановський (заст. Йозеф Ротт); 1879 р. – Йозеф Ротт (заст. Йозеф Фехнер); 1889 р. – Йозеф Ротт (заст. Макс Гольденберг); 1904 р. – Генріх Кіслер (1-й заст. Якоб Вахтель, 2-й заст. Едуард Райс); 1914 р. – Якоб Ауслендер (1-й заст. Якоб Кесслер, 2-й заст. Мозес Оберлендер).

1 квітня 1872 р. в Австрії було прийнято адвокатський дисциплінарний статут. Він передбачав створення в кожній адвокатській палаті дисциплінарної ради, яка обиралася на три роки із членів палати. У своїй діяльності дисциплінарна рада керувалася дисциплінарним адвокатським статутом і власним регламентом, затверджуваним Міністерством юстиції.

У 1879 р. до складу дисциплінарної ради Буковинської адвокатської палати входило 8 осіб (президент, 4 члени ради і 3 їхні заступники); 1889 р. – 13 (президент, його заступник, 7 членів ради і 4 їхні заступники).

Види покарань для адвокатів і порядок їх застосування визначалися дисциплінарним статутом. Провини в ньому було поділено на дві групи. До першої входили порушення професійних обов'язків, до другої – поведінка, що ганьбила честь і гідність адвокатського стану. У рішенні дисциплінарної ради мала бути вказівка, в якій саме царині адвокат учинив провину. Передбачалися такі покарання: дисциплінарна догана, штраф до 300 флоринів (згодом – до 600 крон), тимчасове усунення з посади на строк до одного року (для кандидатів – утривалення практики на той же строк) і вилучення зі списку адвокатів. Вилученому зі списку адвокатів надавалося право по трьох роках клопотати про поновлення у списку, але адвокатська палата могла відхилити це клопотання. Щоправда, цю відмову можна було, своєю чергою, оскаржити до вищого суду.

Такі основні підсумки розвитку адвокатури на Буковині в розглядуваний період. Згідно з наведеними даними, то був численний, добре організований, відносно автономний і авторитетний інсти-

тут. Досвід його організації й функціонування заслуговує як глибокого вивчення, так і практичного використання.

Джерела та література

1. Pisko J. Zur Organisation der Advokatur. – Wien, 1863; Jaqwes H. Die freie Advokatur und ihre legislative Organisation. – Wien, 1868; Jaqwes H. Ueber die Aufgabe der Verteidigung in Strafsachen. – Wien, 1873; Skedl A. Die gegenwartige Advokatenkriese. – Wien, 1901; Weissler A. Geschichte der Rechtsanwaltschaft. – Leipzig, 1905; Benedikt E. Die Advokatur unserer Zeit. – Wien, 1912; Kuebl F. Geschichte der osterreichischen Advokatur. – Wien, 1967 та ін.
2. Geschäfttsordnung fur die Bukowinaer Advokatenkammer // Geschäfttsordnungen der Bukowinaer Advokatenkammer Czernowitz, 1913. – S. 8–15.

ГАЛИЦЬКІ АДВОКАТИ-НАРОДОВЦІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ДІЯЧІ (на прикладі В. Лучаковського і Є. Олесницького)

Салук Володимир Богданович, студент ІV курсу історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. в Галичині був часом національно-культурного пробудження українців. Найбільш активними діячами того періоду були представники народовського руху, а серед них помітне місце почали посідати представники юридичного фаху. Адвокати-народовці Володимир Лучаковський та Євген Олесницький залишилися в народній пам'яті, перш за все, як захисники простих людей. Свою діяльність проводили в руслі народовської течії і захисту національних інтересів українців та організації громадсько-політичного життя краю.

Володимир Дмитрович Лучаковський народився 19 березня 1838 року в с. Ременові на Львівщині (тепер Кам'янка-Бузький р-н) в родині священника. Коли Володимиру було сім років, сім'я

переїхала до с. Довжанка, недалеко від Тернополя, куди відправили батька на служіння новій парафії [10, с. 214].

Євген Григорович Олесницький народився на 22 роки пізніше В. Лучаковського 5 березня 1860 року в селі Говилів Великий, Гусятинського повіту на Тернопільщині (нині Терехівський р-н) також в родині священника [12, с. 35].

Як звично для того часу, українська інтелігенція плекалася в сім'ях галицьких греко-католицьких священників. Батьки могли забезпечити своїм дітям ґрунтовну освіту та духовно-патріотичне виховання. Сини священників Лучаковського та Олесницького вирішили також служити народу, але вже на адвокатській ниві та в громадсько-політичному житті. Обидва згадані роди мали польське шляхетське коріння, яке здавна прижилося на галицьких землях і стало ментально українським.

Період формування світогляду та становлення особистості адвокатів тісно пов'язаний з Тернопільською гімназією, яка була справжньою твердиною українського духу. В. Лучаковський з відзнакою закінчив Тернопільську гімназію (1853–1858 рр.) [15, с. 91], а Є. Олесницький в роки свого навчання (1870–1878 рр.) був головою учнівського товариства «Громада» [12, с. 68].

Згодом були роки навчання на правничому факультеті Львівського університету майбутніх адвокатів. У стінах львівської *alma mater* студенти навчалися в різний час, В. Лучаковський в 1858–1862 роках [11, с. 175–176], а Є. Олесницький – 1878–1883 рр. Володимир добре проявив себе у навчанні, був одним із найкращих студентів [9]. Студент Євгеній пізніше став активістом організацій «Дружній лихвар», «Кружок правників», «Руська Бесіда» та «Просвіта» [21].

Вже після закінчення Львівського університету 1862 року, свою юридичну практику В. Лучаковський вирішив проводити у Тернополі. У 24 роки він був чи не єдиним адвокатом-українцем, який почав активно опікуватися народними справами у цьому краї.

Свою активну практичну діяльність В. Лучаковський поєднував з науковою. Свідченням його високих студій став блискучий

захист докторської дисертації 1867 року у Ягелонському університеті в Кракові, згодом він зібрав матеріали з правничої термінології, зокрема, переклав з німецької на українську мову «Карний закон» та «Карну процедуру» [11, с. 180].

У 1872 році молодий доктор склав іспити польською, німецькою та українською мовами на право відкрити власну адвокатську контору в Тернополі. Службові апартаменти В. Лучаковського на довгі роки стали також домівкою для українських організацій «Руська бурса» [2], «Просвіта». Тут же, спілкуючись з клієнтами, адвокат полюбляв записувати багатий етнографічний матеріал для своїх збірок [14].

До найбільш відомих справ адвоката В. Лучаковського можна зарахувати відсудження права греко-католицьких міщан на фундацію князя К. Острозького у 1884 р. [16, с. 43–44]. У 1898 р. по допомогу до Володимира Лучаковського звернувся Іван Франко, якого намагались скомпрометувати напередодні виборів до австрійського парламенту [8, с. 118–119]. Справа була виграна, а честь письменника врятована.

Власне, багатий досвід адвокатської діяльності В. Лучаковського, тісний контакт з людьми, вміння їх вислуховувати, розуміти і знаходити компроміс виробили ті необхідні якості, які згодом допомагали йому в активному громадсько-політичному житті.

Діяльність Євгена Олесницького стала початком «золотого віку української адвокатури». В 1891 р. він відкрив у м. Стрий свою адвокатську контору [12, с. 10–11], де розпочав справжню «революційну» роботу. В повіті він домігся запровадження української мови в діловодстві, брався за справи простих селян і їх вигравав, чим здобув собі неабиякий авторитет і повагу. «Хлопський» адвокат став відомим завдяки таким гучним справам, як захист політичного діяча Т. Окуневського, захист громадян під час «Баденівських» виборів (1897 р.), справа селян с. Чернів, справа проти судді Коцовського та ін. Палкі промови захисту Олесницького вражали навіть досвідчених прокурорів [7, с. 99].

В своїй адвокатській конторі Є. Олесницький зумів підготувати багато кваліфікованих учнів, займався науковою та редакційною юридичною діяльністю. Слід відзначити праці Є. Олесницького в галузі права та адвокатури: «Примусова асекурація» (Обов'язкове страхування), «Нові робітничі закони Австрії», «Приватне право та інтереси убогих класів», «Про соціальне забезпечення» (1909 р.). У 1889 році він став співзасновником першого україномовного юридичного періодичного журналу (разом з К. Левицьким і А. Горбачевським) «Часопись правнича» [7, с. 100–101].

Цікаво, що образ галицького адвоката-народовця яскраво описав сучасник і добре знайомий Є. Олесницького та В. Лучаковського І. Франко. Власне, прототипом Євгена Рафаловича у повісті «Перехресні стежки» став Євген Олесницький. Вважаємо, що й В. Лучаковський вписується в типаж героя повісті про добросовісного адвоката-народолюбця.

Зрештою, постать І. Франка – одна із багатьох, яка об'єднує долі двох адвокатів. Іван Якович неодноразово згадував про В. Лучаковського як письменника-романтика [19], одного з перших, хто почав писати народною українською мовою і цікавився етнографією, часто схвально відгукувався про нього у своїх статтях, вів з ним переписку [8] і очевидно високо цінував його адвокатську компетенцію, якщо звернувся з проханням захисту на суді.

Під впливом того ж І. Франка адвокат Є. Олесницький розпочав власну літературну діяльність, видав збірки творів свого наставника, заручився його підтримкою щодо громадської діяльності для української справи.

Яскраві творчі задатки обох галицьких адвокатів почали проявлятися особливо в студентські роки. Обидва спробували себе в поезії та драматургії. В різний час вони працювали в редакції журналу «Правда», друкувалися в ньому [6, с. 97, 100]. В обох була пристрась до театру і вони робили все для його розвитку в своєму місті та краї.

В. Лучаковський був серед засновників аматорського театрального гуртка товариства «Руської Бесіди» в Тернополі, написав власні дві п'єси, переклади і переробки низки п'єс з німецької та польської мов, організовував українські вистави [10, с. 121–122].

Є. Олесницький заснував при філії «Просвіти» в Стрию аматорський гурток, спробував себе як режисер, писав театральні рецензії, переклади п'єс з англійської та німецької мов, здійснював заходи щодо побудови українського театру у Львові [21, с. 31–33].

Кожен зі згаданих адвокатів-народовців долучився до заснування і розвитку у своїй місцевості філії товариства «Просвіта», яке проводило велику роботу культурно-освітнього спрямування. В. Лучаковський став першим головою філії товариства «Просвіта» в Тернополі (1876 р.) [13, с. 106], а Є. Олесницький – один із засновників такого ж відділу в Стрию (1892 р.), очолював його провід в 1904–1908 рр. [20].

Проте, найбільш відомим Володимир Лучаковський став через свою участь в міському самоврядуванні міста Тернополя. Зокрема, на користь громади міста доктор В. Лучаковський працював майже 30 років [1]: спочатку як радний (депутат) і асесор (засідатель) магістрату [4], [5], згодом як віце-бурмістр (1876–1885, 1894–1896), а з 1896 по 1903 – бурмістр [18]. Взірцевими тут є приклади урядування В. Лучаковського на посаді голови багатонаціонального міста Тернополя (1896–1903). Місто просто змінило своє обличчя – електрифікація, телефонізація, побудова каналізації, забудова міста в європейському стилі, закладення парків, будівництво храмів, будинків культури, навчальних закладів, зайнятість населення тощо. Бурмістр В. Лучаковський запам'ятався тернополянам як здібний господарник, чуйний до потреб громади керівник [3] і активний культурно-освітній діяч.

Є. Олесницький не менше відзначився на теренах Стрийщини та цілої Львівщини. Він провадив потужну громадсько-політичну діяльність, будучи провідником українців у краї, був засновником усього передового, передусім в культурному та економічно-госпо-

дарському житті. Свого часу був директором українського кооперативного банку «Дністер», входив до наглядової ради та ради правління численних кооперативних структур і сприяв їх поширенню в Галичині. Як економіст-теоретик і підприємець, стрийський адвокат долучився до реанімації діяльності товариства «Сільський господар», заснування фінансового кооперативу «Маслосоюз», яке стало прибутковим об'єднанням українського селянства [17]. Він зумів організувати проведення хліборобської виставки в Стрию 1909 р., яка стала каталізатором економічного розвитку регіону [12, с. 14].

Надзвичайно важливим для культурно-освітнього життя українців Стрийщини стало відкриття Народного Дому, натхненником цього проекту виступив відомий адвокат того часу – Є. Олесницький [12, с. 12–13].

Є. Олесницький знаний і як політик. Він був послом (депутатом), а згодом і головою фракції Галицького крайового сейму (1900–1910 рр.), послом до Віденського парламенту (1907–1917 рр.), одним з засновників Українського Національно-демократичного стороництва й залишався стійким противником угодовської пропольської політики «Нової ери». Володів яскравим красномовством, яке цінували навіть опоненти [21, с. 8].

Дивлячись з віддалі століття на життя галицьких адвокатів-народовців В. Лучаковського та Є. Олесницького, можна підсумувати, що вони показали приклад гідний наслідування, який залишився зафіксований не тільки в повісті І. Франка та в багатій науковій спадщині, яку залишили ці діячі, але й у пам'яті своїх земляків. Вважаємо, що саме багатий досвід адвокатської діяльності, близьке спілкування з людьми, щире переживання їхніх проблем, штовхало їх до активної громадсько-політичної діяльності на користь всього українського народу. Вони довели (фактично керуючи громадами міст Тернополя і Стрия), що навіть в складній політичній ситуації та скрутному економічному становищі, доклавши зусиль, можна досягнути високих результатів.

Джерела та література

1. Організаційний статут Тернопільського міського магістрату. – Державний архів Тернопільської області (далі – Державний архів Тернопільської області). – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 68. – 32 арк.
2. Подяка (грамота) В. Лучаківському. Голові товариства «Руська Бурса» в Тернополі. 1900 р. – Тернопільський краєзнавчий музей.
3. Протокол засідання ошадної каси м. Тернополя і рішення магістрату про видачу винагород службовцям каси. – ДАТО. – Ф. 33 Оп. 1. – Спр. 51. – 7 арк.
4. Протоколи засідань Ради міста (магістрату) Тернополя за 1902–1906 роки. – ДАТО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 73. – 561 арк.
5. Циркуляри міського магістрату про проведення засідань з питань лектрифікації міста і списки представників, запрошених на засідання. – ДАТО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 63. – 11 арк.
6. Барвінський О. Спомини з мого життя. Частина перша та друга / О. Барвінський / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. – К.: Смолоскип, 2004. – 528 с.
7. Євген Олесницький // Персональний сайт Тараса Андрусика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/pravo/atg/Hist_pr/7.pdf.
8. Зібрання творів: В 50 т. / Іван Франко; Редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1976–1986. Т. 50: Листи (1895–1916) / Упоряд. та комент. М. С. Грицюти та ін.; Ред. М. Д. Бернштейн. – К.: Наукова думка, 1986. – 703 с.
9. Кубай Н. Яким він був, бургомістр-українець? / Н. Кубай // Вільне життя плюс. – 2012. – № 3 (13 січ.). – С. 3; № 7 (27 січ.). – С. 3.
10. Новіна М. Д-р Володимир Лучаковський / М. Новіна // Шляхами Золотого Поділля. Регіональний збірник Тернопільщини. – Т. 2. – Філядельфія, Па, 1970. – С. 213–214.
11. Окаринський В. Доктор Володимир Лучаковський («Лучаківський») (1838–1903) – громадський діяч, перший українець бурмістр королівського міста Тернополя (Тернополя): постать в контексті доби / В. Окаринський // Україна – Європа – Світ: міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця / редкол.: Ю. М. Алексєєв, Л. М. Алексієвцев, М. М. Алексієвцев [та ін.]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5: Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку: у 2 ч. – Ч. 1. – С. 172–186.
12. Олесницький Є. Сторінки з мого життя [Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами]. – Стрий: Щедрик, 2007. – 381 с.
13. Остап'юк Б. Давній Тернопіль: Іст. нариси, постаті, картини хліборобської праці, традиційні святкування, спогади / Б. Остап'юк. – Маямі; Торонто: Земляцьке об'єднання «Тернопільщина», 1984. – 208 с.

14. Семеняк В. Перший мер Тернополя – письменник, етнограф і... адвокат Франка // Слово Просвіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovoprosvity.org>.

15. Стецько В. Володимир Лучаківський в історії Тернополя // Наукові записки / Терноп. обл. краєзн. музей. – Тернопіль., 2003. – Вип. 3. – С. 90–96.

16. Терлецький О. Історія фондації князя Острожского в Тернополи. «Друкарня Подільська» Йосифа Степка, Тернопіль, 1909.

17. Тиченко Є. Феномен «Стрийського тигра» або «Маслосоюз» – економічне диво початку ХХ століття // Стрий – місто над рікою. 27.07.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.m.stryi.com.ua/history/other/2162-maslosoyuz>.

18. Уніят-Карпович В. Іспит на мужа Володимира Лучаківського: віхи життя першого українця – бурмістра Тернополя // Нова Тернопільська газета. – 2012. – № 11. – С. 2.

19. Франко І. // Альманах «Ватра» (1887 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.i-franko.name/uk/LitCriticism/1887/UkrainskaAlmanaxovaLiteratura/AlmanaxVatra1887.html>.

20. Чуйко І. Громадська і парламентська діяльність Євгена Олесницького. // Часопис Ї. – 2012. – № 70 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n70texts/Chujko_Diyalnist_Olesnyckogo.htm.

21. Чуйко І. Є. Олесницький: сторінки життєпису. Історико-біографічний нарис. – Тернопіль: Принтер-Інформ, 2005. – 206 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ АДВОКАТІВ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ 1917–1918 рр.

Скальський Віталій Валерійович, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України

1917 рік в історії України позначений значними суспільними зрушеннями. Це був рік надзвичайної громадянської активності. Після падіння царату в Російській імперії мало не щодня відроджувалися старі та виникали нові громадські організації. У березні виникла Українська Центральна Рада (далі УЦР), яка стала лідером українського національно-визвольного руху, а з часом перетворилася на законодавчий орган Української Народної Республіки. На револю-

ційній хвилі колишні піддані імперії Романових об'єднувалися у різноманітні товариства, спілки, союзи, клуби за національними, соціальними, професійними, територіальними ознаками. Адвокати також не стояли осторонь громадського життя.

З початком революції у Києві була утворена Велика адвокатська комісія, до якої увійшли Рада присяжних повірених та представники помічників присяжних повірених. Ця комісія мала узяти на себе усю політичну роботу адвокатів. У її складі були утворені підкомісії – лекційна, законодавча, судова тощо. Втім, робота комісії фактично не розпочалась [1, 197]. Відомо хіба-що про дві публічні лекції, прочитані головою Київської ради присяжних повірених Я. Гольденвейзером [2].

Більш життєвим виявилось Українське правниче товариство (далі УПТ), засноване 30 квітня (13 травня) 1917 р. у Києві [3]. У низці видань є інформація про заснування у 1917 р. Товариства українських адвокатів у Києві [4, 488–489], але подальших згадок про нього немає. Тож, правдоподібно, що йдеться про одну й ту ж організацію.

Серед членів УПТ були М. Ткаченко (голова), М. Радченко та А. Яковлів (товариші голови), Ю. Гаєвський, Р. Лашенко, В. Войткевич-Павлович, Г. Вовкушевський, Г. Лепеха, Ю. Старицький, Ф. Сумневич, О. Пурик, К. Квітка, О. Мицюк, М. Садовський [5, 3]. Почесним членом товариства було обрано М. Грушевського [6].

УПТ активно включилось в український національно-визвольний рух. Ряд видань стверджують, що А. Яковлів як представник адвокатури був обраний до Української Центральної Ради на Всеукраїнському національному конгресі 6–8 квітня 1917 р. [7, 417; 8, 203] Як свідчать джерела, тоді у склад УЦР було обрано 115 осіб, серед них – А. Яковлів у числі дванадцяти «від просвітніх та інших організацій м. Києва» [9, 63]. Тож прямої згадки про обрання А. Яковліва від українських адвокатів немає, хоча й такий варіант не виключається. Та як би там не було, чимало членів УЦР

були колишніми або діючими адвокатами, або ж принаймні мали юридичну освіту. Так, перший голова УПТ М. Ткаченко був членом УЦР від Української соціал-демократичної робітничої партії; член Київської ради присяжних повірених Ілля Шраг – від Чернгівської губернії, а його син Микола, студент правничого факультету Московського університету – від московської української громади; член Одеського окружного суду Сергій Шелухин – від Херсонської губернії; присяжний повірений, член Київського воєнно-окружного суду Микола Міхновський представляв військове товариство клубу імені Павла Полуботка; випускник правничого факультету Дерптського університету Федір Матушевський – від Української радикально-демократичної партії. Члени УПТ обіймали посади в українських урядах: О. Мицюк обіймав посаду міністра внутрішніх справ; М. Ткаченко – генерального секретаря судових справ, міністра внутрішніх справ; Ф. Сумневич – голови Рівненської повітової народної управи та Волинського губернського комісара.

Адвокати активно взялися за українізацію судових установ. Такі спроби наштовхувалися на стіну нерозуміння з боку зрусифікованих працівників суду, які у своїй більшості залишалися відданими своїм «великоруським» переконанням. Р. Лащенко навіть назвав Київську судову палату «найголовнішою твердинею цього централізму... яка своєю ворожістю до українства і цілковитою орієнтацією на Москву, задаючи при тому тон на всю округу, надзвичайно шкодила українізації судових установ, їй підлеглих» [9, 5]. Подібною «твердинею» була і Київська рада присяжних повірених на чолі з Я. Гольденвейзером, яка зайняла антиукраїнську позицію.

Інший Гольденвейзер – Олексій Олександрович – писав у своїх спогадах: «Українізація суду була жупелом, для відбиття якого готові були об'єднатися усі адвокати, праві і ліві, монархісти та соціалісти» [1, 197]. «Центр тяжіння боротьби проти українізації – продовжує він, – виявився не серед суддів та прокурорів, а у нашому адвокатському середовищі» [1, 197].

Піком боротьби за українізацію суду, а отже і адвокатської практики, стало ухвалення УЦР низки законів, зокрема, «Про формулу судових вироків» (10 листопада 1917 р.) [9, 407–408], «Про утворення Генерального суду» (2 грудня 1917 р.) [9, 497], «Про умови обсадження і порядок обрання суддів Генерального і Апеляційного судів» (23 грудня 1917 р.) [7, 63–64], «Про прокурорський нагляд» (23 грудня 1917 р.) [7, 64]. Показово, що Київська судова палата відмовилася оголошувати вирoki «іменем Української Народної Республіки» [10].

Окрім, київського існувало також Полтавське та Харківське правничі товариства. Про останнє історикам відомо лише факт його заснування [11]. Більш помітним було Полтавське українське правниче товариство [4, 198–199]. Воно було засноване на початку липня 1917 р. Головою обрано колишнього присяжного повіреного, а на той момент члена суду К. Кротевича [11; 12]. Товариство зосередило свою діяльність на видавничій та термінологічній роботі. Так, 1918 р. було видано «Короткий російсько-український правничий словник» [13] та «Короткий московсько-український словник судівництва та діловодства» [14]. Зазначимо, що автори змушені були утворювати нові юридичні слова та терміни. Так, слово «адвокат» перекладено, як «адвокат, повірений, речник».

Подієве історіописання не вимагає якихось глибоких та глобальних висновків, а, швидше, покликане ілюструвати історичний процес, показувати моделі поведінки, що мали місце в історії. Зрештою, досвід набувається не тільки через розмірковування про сутність життя та історії, пошуком та вивченням «уроку історії», але й шляхом простого переказування минулих подій, часом забутих, часом широковідомих. Діяльність адвокатських товариств у 1917–1921 рр. викликає появу однієї, але від того не менш значимої, аналогії. Малоєфективну велику адвокатську комісію, до якої увійшли представники усіх адвокатських груп, можна порівняти із імперією, зокрема Російською. Потужні відцентрові тенденції були властиві як громадській організації, так і імперії. Більш ефективними виявились етнізовані громадські товариства. Тож і націо-

нальне життя було більш природнім у відокремлених національних «квартирах», на які й розпалась держава Романових.

Джерела та література

1. Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний // Архив русской революции. – Т. 6. – Берлин, 1923. – С. 161–303.
2. Киевлянин. – 1917. – № 90. – 7 квітня.
3. Нова рада. – 1917. – № 28. – 2 травня.
4. Юридична енциклопедія: В 6 т. – К., 2004. – Т. 6: Т–Я.
5. Лашенко Р. Українське Правниче Товариство в Києві // Правник. – 1918. – Ч. 1.
6. Нова рада. – 1917. – № 58. – 8 червня.
7. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У двох томах / Упор.: Верстюк В. (керівник) та ін. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К., 1997. – 422 с.
8. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: біобібліографічний довідник. – К., 1998. – 254 с.
9. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У двох томах / Упор.: Верстюк В. (керівник) та ін. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К., 1996. – 588 с.
10. Киевлянин. – 1917. – грудень.
11. Нова рада. – 1917. – № 84. – 9 липня.
12. Вістник полтавського губернського громадського комітету. – 1917. – № 62. – 6 липня.
13. Короткий російсько-український правничий словник / Уклад. І. Жигадло. – Кременчук, 1918. – 36 с.
14. Короткий московсько-український словник судівництва та діловодства. – Полтава, 1918. – 126 с.

ПРОВІДНІ АДВОКАТИ ЧОРТКІВСЬКОГО ПОВІТУ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.: ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

Жовковська Юлія Вікторівна, студентка V курсу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Історія адвокатури – це яскрава частина всієї історії України, а отже, заслуговує на те, щоб її знали й вивчали. Автором було поставлено завдання дослідити життя та діяльність провідних

адвокатів, вчених, політиків Чортківщини першої половини ХХ століття, зокрема: Антіна Горбачевського, Михайла Росляка, Івана Хічія, Остапа Юрчинського та Мілетія Відрака, оскільки їхня праця у різних галузях суспільного життя варта визнання і пошанування.

Ознайомлення із діяльністю вищезазначених осіб – представників «адвокатської ери» кінця 70-х початку 80-х років ХІХ століття, спираючись на архівні матеріали, спогади старожилів Чортківського району та історичні довідки про адвокатуру міста Чорткова, дало змогу проаналізувати найяскравіші періоди їхнього життя як у адвокатській практиці, так і у просвітницькій діяльності. Студенти того часу свідомо ішли вивчати юриспруденцію, а саме адвокатуру, оскільки це давало можливість стати незалежним від уряду й надавало змогу працювати для українського народу, захищати його права та організовувати національне життя – це було серйозним і потужним стимулом.

Першою і, мабуть, найбільш видатною постаттю «адвокатської ери» даного повіту, був *Антін Якович Горбачевський* – уродженець села Зарубинці, що на Чортківщині (тепер – Збаразький район, Тернопільська область). Його різнобічна діяльність розпочалася із навчання на юридичному факультеті Львівського університету. Під час студій він вступив до українського народовецького гуртка студентської молоді, опісля – до партії народовців, у якій тоді гуртувались такі старші діячі, як депутат Стефан Качала, віце-маршал сейму Юліан Лаврівський, професори університету, брати – Омелян та Олександр Огоновські, гімназійні вчителі Юліан Романчук, Олександр Барвінський та ін. З 1883 року Антін Горбачевський розпочав редагування Львівської газети «Діло», прийняв дані йому обов'язки тимчасово, поки не було підшукано нового редактора.

70–80-ті рр. ХІХ ст. можна охарактеризувати пропагуванням самостійності адвокатури від держави. Здобувши ступінь доктора права, у 1893 році А. Горбачевський відкрив свою власну адвокатську канцелярію у місті Чорткові, яка стала центром громадської та національно-патріотичної роботи в Чортківському повіті. Доктор

А. Горбачевський провадив діловодство своєї канцелярії виключно українською мовою і захищав права української мови в судах й урядах. За його ініціативи у Чорткові було створено організацію товариства «Українська бесіда», центральний офіс якої був у Львові. Антін Якович був автором багатьох публікацій з правової тематики, його праці друкувались у австрійських виданнях, а саме, в юридичних вісниках Інсбрука та Відня.

У 1910 році керівництво Львівського університету кілька разів запрошувало А. Горбачевського до читання лекцій з цивільного права для студентів юридичного факультету. У 1913 році він був депутатом Австрійського парламенту. Того ж року його, єдиного українця, було обрано членом Найвищого державного трибуналу монархії. Перед російською окупацією 1914-го року А. Горбачевський виїхав з дружиною та донькою на захід Австрії. Повернувся до Галичини у 1916 році і працював адвокатом у Тереховлі, оскільки Чортківщина на той період залишалася під російською окупацією [5, с. 923].

У вересні 1919 року А. Горбачевського було призначено першим заступником голови Надзвичайної дипломатичної делегації УНР на переговорах з делегацією Польщі [6, с. 160]. У 1921 року він повернувся на рідні землі і продовжив активну громадську та політичну діяльність і адвокатську практику. В цей період він став депутатом польського Сейму у Варшаві.

Після відступу більшовиків 1941 року повернувся до Чорткова, де відроджував національне життя краю, був активним організатором «Повітового Союзу Кооператив», «Української книгарні» [7, с. 111], головою філії товариства Допомоги Українським інвалідам. У 1944 р., напередодні вступу більшовиків, 88-річний доктор права змушений був залишити рідну землю назавжди.

Однією із яскравих постатей адвокатури міста Чорткова був *Михайло Росляк*. Він фігурував не лише як адвокат, а й відомий громадський організатор та освітянин. Уродженець Чортківщини, отримав вищу освіту у Відні (напряму юриспруденція), активний учасник визвольних змагань, січовий стрілець, старшина Української

Галицької армії. У 20–30 роках ХХ ст. розпочав адвокатську діяльність у Чорткові, мав адвокатську канцелярію, активно продовжував традиції свого попередника А. Горбачевського, займався просвітницькою та освітянською діяльністю (активний учасник товариств «Просвіта», «Сільський господар», «Рідна школа»). Ініціював будівництво гімназії «Рідна школа» у Чорткові.

У 30-х роках, в час пацифікації – каральних дій польського уряду до патріотів України, над учнями гімназії відбувся великий політичний процес. Михайло Росляк захищав учнів у суді разом зі своїми колегами – адвокатами Юрчинським, Електоровичем, Хічієм. Аби запобігти арешту з боку більшовицької влади Михайло Росляк був змушений покинути Чортків і виїхав до Львова, де проживав у нелегальному становищі, як і свого часу А. Горбачевський. Повернувся Михайло Росляк додому в період німецької окупації Чорткова. У 1939 р. відзначився своїм патріотизмом та завзятістю, визволивши з тюрми 500 невинних політичних в'язнів. Був репресований більшовицькою владою, емігрував за кордон [7, с. 112].

Хічій Іван Дмитрович – уродженець Тернопілля, вчився у Бережанській гімназії, згодом у Львівському та Чернівецькому університетах.

Спочатку мав свою канцелярію у м. Бережани (Тернопільська обл.), під час Першої світової війни був спершу офіцером, а згодом одним із командирів Української повстанської армії [4]. Після поразки національно-визвольних сил продовжував адвокатську діяльність у містах Гусятин та Чортків. У 1925 році захистив докторську дисертацію з церковного права у Кракові.

У Чорткові І. Д. Хічій був активним членом товариств «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар», «Український шлях». За свої політичні погляди неодноразово був арештований польською владою та перебував під слідством. У 1938 році відбув покарання у в'язниці, з приходом радянської влади затриманий органами НКВС, засуджений та відправлений на заслання в Ахангельську область, пізніше в Казахстан.

Зі спогадів чортківчан відомо, що І. Д. Хічій був справжнім фахівцем своєї справи, як адвокат відомий тим, що брався боронити в першу чергу простих робітників і селян.

Відомим серед адвокатів Чортківщини був і *Остап Юрчинський* – уродженець м. Тернополя. Він був доктораном у Відні, одружений з Марією Бахаловською, котра започаткувала товариство «Союз українок» у Чорткові.

За часів польського панування, що прийшло на зміну австрійському, О. Юрчинський віддав всю свою енергію громадській діяльності. У середині 20-х років ХХ ст. очолив філію Чортківської «Просвіти», керував товариством «Сільський господар», активно провадив адвокатську практику, мав свою канцелярію. За рекомендацією А. Горбачевського, на той час голови Чортківських адвокатів, О. Юрчинський у 1911 р. був призначений воєводською владою Тернополя сиротинським суддею [1].

Після приходу більшовиків у 1939 році, була зарештована і замордована до смерті старша донька О. Юрчинського – Надія. Пізніше така ж доля спіткала і його сина Юрія. Трагедія дітей значно підірвала здоров'я 70-річного хворого адвоката. Помер Остап Юрчинський не на рідних землях Чортківщини. Найвірогіднішою інформацією є та, що надав її колишній репресований священик з Івано-Франківська: «загинув Остап Юрчинський у холоді, голоді та муках в таборі, десь на сибірських землях Росії» [2].

Залишилося мало відомостей і згадок про знаного чортківського адвоката *Милетія Відрака*. Він виріс у сім'ї вчителів, здобув юридичну освіту у Відні, прожив всього 47 років. У 1918 році саме завдяки М. Відраку у місті Граці врятовано від смертного вироку вище згадуваного Антіна Горбачевського, який перебував у австрійському ув'язненні чотри роки. Брат Антіна, Логин Горбачевський у своїх мемуарах згадував: «Милетій був дуже чесною людиною, обізнаним адвокатом... канцелярія доктора Відрака була однією із найкращих у Чорткові на той час» [3]. Із слів доньки Відрака – Марії Милетіївни, – її батько брав участь у першому політичному процесі

в Чорткові у 1922 році над групою українців разом з їхнім провідником Петром Шереметою і Степаном Мельничуком, старшинами Української Галицької Армії, що здійснювала бойовий рейд в польських тилах восени 1922 року.

Одна із «забутих» постатей Чортківщини є діяч *Володимир Електорович*. Попри відсутність широкої інформації про цього адвоката, архівні дані свідчать, що він досить тісно співпрацював із Іваном Хічієм. Професор, доктор Дмитро Штогрин в мемуарах про рідне село Звиняч описує, що 22–24 січня 1934 року в Чорткові відбувся судовий процес над членами звиняцького відділення ОУН. Він згадує, що саме чортківські адвокати боронили їх: Іван Хічій, Михайло Росляк та Володимир Електорович – активний громадський та просвітницький діяч. Останній відстоював інтереси Союзу українок у Чорткові, згодом був заарештований і засланий до Архангельської області. Помер у 1941 році.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що історія адвокатури Чорткова (теперішнього районного центру) є важливою сторінкою у історії Тернопільщини та становленні адвокатури в цілому. Нічого дивного чи випадкового немає в тому, що часто імена чортківських адвокатів згадуються разом, адже усі вище перелічені адвокати стояли на одному боці – боці оборони своїх краян, боці справедливості.

На жаль, у вищих навчальних закладах не практикується поширеного вивчення предмету власне історії адвокатури України на українських землях в різні історичні періоди. Вважаємо, що це могло б суттєво змінити усталені думки про адвокатську діяльність та значно розширити свідомість молоді при обранні спеціальності по завершенню навчання.

Джерела та література

1. Чортківський краєзнавчий музей. Архів Яромира Чорпіти. – Ф. 38. – Оп. 308.
2. Чортківський краєзнавчий музей. Архів Яромира Чорпіти. – Ф. 41. – Оп. 703.
3. Базалінський А. Чортківці «адвокатської ери» / А. Базалінський // «Голос народу». – 1992. – 24.06.

4. Базалінський А. Чортківці «адвокатської ери» / А. Базалінський // «Голос народу». – 1992. – 01.07.
5. Історично-меморіальний збірник Чортківської округи. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. – 1974.
6. Чорпіта Я. Чортків / Чорпіта Я. – Чортків: ФО-П Атаманчук В. В., 2006.
7. Чорпіта Я., Чорпіта О. Літературно-мистецька та наукова Чортківщина / Чорпіта Я., Чорпіта О. – Чортків: ВАТ «Поліграфіст», 2007.

ІНСТИТУТ АДВОКАТУРИ НА БУКОВИНІ У СКЛАДІ РУМУНІЇ (1918–1940 рр.): КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ

*Торончук Іван Желувич, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького національного університету імені Юрія
Федьковича*

Адвокатура Буковини після приєднання до Румунії у листопаді 1918 р. розвивалась у загальному руслі еволюції румунської адвокатури, зберігаючи деякі основи, встановлені ще австрійським законодавством. Тому вивчення діяльності адвокатури Буковини у міжвоєнний період мусить опиратись на дослідженні загально-румунського законодавства про адвокатуру, враховуючи історичні, економічні та поліетнічні особливості розвитку Буковини.

На адвокатів за румунським законодавством покладался захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб у судах. 25 листопада 1919 р. був прийнятий декретозакон про участь адвокатів у кримінальних процесах на Буковині. Цим документом на буковинських адвокатів покладался обов'язок скласти присягу на вірність «румунській державі» протягом 14 днів з моменту опублікування даного акта. У випадку нескладання присяги адвокати позбавлялись права брати участь у судових процесах. Також у кожному бюро його голова, помічники, прокурор з дисциплінарних питань і більшість адвокатів мали володіти румунською мовою. Але адвокати Буковинського бюро, більшість з яких були «нерумунами»

(близько 90%), відмовилися вчити румунську мову та виконувати декретозакон у цій частині.

Тому з метою остаточного вирішення «конфліктів» у діяльності адвокатури на Буковині був прискорений законодавчий процес, результатом якого стало прийняття закону про уніфікацію й організацію адвокатського корпусу, промудьованого королівським декретом від 19 лютого 1923 р. [2].

Новий закон врахував особливості регламентації діяльності адвокатури всієї Румунії, особливо Буковини, від якої було запозичене складання адвокатських екзаменів, але скасував обов'язковість наявності диплома доктора права для кандидатів у адвокати.

Для зарахування до адвокатського корпусу й отримання дозволу займатися адвокатською діяльністю, до кандидатів висувалися такі вимоги: наявність румунського громадянства, вік не менше 24 років, диплом доктора або ліценціата (випускника) права одного з вищих навчальних закладів Румунії, встановлений законодавством стаж роботи у галузі адвокатської діяльності (не менше трьох років), складений кваліфікаційний екзамен. Умова про проходження адвокатської практики для заняття адвокатською діяльністю не ставилась суддям, які мали стаж роботи не менше трьох років, також ліценціатам та докторам права, які після відповідного отримання титулу попрацювали не менше трьох років як секретарі, помічники секретарів при апеляційних палатах та трибуналах, а також державними нотаріусами. Законом дозволялося займатися адвокатською діяльністю і жінкам.

Після проходження стажування кандидат складав адвокатський кваліфікаційний екзамен за умови отримання на те дозволу та рекомендації від декана бюро. Порядок складання адвокатських екзаменів регулювався спеціальними регламентами.

У Румунії були створені чотири екзаменаційні комісії з правом прийняття адвокатських екзаменів: у Бухаресті, Яссах, Клужі та Чернівцях. Право складати адвокатські іспити екзаменаційній комісії, яка діяла у Чернівцях, мали стажери та інші кандидати, визначені

законодавством, які діяли при адвокатських бюро у Буковинському, Хотинському та Дорогоїському повітах. Чернівецька адвокатська екзаменаційна комісія складалась з п'яти членів (один представник від Чернівецького юридичного факультету, два радники апеляційної судової палати та два адвокати від адвокатського бюро краю із стажем роботи не менше десяти років). Головою комісії, якщо такого не було нею обрано, ставав найстарший за віком її представник.

Екзаменаційні комісії засідали два рази на рік – у січні та липні (а згідно із законом 1931 р. про адвокатуру, екзаменаційна комісія засідала вже у червні та жовтні, але при необхідності за погодженням із Союзом адвокатів могла проводити і додаткові засідання). Іспит складався з усної та письмової частини. При успішному складанні екзамену кандидат отримував сертифікат на право зарахування до адвокатського корпусу, після чого він був зобов'язаний вимагати записати його до адвокатського корпусу протягом одного року, інакше міг бути виключений із списку стажерів з правом провадити адвокатську практику. Кандидати, які не змогли скласти кваліфікаційний екзамен з трьох спроб, позбавлялись права зараховуватись до адвокатського корпусу.

Адвокати мали право представляти інтереси своїх клієнтів у будь-якій судовій інстанції або державному органі, вони зобов'язувалися також мати офіс у місцевості, де практикували. За виконану роботу адвокатам був гарантований гонорар. На Буковині було встановлено два види адвокатських гонорарів: один для Чернівців і Сучави, а другий – для інших судових інстанцій, що входили до юрисдикції Чернівецької апеляційної палати. Адвокатські бюро були зобов'язані державою організувати безкоштовне надання юридичної допомоги фізичним та юридичним особам у випадках неможливості оплати ними їх послуг. Надання таких консультацій мало здійснюватися не менше як два рази на тиждень, про що інформувалися державні установи та громадяни.

Адвокатам заборонялося займатися комерційною діяльністю, діяльністю, яка принижує адвокатську гідність або обмежує адво-

кательську незалежність, перебувати у лавах збройних сил, бути державними нотаріусами, монахами, священиками тощо.

Органами управління адвокатурою були генеральні конгреси адвокатів (6–7 вересня 1925 р. у Чернівцях відбувся конгрес адвокатів усієї Румунії; на ньому були присутні близько 600 адвокатів) [3, с. 2], генеральний консилиум (рада) союзу адвокатів, постійна комісія союзу адвокатів, загальні збори адвокатів адвокатського бюро, консилиум та декан бюро (обиралися на три роки на загальних зборах адвокатів бюро).

У грудні 1931 р. був прийнятий новий закон про адвокатуру. Нововведенням стали: необхідність ступеня доктора права для запису до адвокатського бюро; згода адвоката на прикріплення до нього стажера (ст. 8 п. е) [1, с. 9]; обов'язкове носіння адвокатської мантії.

Для адвокатури Буковини міжвоєнного періоду характерний ріст її чисельності. Так, на момент приєднання Буковини до Румунії там було зареєстровано 211 адвокатів, з яких 110 практикували у Чернівцях. У 1934 р. кількість адвокатів разом зі стажерами, які мали право на адвокатську діяльність, на Буковині досягла 1027, з яких у м. Чернівцях – 676, а решта 351 були прикріплені до інших судових установ краю [4, с. 68]. Така тенденція зберігалася до червня 1940 р., коли Буковинське бюро адвокатів переїхало до Сучави і реорганізувалося у Сучавське бюро адвокатів.

Джерела та література

1. Colecția Legilor României, sub îngrijirea D-lui Profesor Univ. G. Alexianu, Legea pentru Organizarea Corpului de avocați. – București: Editura librăriei «Universala» Alcalay & Co, 1936. – 127 p.
2. Lege pentru Organizarea și Unificarea Corpului de avocați // Monitorul Oficial. – 1923. – 21 febr. (№ 251).
3. Congresul Avocaților // Glasul Bucovinei. – 1925. – № 1916. – 8 sept. – P. 2.
4. Buletinul Uniunii avocaților (organ oficial al corpului avocaților din România). – București, 1939. – № 1 (Ian.). – 70 p.

СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ АДВОКАТІВ: НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ

Лазурко Ольга Богданівна, студентка III курсу історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Після Першої світової війни (1914—1918 рр.) територія Східної Галичини відійшла до складу відновленої II Речі Посполитої. Безперечно, це відбилося на формуванні структури органів державної влади та організації громадського життя. Тоді суспільно-політичну та культурно-освітню роль в житті краю продовжували відігравати молоді та здібні українські адвокати, які поклали початок національно-культурному відродженню Галичини.

У 1923 р. з ініціативи Лева Ганкевича, Ярослава Олесницького, Володимира Охрімовича, Степана Федака та інших відомих адвокатів у Львові було створено першу легітимну позаурядову, професійну організацію українських адвокатів – Союз Українських Адвокатів (далі СУА). Однак, активно СУА почав працювати лише наприкінці 20-х р., коли його президентом став Кость Левицький, який повернувся до Львова з еміграції.

Діяльність СУА здійснювалася на підставі статуту та поширювалася на всю територію тогочасної Галичини. Головні завдання Союзу полягали у розвитку адвокатської організації це, насамперед: оборона адвокатського звання, підтримка товариських взаємовідносин між українськими адвокатами і кандидатами адвокатури, надання взаємної допомоги та ін.

Органами управління СУА були: Загальні Збори, Відділ і Контрольна Комісія. Звичайні Загальні Збори скликалися кожного року Відділом (Виділом). На них: затверджували звіти Відділу і Контрольної комісії, вибирали президента, віце-президента і 10 членів Відділу, Контрольну Комісію, а також одного делегата на 1 рік, іменували почесних членів і членів добродіїв, ухвалювали зміну статуту, розпоряджалися капіталом резервового фонду.

Відділ відповідав за фонди Союзу та спостерігав за збереженням гідності, поваги та прав адвокатами, виконання ними адвокатських обов'язків, займався становими адвокатськими справами, в тому числі: справою вільного переселення адвокатів, справою нової адвокатської ординації, дисциплінарного адвокатського судівництва, обороною прав української мови в судах і інших урядах. Крім того, Відділ провадив по декілька власних засідань на місяць.

Контроль за фінансами Союзу здійснювала Контрольна Комісія. Вона формувалася і підпорядковувалася Загальним Зборам СУА і складалася з трьох членів, які не належали до Відділу СУА.

У 1930 році створено Регламент фонду допомоги на випадок смерті адвоката, який був членом СУА. У 1926 р. для пошкваллення своєї роботи Відділ СУА створив свої підрозділи (делегатури) у таких провінціях: Львів, Бережани, Дрогобич, Коломия, Перемишль, Самбір, Станіславів, Стрий, Сянок, Тернопіль, Чортків, Волинь.

Для політичної оборони СУА створено колегію оборонців у Львові. За її прикладом такі колегії виникали в провінціях. Також СУА мав секцію українських аплікантів.

Одним із найбільш знакових і корисних досягнень Союзу Українських Адвокатів було організація і видання адвокатського часопису з метою пропаганди правових знань, підвищення професійного рівня українських адвокатів. У 1927 р. СУА за редакцією Л. Ганкевича випустив два номери «Бюлетеня Союзу Українських Адвокатів», в яких подавалося повідомлення про утворення СУА, список членів та окремі рішення СУА.

«Бюлетень Союзу Українських Адвокатів» був першим кроком на шляху до створення професійного правничого часопису «Життя і Право» (1928–1939), до його редакційної колегії входили такі відомі адвокати, як К. Левицький, М. Глушкевич, Р. Домбчевський, Р. Старосольський, О. Надрага та ін. Від травня 1929 р. часопис почав виходити, як спільний орган Союзу Українських Адвокатів і Товариства Українських Правників.

На сторінках часопису передбачалося ведення дискусій, обміну думок та поглядів правників з метою визначення правильного напрямку в галузі правознавства, запровадження нових реформаторських ідей для налагодження більш справедливих та раціональних життєвих відносин у суспільстві. Для цього часопис мав охоплювати як теорію, так і практику з різних галузей права: цивільного, кримінального, політичного, сімейного, фінансового, адміністративного, міжнародного, порівняльного. Окрім того, були аналітичні статті з економіки, самоврядування і кооперації.

Правовий статус суддів, нотаріусів та адвокатів висвітлювався у рубриках «Організація діяльності судів і нотаріату» та «Організація діяльності адвокатури».

Регулярними у часописі були статті та повідомлення про діяльність Союзу Українських Адвокатів і Товариства Українських Правників. Друкувалися огляди проведених загальних зборів цих організацій, проблемні питання діяльності. Подавалася детальна інформація про членів цих організацій, звіти про діяльність осередків, а також статті про роль та значення громадської та патріотичної позиції українського адвоката для побудови своєї держави.

Цікавим є розділ про персоналії українських правників, у якому систематично подавалися біографічні довідки правників. У рубриці «Бібліографія» подавалися огляди правничої літератури, яка видавалася у Польщі, Німеччині, Чехії.

Часопис «Життя і право» мав важливе значення для національного відродження краю, розвитку української мови та формування свідомості українського народу, оскільки своєю діяльністю спрямовував на захист прав українців в чужих державах шляхом об'єднання патріотично налаштованих провідників нації, а ними були адвокати, пропаганди правових знань, практичних порад для практикуючих адвокатів.

У 1934 р. побачив світ Ювілейний Альманах Союзу українських адвокатів, присвячений 10-й річниці створення та діяльності СУА. У ньому надруковані статті про тогочасні правничі проблеми, як

самого СУА так права в цілому. Низка статей присвячена питанням статусу української мови та правничої термінології в Австрії, СРСР (Росії), Угорщині, Польщі та Румунії.

Крім завдань щодо розвитку корпорації, СУА ставив завдання, що стосувалися загальноукраїнських проблем, а саме розвитку української правничої термінології, дослідження історії українського права, впровадження української мови в державні, судові та інші інституції держави. З цією метою в 1936 р. СУА разом із Науковим товариством ім. Шевченка у Львові та Товариством Українських Правників створив «Термінологічну Комісію для устійнення українських термінів у найновішому польському законодавстві». Матеріали діяльності цієї Комісії публікувалися на сторінках часопису «Життя і Право». За результатами нарад комісії публікувалися пропозиції до української правничої термінології в цивільному праві і процесі та в кримінальному праві і процесі. В 1938 р. СУА приступив до підготовки та видання українсько-польського правничого словника, однак війна стала на перешкоді реалізації цього проекту.

Значну увагу СУА приділяв етичним питанням професійної діяльності адвокатів, особливостям та специфіці адвокатської професії. Ідеал адвокатського звання мав полягати у тому, що адвокат мав бути «митець думки і слова, людина боротьби і лицарського духу, речник права і справедливості».

У документах СУА зазначалося, що український адвокат передусім має бути «добрим громадянином, вірним сином свого народу», брати участь у громадянському і політичному житті та бути заступником, оборонцем прав народу. Адвокат повинен усвідомлювати своє місце у суспільному житті, обороняти права, інтереси і гідність свого звання. Свої дії адвокат підпорядковував інтересам усієї адвокатської корпорації, певним стандартам поведінки, обов'язковим для всіх адвокатів.

У часописі СУА зазначалося, що українська «адвокатура як чільна фланга має йти попереду – опираючись на станову солідарність».

Одним словом, висота етичного стану української адвокатури могла свідчити про силу і свідомість нації. За таких обставин український народ міг очікувати і надіятися на справжній захист громадянських та національних свобод.

Однак, часто суспільство не розуміло ваги місії адвокатського стану і не дбало про його повагу. Маріян Глушкевич говорив, що українська адвокатура як вагома частина української еліти покликана оздоровлювати суспільство. Лише «сильна духом, висока етична й міцна організаційно адвокатура здатна відіграти роль вітамінів, які дадуть нашому суспільству сильний ідейно-моральний імпульс».

Майбутні покоління національно свідомої частини українського суспільства повинні пам'ятати і знати, хто у відповідні етапи національно-визвольної боротьби, був «мозком нації», речником політичної та правової думки українців.

Отже, СУА був не просто громадською організацією, а об'єднував найбільш передову і національно свідому частину українських адвокатів. Саме тут почали формуватися етичні норми співпраці між адвокатами, яких об'єднала не просто професія, а палке бажання виконати не легку, але необхідну місію захисту політичних в'язнів. СУА виховав борців за рідну мову, за національну державність, і в цьому його велика заслуга перед українським суспільством.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 473. – Арк. 1 (Титульний аркуш Бюлетеня Союзу Українських Адвокатів за жовтень 1927 р.).
2. ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 352. – Арк. 2, 3, 4, 5 (Статут Союзу Українських Адвокатів).
3. ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 760. – Оп. 1. – Спр. 55. – Арк. 1 (Регламент фонду допомоги).
4. Петрів М. Історія української адвокатури в Польщі: Союз українських адвокатів у Львові – 1923–1940 рр. / М. Петрів // Адвокат. – 2002. – № 4–5. – С. 98–106.

УКРАЇНСЬКІ АДВОКАТИ У ПОЛІТИЧНИХ СУДОВИХ ПРОЦЕСАХ НАД ЧЛЕНАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

*Семенюк Іван Якович, здобувач кафедри загальної теорії
держави і права Львівського державного університету вну-
трішніх справ, адвокат*

Період 1918–1926 рр. характеризується об'єднанням українських адвокатів Галичини в єдину організацію, яка іменувалась Союз Українських Адвокатів. Більшість адвокатів охоче бралися за судові справи, у яких притягувались до відповідальності українці за політичні злочини. В своїх опублікованих спогадах про ті часи, д-р Степан Шухевич писав: «було нас п'ять у Львові, що виступали стало в усіх великих, а то й менших, процесах. Були ними: д-р Маріян Глушкевич, д-р Володимир Старосольський, д-р Лев Ганкевич, д-р Степан Шухевич, д-р Семен Шевчук» [3, с. 507]. Інші адвокати, за словами автора, також виступали в аналогічних судових процесах, проте їхня участь була не такою систематичною.

Масові арешти, судові процеси (більшість з яких політичного характеру) були пов'язані з діяльністю Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів (далі УВО, ОУН). Розглянемо окремі із судових справ:

«Постріл на захист мільйонів» – справа М. Лемика, 19-літнього випускника Львівської академічної гімназії, який мав виконати «атестат» на советського консула у Львові. В жовтні 1933 р. у Львові розпочався «наглий» суд над ним. До захисту Лемика перед судом зголосилися усі українські адвокати у Львові, зокрема і д-р К. Левицький. Польський суд категорично виступав проти того, щоб на лаві адвокатів засіла така велика кількість оборонців. Основною підставою цієї категоричності став підписаний пакт про ненапад між СРСР та Польщею, а ситуація, на думку польського суду, могла б позначитись на міждержавних взаєминах. До оборони було допущено лише професора В. Старосольського, д-ра С. Шухевича і д-ра

С. Біляка, що мав заступати Старосольського, оскільки останній на той час хворів.

Судовий процес у справі М. Лемика викликав сенсацію у всьому світі, цікавим фактом якого є зголошення до захисту підсудного польського адвоката Пасхальського із Варшави (виняток, про який історія свідчить, як про єдиний).

Політична ситуація 30-х років ХХ ст. була для України теж не кращою. Відбувалися масові судові процеси, провокації, розправи та спроби знищити свідомість українського народу.

18 листопада 1935 р. у Варшаві розпочався судовий процес над членами ОУН. Цей процес викликав надзвичайне зацікавлення в Європі та Америці. Намагаючись показати себе перед світовою спільнотою демократичною та правовою державою, Польща дозволяла публікування на сторінках преси текстів судових промов підсудних, зокрема, і матеріалів судового процесу. Метою такого відношення до результативності притягнення до відповідальності підсудних українців було передчуття тріумфу остаточного розгрому організаційного апарату ОУН, остаточне знищення авторитету організації в суспільстві.

Із самого початку Варшавський процес проти ОУН набув забарвлення «політичної демонстрації». Провадження у справі здійснювалось польською мовою. Коли Степан Бандера (підсудний у процесі) заявив, що знає польську мову, але йому, як і іншим, належно говорити рідною, голова суду заборонив йому це робити. Обґрунтування: у польських судах допущено провадження лише польською мовою, за винятком східних воєводств.

Із самого початку процесу, полковник Євген Коновалець передав інструкцію до адвоката В. Старосольського. Зокрема він зазначав: «справу треба поставити ясно й визнати, що міністра вбили члени ОУН, не треба йти на будь-яке крутіство, бо воно не годиться у такій поважній справі...» [3, с. 513].

На судовому процесі у Варшаві д-р Володимир Горбовий, який зголосився до оборони, відразу як йому стало відомо про усунення

колег, виступив захисником крайового провідника ОУН С. Бандери, Я. Чорнія, Є. Качмарського.

Сторону обвинувачення зайняли відомі польські прокурори: прокурор варшавського апеляційного суду Рудніцький, прокурор Желеньський (колишній журналіст). Хоча вони спільно готували акт обвинувачення, поведінка та зміст промов були різними – Рудніцький спромігся зберегти повагу до себе самого, й зокрема до підсудних, тоді як Желеньський при кожній нагоді виказував гостроту польського шовінізму.

Адвокат В. Горбовий спростував посилання польських прокурорів про те, що українська церковна ієрархія осудила вбивство І. Бабія з рук ОУН за прислугування ворогам у стані страху ОУН. Зрозуміло, що кожний християнський єпископ з рації свого становища повинен засуджувати кожне вбивство. Переконливим у даному випадку є знання польськими правниками українських судових справ періоду Варшавського процесу. Такі знавці визнавали, що ОУН користується народною симпатією. Процес почав набувати відтінку розширення націоналістичних ідей організації. Своїми питаннями адвокати представляли перед суддями картину діяльності організації, ідейні погляди та мету, до якої прагнули її представники. На питання В. Горбового про діяльність організації Степан Бандера відповів: «бойова діяльність організації є лиш фрагментом. Ми займаємося усесторонньою пропагандистською діяльністю серед всіх, і своїх, і чужих». На питання Горбового, з яких сфер діяльності рекрутувалися члени ОУН, Бандера відповів: «з усіх, без огляду на своє становище» [2, с. 95]. Позиція та мета організації в результаті таких відповідей була повністю з'ясована, що преса слово в слово часто доводила до відома читачів.

Такі дії виражались у накладенні штрафів на адвокатів. Унаслідок промови, адвокат Я. Шлапак отримав покарання у розмірі 300 злотих штрафу: перше – за висловлювання на адресу прокурора, що тому відомо про виготовлення вибухівки в іншому місці (справа проти Ярослава Карпинця), але з різних підстав не хотів виявляти

цього в судовому процесі; друге – за вислів про можливість відтворення історії Польщі з матеріалів судової справи, чим на думку суду образив честь польського народу.

Не зважаючи на те, головуючий суддя та прокурори постійно переривали виступ захисників у справі, забороняли навіть натякати на політичність характеру справи. З цієї підстави адвокати, зокрема В. Старосольський, В. Горбовий, С. Шухевич, В. Загайкевич, виступали глибоко за своїм змістом, формою судові промови, вказуючи на щирість патріотизму та безмежну відданість членів ОУН справі визволення українського народу та відновленню своєї державності.

Протягом двох місяців справа у Варшавському суді набрала широкого розголосу не лише в Україні та Польщі, але й у всьому світі. Прокуратура Варшавського апеляційного суду звинувачувала в наступному: С. Бандеру – у приналежності до ОУН і в тому, що він, як Провідник Крайової Екзекутиви, дав наказ Г. Мацейку вбити міністра внутрішніх справ Польщі Перацького; Я. Карпинця – у виготовленні бомби; М. Лебеда та Д. Гнатківську – у підготовці атестату. Лише із прочитаного в суді акту обвинувачення стало відомо, що 15 червня 1934 року бойовик ОУН Г. Мацейко вбив польського міністра внутрішніх справ Перацького пострілом із пістолета.

Літом 1936 р. відбувся 2-ий судовий процес над ОУН, проте вже у Львові. Судили С. Бандеру, як крайового провідника ОУН, за діяльність ОУН-УВО того ж періоду. На лаві підсудних було більше членів очолюваної С. Бандерою Крайової Екзекутиви. Вирок у львівському процесі був поєднаний із варшавським, загрожуючи підсудному довічним ув'язненням. Особливістю Львівського «судилища», як продовження Варшавського процесу, була більша кількість захисників – дванадцять (один на двох підсудних). Всі адвокати – доктори юридичних наук, добре знані в Україні правники: В. Горбовий, В. Гриньовський, Є. Давидяк, Ф. Евин, Н. Жизневський, В. Загайкевич, О. Павенцький, К. Паньківський, В. Старосольський, С. Шевчук, С. Шухевич, Н. Яримович – за наці-

ональність українці. Як зазначає І. Ю. Гловацький, «адвокати-поляки та євреї відстоювали думку про те, що правові норми, що регулюють діяльність адвоката в цілому у кримінальному процесі, дають йому повну свободу в питанні відмови від участі у справі» [1, с. 507]. Відсутність польських адвокатів у цьому процесі можна пояснити страхом виступу проти владних структур польської держави, як результат зради своїй батьківщині.

На основі вищевикладеного матеріалу варто відзначити ряд особливостей, які властиві українській адвокатурі того історичного часу. В процесі провадження судових політичних справ сторона обвинувачення намагалась спровокувати захисників надати суду неправдиві відомості. Такою спробою стали дані так званого «Архіву Сеніка», який, як черговий доказ обвинувачення, надала прокуратура. Архівні матеріали тривалий час знаходились у руках польської поліції, пізніше передані в процесі провадження у справі безпосередньо у Львівський суд, в якому пробули невідомий час. Фальсифікація доказів, різноманітні закиди на адресу захисту були лише спробами усунути хоча б когось із числа захисників. Про такі поступки львівський прокурор Прахтель-Морав'янський сказав, що «то дивно, що варшавський прокурор боїться львівських адвокатів, а тому покликає їх на свідків щоб позбутися їх із залів розправ...». Дані обставини свідчать про великий потенціал українських адвокатів, про віру підзахисних та надію на кращу долю.

Джерела та література

1. Гловацький І. Ю. Етнічні норми професійної діяльності адвокатів Польщі в 20–30 рр. ХХ ст. // *Правова держава. Міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 13 / АН України: інститут держави і права ім. М. В. Корецького. – К., 2002. – С. 506–522.
2. Книш З. Варшавський процес ОУН: на підложжі польсько-українських відносин тієї доби. Том 2. – Торонто: Науково дослідний інститут імені О. Ольжича, «Срібна сурма», 1986. – 354 с.
3. Шухевич С. Моє життя: спогади. Видавництво Української Видавничої Спілки, Лондон. – 620 с.

**АДВОКАТИ – ЖЕРТВИ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ
КІНЦЯ 30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ
(засуджені за співпрацю з німецьким
консульством у м. Києві)**

*Гусєва Валерія Павлівна, слідчий Солом'янського РУ ГУ
МВС України в м. Києві, ад'юнкт заочної форми навчання
ад'юнктури та докторантури Національної академії вну-
трішніх справ*

Кінець 30-х років ХХ століття став епохою жакливіх репресій, коли на підставі фальсифікованих кримінальних справ знищувалися мільйони невинних громадян. Ця трагедія зачепила багато родин. Особливого розмаху цей процес набув у 1937–1939 роках напередодні Другої Світової війни. Не оминули репресії і представників адвокатури. У Києві, наприклад, особливу увагу каральних органів привернули ті адвокати, хто будь-яким чином мав стосунок до Німецького консульства: надавав правничу допомогу або коли-небудь відвідував консульство чи організовані ним заходи. На жаль, чимало таких адвокатів стали жертвами політичних репресій на підставі обвинувачення у здійсненні шпигунської діяльності на користь іноземної держави.

Особливості проведення радянських репресій висвітлено у працях вчених Л. М. Абраменка, А. І. Амонса, О. П. Бенько, Т. В. Вронської, В. Й. Жезицького, Н. М. Литвина, І. Є. Ніколаєва, Н. С. Сердюк, В. В. Ченцова, М. М. Шитюк. Питання становлення та функціонування інституту адвокатури висвітлено у працях відомих науковців: Т. В. Варфоломеєвой, А. Я. Гінзбурга, З. З. Зінатулліна, В. С. Купрішина, М. М. Міхеєнка, Г. П. Саркісянца, О. Д. Святоцького, М. С. Строговича, Д. С. Сусла, І. Д. Сухарева, М. П. Шаламова, П. С. Елькінда, Ю. Хаскі.

Наше дослідження базується на матеріалах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України та Центрального державного архіву громадських об'єднань України і має на меті від-

новити імена адвокатів, що стали жертвами репресій 20–30-х років ХХ століття.

Наприкінці 30-х років ХХ століття відбулася активізація репресивної діяльності каральних радянських органів. Часто ці репресії називають сталінськими, оскільки ініціатором фізичного знищення виступали керівні особи Союзу РСР. Як зазначено вище, низку адвокатів, життя та діяльність яких будь-яким чином протягом 20–30-х років стосувалися Німецького консульства, було обвинувачено у здійсненні контрреволюційної та шпигунської діяльності і фізично знищено.

У процесі пошуку стало можливим віднайти низку імен, загублених доль адвокатів, юристів, деякі з них згадуються вперше. Це пов'язано з тим, що тільки наприкінці 80-х – початку 90-х років минулого століття, з розпадом Союзу РСР, було відкрито доступ до архівів.

Серед засуджених адвокатів цього періоду – **Бессарабов Іван Павлович**, який упродовж тривалого часу був одним із керівників Київської колегії оборонців. Народився 28.06.1882 року в с. Нижнє Слов'яно-Сербського повіту колишньої Катеринославської губернії (нині Дніпропетровська область), син священика. За відомостями, наданими Державним історичним архівом колишньої Ленінградської області, один рік навчався у Бахмутській гімназії та чотири роки в Катеринославській, яку закінчив 04.06.1901 року та отримав атестат зрілості. У вересні 1901 року вступив у Новоросійський університет, де слухав лекції на юридичному факультеті протягом 1901–1902 років. Постановою правління Харківського університету 15.10.1902 року за його клопотанням, був зарахований до числа студентів 3 семестру вказаного університету, проте на лекції не підписався та отримав свої документи у 1903 році. У травні 1904 року вступив до складу студентів юридичного факультету Петербурзького університету; 13.06.1907 року отримав випускне свідоцтво про зарахування восьми залікових півріч. У 1907 склав у Державній Іспитовій комісії іспит та отримав диплом II ступеня. З 27.09.1908 року рахувався помічником присяж-

ного повіреного, з 10.05.1914 року – присяжним повіреним (адвокатом) Петербурзької судової палати. Визначенням Петербурзького комерційного суду від 18.10.1914 року внесений у список присяжних стряпчих суду. Окрім того, в обліках довідкової картотеки зберігається картка, де записано: «Секретным отношением начальника Петербургского отделения к градоначальнику о том, что на студента Петербургского университета Ив. Павл. БЕССАРАБОВА был составлен протокол по поводу произнесенного им в публичном месте выражений преступного характера, там же данные о том, что учредителем Соединенного Акционерного общества золотых промыслов на Урале являлся БЕССАРАБОВ И. П.» (картка складена у 1904 році). У Києві мешкав по вул. Полтавській, 9, кв. 5. Протягом 1919–1920 років – член комуністичної партії, з якої був виключений за службу в Міністерстві [8].

За часів радянської влади перебував у колегіях правозаступників та оборонців. У 1924 році постало питання про виключення І. П. Бессарабова з лав колегії оборонців. Проти рішення відповідно створеної слідчої комісії виступили прокурор Прокопенко А. М. та оборонець – член президії колегії, які запропонували виключити його строком на 2 тижні та 1 рік відповідно [4, арк. 59]. Зазначене дисциплінарне провадження щодо адвоката було порушено з огляду на його діяльність у справі Салгакіна, де він виступав тривалий час і їздив у Харків за проханням останнього. Адвокату була поставлена у грубій формі вимога Салгакіна про повернення винагороди, дружина ж обвинуваченого претензій не мала. У цілому станом на 1924 рік проти оборонця порушувалося декілька дисциплінарних проваджень, але жодного разу адвоката не покарано, лише при проведенні чистки оголошено догану з попередженням за висловлювання, що принижували звання радянського оборонця [2, арк. 60]. Одним із неприпустимих порушень, допущених у роботі адвоката, визнано те, що по справі обвинувачення Каплана винагороду прийняв натурою – золотим годинним та ланцюжком [3, с. 62; 1, арк. 64–65]. На І. П. Бессарабова спершу було накладено пока-

рання у вигляді виключенням зі складу колегії безстроково, потім замінено на виключення строком на 6 місяців [6, арк. 72].

При проведенні чистки колегій оборонців наприкінці 20-х років ХХ століття захисника остаточно виключено з лав колегії. Підставою виключення у протоколі засідання президії Київської округової колегії оборонців від 19.01.1929 року зазначено, що він «політично невитриманий, що було стверджено останнім арештом» [5, арк. 25–26]. Дійсно, наприкінці 30-х років ХХ століття захисника було заарештовано і засуджено органами Державного політичного управління за ст. 54-6 КК УСРР до 10 років ув'язнення до концтабору; покарання він відбував у Біломорському та Соловецькому концтаборах, наприкінці 1933 року звільнений достроково.

Наприкінці 1937 року І. П. Бессарабова знову заарештовано (на той час працював юрисконсультom монтажотехнічного тресту). У постанові по справі № 49582 від 15.12.1937 року зазначено, що він був пов'язаний з однією із іноземних держав та підозрювався у шпигунстві. У постанові про притягнення в якості обвинуваченого від 23.12.1927 року вказано, що І. П. Бессарабов «являвся агентом германської розвідки, по его задержании производил работы в тылу Германии». Нібито було встановлено, що був агентом німецької розвідки з 1925 року, завербований німецьким консулом у м. Києві Стефані, за свою шпигунську діяльність отримував 2 тис. крб. Оборонця визнано винним у скоєнні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 54-6 КК УСРР, підтверджено в'язнем І категорії, розстріляно та поховано у Биківні. У 1960 році у результаті наглядового перегляду справи, як зазначено у постанові, не виявлено жодних реабілітуючих ознак. Реабілітовано І. П. Бессарабова як жертву репресій лише у 90-х роках ХХ століття [8].

У кримінальній справі І. П. Бессарабова містяться відомості про оборонців Ратнера Семера Борисовича та Печа Оскара Вільгельмовича, яких також розстріляно і поховано в Биківні

Печ Оскар Вільгельмови народився 1882 року в м. Рожище Волинської губернії (на той час перебувала під юрисдикцією

Польщі), за національністю – німець, безпартійний, мав вищу юридичну освіту, до арешту – юрисконсульт Київського шкіряного заводу та Управління ринками. Обвинувачувався у тому, що з 1924 року був агентом німецької розвідки, завербований німецьким консулом Стефані, а у подальшому пов'язаний з консулом Вольманом. Згідно з обвинувальним висновком у справі, за завданнями вищезазначених осіб систематично надавав їм інформацію про політичні настрої населення міста Києва та шпигунські матеріали про характер та місця знаходження нових споруд у м. Києві; виконував завдання німецької розвідки з підбору осіб, яких можна було використовувати зі шпигунською метою. Одночасно О. В. Печ був таємним співробітником НКВС, а тому за матеріалами справи «розшифрувався перед консулами та під їх керівництвом дезінформував НКВС». Ці діяння підпадали під п. «а» ст. 54-1 та ч. 1 ст. 54-6 КК УСРР. О. В. Печа 01.11.1937 року було засуджено по першій категорії та 11.11.1937 року розстріляно. Реабілітовано лише у 1989 році. Зауважимо, що у протоколі допиту О. В. Печа від 23.10.1937 року є відомості про осіб, які він нібито надав німецькому консулу Стефані для можливого подальшого вербування. Серед них: Ткаченко Сергій Павлович, колишній чиновник судового відомства та присяжний повірений; Авдюшенко Михайло Васильович, колишній присяжний повірений. Однак, у Галузевому державному архіві Служби безпеки України відсутні кримінальні справи щодо зазначених адвокатів. Щодо І. П. Бессарабова, то у протоколі зазначено, що останній у німецькому консульстві був «своїм» юрисконсультом [9].

Одним із відомих адвокатів Києва був **Ратнер Семен Борисович**. Виступав у таких гучних справах, як справа Київського обласного центру дій (за обвинуваченням представників наукового світу у контрреволюційній діяльності) та справа Спілки визволення України. Народився у 1880 році в м. Києві у родині службовця. Батько служив приватним повіреним і помер у 1884 році, єврейської національності. У 1899 році С. Б. Ратне закінчив Київську гімназію та вступив у Київський університет, який закінчив у 1903 році

(завдяки відмінним знанням зміг потрапити у 10 % ліміт щодо вступу євреїв в університет). Був членом єврейських громадських організацій, організації єврейського земляцтва, у 1902 році – заарештований. З часу революції та до 1923 р. – член колегії правозаступників, член президії та заступник голови; з 1923 р. – член колегії оборонців, неодноразово обирався членом президії колегії оборонців.

Цікавим є факт, який міститься у протоколі допиту С. Б. Ратнера від 21.10.1938 р. про те, що він при Тимчасовому правлінні працював в Міністерстві юстиції і отримав від міністра ордер на арешт В. І. Леніна (тобто при правлінні Керенського). У цьому ж допиті зазначив, що знав адвоката І. П. Бессарабова з 1920 р. Семен Борисович допитувався лише двічі. Відповідно до обвинувального висновку по кримінальній справі, С. Б. Ратнер підозрювався у вчиненні злочину, передбаченого ст. 54-6 КК УСРР, а саме у шпигунській діяльності на користь однієї з іноземних держав. Нібито встановлено, що С. Б. Ратнер мав тісні зв'язки з німецьким консулом Стефані, яким і завербований, є агентом німецьких розвідувальних органів з 1925 р., передавав шпигунські відомості про настрої населення, матеріальні умови життя окремих соціальних верств населення, про зміни законодавства в СРСР та інші дані. Винним себе «визнав». Справу було заслухано особливою трійкою при НКВС по Київській області 24.10.1938 року, адвоката засуджено до розстрілу і конфіскації належного йому майна. Вирок приведено у виконання 04.02.1938 р. У адвоката залишилися донька Єлизавета та дружина.

Лише після смерті Й. Сталіна у 1956 р. донька подала скаргу військовому прокурору, де вказувала про високі досягнення свого батька, глибоку повагу до нього населення Києва, високу освіченість. Також у скарзі Єлизавета Семенівна зазначила, що у 1938 р. вона з матір'ю намагалися відправити батьку гроші, однак їх перестали приймати до відправлення, а щодо батька повідомили, що його засуджено до 10 років позбавлення волі без права листування. У скарзі вказано також на живих адвокатів, які знали батька –

Портного Самуїла Львовича, Цельтнера Павла Григоровича, Співака Соломона Ісаєвича, Гладкого Антона Андрійовича та Бать Давида Еммануїловича. На час складання скарги донька адвоката працювала коректором та мала фізичну ваду – була глухою [10].

У кримінальній справі щодо С. Б. Ратнера згадується і адвокат **Сорандо Леонід Анастасійович** (кримінальна справа № 49140). Він народився 23.11.1896 р. у Варшаві, за соціальним походженням – дворянин, син сенатора міністерства юстиції, до революції навчався, безпартійний, жив у Києві по вул. Васильківській, 11, кв. 14. Його було заарештовано 28.09.1937 р. і обвинувачено у вчиненні злочинів, передбачених ст. 54-1 «а» КК УСРР. У вину ставилося те, що проводив шпигунську діяльність на користь Німеччини – перебуваючи юрисконсультом Німецького консульства, передавав відомості про політичний та господарський стан м. Києва. Як зазначено у протоколі допиту Л. А. Сорандо від 03.10.1937 р., працювати у консульстві він розпочав за вказівкою голови Київської колегії оборонців Ядолова Володимира Івановича, до якого із проханням про призначення юрисконсульта звернувся представник консульства. До цього часу у консульстві юрисконсультом працював О. В. Гаммерштадт, якого було заарештовано у 1931 р., з ним Сорандо Л. А. мав лише офіційні стосунки. Відтак, Сорандо Л. А. розпочав роботу у консульстві з 01.03.1931 року. Як зазначено у протоколі допиту, адвокат винним себе повністю визнав. Згідно з матеріалами справи, завербований німецьким консулом Генке наприкінці 1933 – початку 1934 р. Спершу займався перекладом преси, потім передавав відомості про політичний та господарський стан м. Києва, у чому допомагала йому дружина. У протоколі вказано на осіб, яких «завербував» до співпраці з німецьким консульством. Серед них інженер Петро Богинський та його син В'ячеслав (причому коли батька було заарештовано, то його захист здійснював юрист Бергольцев, який спеціалізувався на захистах у політичних справах та належав до Спецколегії, тому був виправданий, В'ячеслав передавав відомості про технічні дані про судна та

військову флотилію), Приве (німецький підданий, передавав відомості про стан залізниці), Райманн (німецький підданий, працював на заводі «Київенерго» та передавав відомості про роботу заводу), Свенсон (професор, передавав відомості про низький рівень радянських лікарів, стан лікарської справи), Вальган (інженер заводу «Більшовик»), передавав відомості про роботу вказаного заводу.

Окрім того, у протоколі допиту вказано на таких «завербованих» оборонців: *Зельцман* (юрисконсульт житлового кооперативу Київського комгосподарства, «старий адвокат»), *Печ* (відповідно до змісту протоколу, був до 1931 р. частим гостем німецького консульства), *Прокопенко Олександр Маркович*. Серед осіб, яких «підозрював» у шпигунській діяльності, Л. А. Сорандо зазначив таких: 1) *Язловський Борис* (юрисконсульт, професор, син священника, деякий час був оборонцем, був притягнений у якості обвинуваченого по справі «Центру дій», Л. Сорандо знав його з 1920 р.), 2) *Бергольцев* (захисник, виступав у політичних справах), 3) *Кельман Євген Ісаакович* (юрист, професор), 4) *Мукалов*, 5) *Тур Євгенія Михайлівна* (за свідченням походила із буржуазної родини, її Л. Сорандо бачив майже щодня, нібито передавала йому відомості про настрої інтелігенції, арешти та переміщення посадових осіб). Л. А. Сорандо було засуджено Військовим трибуналом Київського військового округу 18.10.1937 р. до вищої міри покарання, вирок приведено у виконання 23.10.1937 р. Реабілітовано 10.01.1989 р.

Дружину адвоката Л. А. Сорандо – Загубіну Марію Миколаївну також було розстріляно, оскільки вона нібито була посвячена чоловіком у його шпигунську діяльність. У кримінальній справі, яка велася щодо дружини, вбачалися процесуальні порушення такого змісту: обвинувачення їй було пред'явлено 14.10.1937 р., натомість допит проведено 24.10.1937 р.; окрім зазначеної слідчої дії було проведено ще лише одну слідчу дію – 02.10.1937 р. обшук у помешканні, де вона проживала. Марія Миколаївна заперечувала, що знала що-небудь від чоловіка. Слідство щодо репресованої про-

водили слідчі Самойлов-Бесединський та Сапід, яких у подальшому було засуджено за фальсифікацію політичних справ.

У довідках, що містяться у кримінальній справі щодо Л. А. Сорандо, значаться наступні особи, що мали відношення до юридичної та адвокатської діяльності: 1) адвокат **Прокопенко Олександр Маркович**, 1884 року народження, білорус. Засуджений трійкою при Київському НКВС УСРР до розстрілу 29.09.1937 р.; 2) юрисконсульт «Укрпромстачання» **Русінов Володимир Михайлович**. Заарештований 02.10.1937 р. та засуджений до розстрілу 04.11.1937 р; 3) адвокат **Язловський Борис Олексійович**, 1894 р. народження, безпартійний, юрисконсульт «Київоблметалпромспілки». Заарештований 26.10.1937 р., засуджений 21.12.1937 р. трійкою при НКВС до розстрілу, вирок приведено у виконання 26.12.1937 р. Щодо нього слідство вів слідчий Самойлов-Бесединський [7].

Такими є долі адвокатів, діяльність яких будь-яким чином стосувалася німецького консульства у м. Києві. На жаль, їх було піддано репресіям безпідставно, шляхом фальсифікації кримінальних справ і сьогодні важливим є повернути пам'ять про них.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 8. – Оп. 7. – Спр. 74. – Арк. 63–65 (Доклад по дисциплинарным делам, возбужденным против Члена Коллегии защитников И. П. Бессарабова. Копия (прим. – 1924 год).

2. ЦДАВО України. – Ф. 8. – Оп. 7. – Спр. 74. – Арк. 60 (Особое мнение А. М. Прокопенко до делу т. Бессарабова. Копия. (прим. – 1924 год).

3. ЦДАВО України. – Ф. 8. – Оп. 7. – Спр. 74. – Арк. 62 (Особое мнение Члена Президиума т. Вакара. Копия (прим. – по делу Бессарабова, 1924 год).

4. ЦДАВО України. – Ф. 8. – Оп. 7. – Спр. 74. – Арк. 58–59 (Протокол № 11 Заседания Пленума Президиума Киевской Губколлегии Защитников от 28 июля 1924 года. Копия).

5. ЦДАВО України. – Ф. 8. – Оп. 13. – Спр. 564. – Арк. 25–26 (Протокол № 1 засідання президії Київської Окрколегії Оборонців з 19 січня 1929 року).

6. ЦДАВО України. – Ф. 8. – Оп. 7. – Спр. 74. – Арк. 68–73 (Протокол № 12 засідання Пленума Президиума Губколлегии защитников от 8-го Августа 1924 г. (прим. – Киевская губерния).

7. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України). – Ф. 6. – Спр. 58374фп. (Уголовное дело № 49140 по обвинению Сорандо Л. А. в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 54-1 ч. 1 п. «а» УК УССР).

8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 58606 (Уголовное дело № 49582 по обвинению Бессарабова И. П.).

9. ГДА СБ України. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 59814фп. (Уголовное дело по обвинению Печа Оскара Вильгельмовича).

10. ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 39091 (Уголовное дело по обвинению Ратнера С. Б.).

АДВОКАТИ У СУДОВИХ ПРОЦЕСАХ НАД УКРАЇНСЬКИМИ ДИСИДЕНТАМИ У 50-х – 80-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ (на прикладі постаті Миколи Горбала)

Крупник Любов Орестівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби Національної академії внутрішніх справ

Діяльність адвокатів СРСР фактично впродовж усієї історії ретельно контролювалась радянською тоталітарною державою. За таких обставин у них не було можливості повноцінно виконувати свої професійні обов'язки. 12 вересня 1928 р. колегія НКЮ УСРР прийняла постанову «Про реорганізацію колегій захисників», за якою для оптимального контролю примусово здійснено перехід лише до колективної організації праці в юридичних консультаціях, якими керував Наркомат юстиції, ліквідована робота приватних кабінетів [2, с. 23]. Постановою ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р. усувалася участь адвоката у суді та запроваджувалася осо-

блыва нарада, яка розглядала справи та виносила вирок щодо обвинувачених осіб без участі адвоката [2, с. 34].

У повоєнний період прийнято низку документів, які нормативно врегульовували діяльність адвокатури. Положенням про адвокатуру УРСР 1962 р. було встановлено обласні колегії адвокатів, як добровільні об'єднання осіб, які займалися адвокатською діяльністю. Вони здійснювали захист на попередньому слідстві й суді, представництво у цивільних справах, надавали юридичну допомогу громадянам, підприємствам, установам, організаціям і колгоспам [2, с. 44]. У Конституції УРСР 1978 р. зазначалося, що обвинуваченому забезпечувалося право на захист, а у окремих випадках, допомога громадянам надавалася безкоштовно [3, с. 58].

За Законом «Про адвокатуру УРСР» від 1 жовтня 1980 р. колегії адвокатів утворювалися згідно із заявами груп засновників. Загальне керівництво їх діяльністю покладалося на Ради народних депутатів, а порядок оплати юридичної допомоги та праці адвокатів встановлювали союзне та республіканське міністерства юстиції, які також здійснювали контроль за дотриманням колегіями адвокатів законодавства. Положення про адвокатуру УРСР проголошувало гарантію здійснення адвокатами професійних прав та розширення прав на самоврядування [2, с. 50–51].

Проте реалізувати задекларовані права в належному обсязі, за умов підлеглості Міністерству юстиції УРСР та партійним органам, ставало практично неможливим. Адвокати були залежні від системи і тому, в непоодиноких випадках, ставали її виконавцями. Тим більше, що можливості участі захисника були обмежені законом. Згідно з КПК УРСР 1960 р., в порушення прав та інтересів людини, адвокат допускався до участі в справі лише після «складання обвинувачувального висновку (...), слідчий зобов'язаний оголосити обвинуваченому, що слідство в його справі закінчено і що він має право на ознайомлення з усіма матеріалами справи як особисто, так і з допомогою захисника» [5, с. 91]. Таким чином, адвокат включався в процес захисту, коли обвинувачувальний висновок уже був складений,

що суттєво обмежувало можливості і адвоката, і підзахисного й було порушенням прав людини на захист під час затримання і досудового слідства.

Особливого забарвлення набувала роль адвоката у судових процесах над дисидентами, які в Україні відбувались у 1950–1980-х роках. Міжнародне право і радянське законодавство, що начебто діяли в СРСР, залишались в таких судових розглядах абсолютною фікцією. За спогадами професійного юриста, адвоката, учасника Української Гельсінської Групи Левка Лук'яненка, коли він на попередньому слідстві пояснив, що діяв в межах Конституції СРСР, то його слідчий Денисов, піднявши радянську Конституцію над головою сказав: «Конституция существует для заграницы» [6, с. 86]. Якщо в цивільних справах, навіть кримінальних справах щодо кримінальних злочинців, радянський адвокат міг, іноді досить успішно, захищати свого клієнта, то у політичних судових процесах це було рівнозначне власному засудженню.

З цього приводу маємо достатньо переконливі відомості, зокрема, у документах і матеріалах учасників Української Гельсінської Групи. Так, музикант та викладач з Тернопільщини Микола Горбаль, який перше своє покарання отримав за поетичний твір «Дума», побачення з призначеним йому адвокатом описав таким чином: «При першому арешті ДБ назначило мені адвоката, поскільки я маю право на захист. Тепер я не сумніваюся, що це мало мету познущатися і над бідним адвокатом. Я помітив як ДБісти пересміювалися, коли він прийшов знайомити мене з так званою справою. Це був чоловік, який боявся кожного слова ДБ, боявся мене і мабуть самого себе. Сама його зовнішність викликала змішане почуття сміху й жалю. (...) Немолодий чоловік, невисокого зросту, лисий, сутулуватий, в старому брудному сюртуку, який він купив, напевно, ще після закінчення гімназії. Таке враження, що він працював ще в часи Австрії, потім у Польщі – і ніяк не міг вислужитися, хоч постійно демонстрував свою вірнопідданість» [8, с. 29–30].

Зрозуміло, що така особа нездатна була виконувати функцію захисника, а тому захист насправді був лише формальністю. Як свідчить Микола Горбаль: «Вся його оборона на суді звелася до того, що він сказав: «За написання таких віршів треба карати і карати жорстоко, але я думаю, що підсудний зрозумів свою вину і більше цього робити не буде». (...) Повинен уточнити, що він не знав моїх віршів, боявся їх читати, щоб його не запідозрили в симпатіях до них» [8, с. 30]. Як наслідок, 13 квітня 1971 р. Микола Горбаль був засуджений Тернопільським обласним судом за розповсюдження самвидаву, поеми «Дума» і отримав 5 років концтаборів і 2 роки заслання (ст. 62 ч. 1 КК УРСР 1960 р.). Відбував він їх у колонії ЖХ-385/19, пос. Лесной, Мордовія, потім у ВС-389/35 (ст. Всехсвятська Пермської обл. РРФСР). На заслання його відправили етапом до с. Парабель Парабельського р-ну Томської області.

У 1977 р. після звільнення Микола Горбаль оселився у Києві і невдовзі знову отримав досвід спілкування з радянським адвокатом, на фоні якого згаданий вище приклад сприймався з розумінням. Микола Горбаль став неоголошеним членом Української Гельсінської Групи і вже 23 жовтня 1979 р. його заарештували за сфабрикованими звинуваченнями у спробі згвалтування. Таким чином, це звинувачення мало скомпрометувати Миколу Горбаля та його оточення, давало можливість відправити його до табору, де перебували кримінальні злочинці. Крім того, процес про згвалтування міг слухатися за зачиненими дверима, а тому ні рідні, ні друзі підсудного не мали навіть формальної можливості бути присутніми на суді. Рідних впустили до зали судового засідання лише на зачитання вироку і перше, що вони почули від Миколи Горбаля – це його слова про роль, яку зіграла київський адвокат Софія Васютинська у судовому процесі. До речі, С. Васютинська була відомим захисником, начебто входила до так званої «золотої п'ятірки» адвокатів, була нагороджена орденом Леніна. Це давало надію, тим паче, що справа мала безліч огріхів і це, при бажанні, можна було зручно використати.

Микола Горбаль пригадує, як вперше побачився зі своїм адвокатом: «З перших же слів я відчув її неприязнь до мене».(...) Я припускав, що в наступні дні ми виберемо яку-небудь конкретну позицію для оборони (...). Васютинська прочитавши справу, сказала: «Ну що ж, опускайте крильця, приймайте новий удар долі» [8, с. 138–139]. Це була єдина її зустріч з підсудним.

Аргументи у справі, які свідчили на користь непричетності М. Горбала до злочину, він показав адвокату, і вони невдовзі зникли зі справи. С. Васютинська «не підтримала жодної його просьби, не вважала за потрібне прийти до нього в слідчий ізолятор, в той час як він постійно домагався присутності адвоката в слідстві й зустрічі з ним після слідства. Фактично вона взяла участь у закритті слідства, як цього вимагає судочинство, виправила деякі помилки і неточності, що їх допустився слідчий і за кілька днів до суду відмовилась брати участь у суді. Від адвоката, запрошеного дружиною напередодні суду, М. Горбаль, відмовився і взяв оборону на себе» [8, с. 113].

21 січня 1980 р. Микола Горбаль був засуджений Жовтневим райсудом міста Києва за ст. 17, 117, 190 КК УРСР до 5 років позбавлення волі в таборі суворого режиму, які відбував на каменоломнях коло станції Данилівка Миколаївської області. Аналізуючи роль адвоката С. Васютинської, Микола Горбаль зробив такий висновок: «вона теж до деякої міри жертва. (...) адвокатів просто не вистачило відваги стати на мій захист. Більше жаль того, що адвокат дозволила себе використати властям» [8, с. 136]. Присутність відомого адвоката була виставою, яка мала свідчити, що влада турбується про підзахисного і навіть відомий адвокат не міг врятувати звинуваченого в серйозному кримінальному злочині.

Є й інші приклади участі адвокатів у судових процесах над дисидентами, проте всі вони вписуються в окреслену канву. У справі робітничого Українського національного комітету, який діяв на Львівщині з 1957–1958 років і ставив за мету незалежність України, ліквідацію колгоспів і за будовою нагадував ОУН: «Адвокати на суді поводитись досить мляво і не заперечували звинувачень проку-

пора. Адвокатська поміч за добрі гроші, правда вже пізніше, допомогла декому з підсудних врятувати собі життя» [7, с. 84]. П'ятеро з підсудних учасників групи «Об'єднання», які також гуртувались на засадах ОУН, під час судового процесу у Верховному суді УРСР в 1959 р. відмовились від адвокатів і самі вели свій захист. Вони не визнали себе винними у зраді батьківщини [7, с. 72].

У справі львівської художниці С. Шабатури, засудженої за самвидав за ст. 62 КК УРСР, 19 липня 1972 р. до Верховного суду УРСР з касаційною скаргою звернувся адвокат Я. Коваль, який просив вилучити з обвинувачення розмову з грузинським художником Д. Оздерашвілі [4, с. 476] та три роки заслання. 29 серпня 1972 р. судова колегія в кримінальних справах Верховного суду УРСР ухвалила вирок, за яким все ж було виключено обвинувачення, пов'язане зі зустріччю з грузинським художником Д. Оздерашвілі, в усьому іншому вирок залишився без змін [1, арк. 367].

Таким чином, оскільки радянська адвокатура, як і всі інші сфери життя тоталітарної держави, була повністю підконтрольна владі, тому захист у політичних процесах був формальністю, можливості адвоката були вкрай обмеженими. Захисник, який б наважився захищати дисидента, реально виступав проти системи, робив себе її опонентом, а такого тоталітарний політичний режим не пробачав. Тому радянські адвокати, в основному у політичних процесах, фактично ставали на сторону обвинувачення.

Джерела та література

1. Державний архів Служби безпеки України. – Спр. П – 3257 – Т. 1.
2. Історія адвокатури України (2 видання): // Редкол.: В. В. Медведчук (голова) та інші. – К.: Видавництво «СДМ – Студіо», 2002. – 286 с.
3. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квіт. 1978 р. – К.: Політвидав України, 1979. – 69 с.
4. Крупник Л. Львівська художниця Стефанія Шабатура – учасниця українського дисидентського руху 60–80-х років ХХ ст. / Л. Крупник // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 16. – К.: Інститут укра-

їнської археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008. – С. 474–483.

5. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР. Із змінами і доповненнями на 1 липня 1963 р. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1964. – 223 с.

6. Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! / Л. Лук'яненко – К.: Видавничо-культурологічний центр «Софія», 1994. – 512 с.

7. Русначенко А. Національно-визвольний рух: середина 1950-х – початок 1990-х років / А. Русначенко. – Видавництво імені Олени Теліги, 1998. – 720 с.

8. Українська Гельсінська Група. 1978–1982. Документи і матеріали / Упоряд. і ред. О. Зінкевич. – Торонто; Балтимор: Укр. в-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1983. – 998 с.

ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ У 70-х – 80-х рр. ХХ ст.

***Роговенко Дмитро Сергійович**, кандидат юридичних наук, доцент Київського національного лінгвістичного університету, адвокат*

Проблеми взаємодії громадянського суспільства та держави у свій час досліджували видатні філософи, правники, соціологи та психологи. В першу чергу слід відзначити роботи Ф. Бекона, Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Д. Юма, Б. Спінози, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, А. Фергюсона, Г. Гегеля, І. Канта, К. Маркса, Ю. Габермаса, А. де Токвіля та інших. Водночас не можна не відзначити, що громадянське суспільство та держава не є сталими явищами, вони постійно знаходяться в розвитку. А тому дослідження питань, пов'язаних з їх функціонуванням, завжди є актуальними, зокрема, й питань діяльності адвокатури. Роль цієї інституції у громадянському суспільстві важко переоцінити. Як відзначено в Загальному Кодексі правил для адвокатів Європейського співтовариства, «у будь-якому правовому суспільстві адвокату уготована особлива роль. Його обов'язки не обмежуються сумлінним виконанням свого обов'язку у межах закону. Адвокат має діяти в інтересах права в цілому, точно так само, як і в інтересах тих, чий

права і свободи йому довірено захищати; не лише виступати в суді від імені клієнта, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій» [5, с. 5].

Шлях кожної сучасної держави до побудови професійної адвокатури був довгим і нелегким. Не є виключенням і ті держави, яких часто відносять до держав з високим рівнем демократії, у яких збудоване громадянське суспільство та панує принцип верховенства права. З точки зору врахування історичного досвіду для сучасних реалій важливим є питання про те, яким чином у різних державах утверджувалась адвокатська професія.

Для вітчизняної правозастосовної практики цікаво й корисно дослідити розвиток української адвокатури у другій половині ХХ ст. Цей період є тим більш цікавим, оскільки безпосередньо передує сучасному етапу розвитку адвокатури в Україні.

Перш за все, слід відзначити, що адвокатура в Україні за радянських часів знаходилась не на найпочеснішому місці серед юридичних професій. Про своє ставлення до адвокатської професії новопостала радянська держава заявила ледь не з перших днів свого існування. Так, прийнятий Всеросійським ЦВК 24 листопада 1917 р. Декрет про суд № 1 скасував не лише всі судові установи, але й органи прокуратури, слідства та інститути присяжних та приватних повірених [2, с. 124]. Після закінчення Громадянської війни у новій Радянській державі деякий час тривала дискусія щодо доцільності існування інституту адвокатури. Одні відстоювали тезу про те, що адвокати та змагальний процес є пережитками старого суспільства, оскільки у зв'язку з перемогою соціалістичного ладу знищені корінні протиріччя між особою і державою [3]. Інші вважали, що адвокатура є важливим елементом функціонування радянської системи, а адвокат повинен виступати як солдат соціалістичної армії, який допомагає суду швидко й точно вирішувати задачі радянського правосуддя в інтересах мас та соціалістичного будівництва [1]. Зауважимо, що остання наведена позиція стала

пануючою та визначила розвиток адвокатури у Радянському Союзі на десятиліття вперед.

Незважаючи на скасування «реакційного» інституту присяжних повірених, радянська влада невдовзі змушена була впровадити інститут адвокатури. Так, у 1922 р. було прийнято Положення про адвокатуру УСРР. «Згідно з ним створювалися нові адвокатські органи – колегії захисників, які мали певні права самоврядування. Основними формами діяльності колегій захисників були приватна практика та деяка робота у юридичних консультаціях» [4, с. 44].

Певний інтерес у розвитку довоєнної адвокатури в Україні становить Положення про адвокатуру СРСР 1939 р., яким, зокрема, замість слова «захисник» було введено у професійний обіг терміни «адвокат» та «адвокатура».

Розвиток післявоєнної адвокатури в СРСР та УРСР характеризувався певним піднесенням статусу адвоката. Якщо «республіканське Положення про адвокатуру (1962 р.) не внесло змін в організаційну структуру обласних колегій адвокатів і юридичних консультацій» [4, с. 44], то у зв'язку із прийняттям Конституції УРСР 1978 р. відбулось оформлення адвокатури на конституційному рівні. Так, ст. 159 Конституції УРСР визначала: «Для подання юридичної допомоги громадянам і організаціям діють колегії адвокатів. У випадках, передбачених законодавством, юридична допомога громадянам подається безплатно. Організація і порядок діяльності адвокатури визначаються законодавством Союзу РСР і Української РСР».

Стаття 1 Закону СРСР «Про адвокатуру» 1979 р. визначала основною задачею радянської адвокатури надання юридичної допомоги громадянам та організаціям. Адвокатура в СРСР, як визначалось в законі, сприяє охороні прав та законних інтересів громадян і організацій, здійсненню правосуддя, дотриманню і укріпленню соціалістичної законності, вихованню громадян в дусі точного і неухильного виконання радянських законів, бережного ставлення до народного добра, виконанню дисципліни праці, поваги до прав, честі і гідності інших осіб, до правил соціалістичного співжиття.

Це визначення було дослівно відтворено у статті 1 Положення про адвокатуру Української РСР, затвердженого Законом УРСР 1980 р.

Зрозуміло, що сьогодні подібні норми у кращому разі сприймаються як формальні декларації, в гіршому – як яскравий приклад ставлення держави до своїх громадян, яких необхідно було «виховувати в дусі точного і неухильного виконання радянських законів». Про природні права людини, як бачимо, не йдеться. Хоча за умов панування соціалістичної правової доктрини неможливо було очікувати чогось іншого.

Одним із визначальних принципів діяльності адвокатури є незалежність. Лише незалежний адвокат має можливість забезпечити повноцінний захист інтересів свого клієнта. Для адвокатури України періоду 70–80-х років ХХ ст., навпаки, характерною була цілковита залежність від держави. Більше того, керівництво колегіями адвокатів, у відповідності зі статтею 40 Положення про адвокатуру Української РСР, здійснювали Ради народних депутатів та їх виконавчі і розпорядчі органи відповідно до законодавства, яке визначає їх компетенцію, як безпосередньо, так і через Міністерство юстиції СРСР, Міністерство юстиції Української РСР, відділи юстиції виконавчих комітетів обласних, Київської міської Рад народних депутатів. А стаття 41 Положення закріплювала за Міністерством юстиції Української РСР та відділами юстиції виконавчих комітетів обласних, Київської міської Рад народних депутатів повноваження щодо контролю за додержанням колегіями адвокатів вимог законодавства, що регулюють діяльність адвокатури.

Як наслідок підконтрольності державі адвокат у судовому процесі не мав можливості повноцінно захищати свого клієнта. Сумним прикладом цього стали, зокрема, політичні процеси над дисидентами, де адвокат мимовільно, а іноді й усвідомлено, ставав співучасником політичних переслідувань інакомислячих.

Отже, у порівнянні з адвокатурою 70–80-х рр. ХХ ст. одним із найбільших здобутків для сучасної адвокатури стала законодавча гарантія незалежності адвокатської діяльності. Зокрема, у статті

5 чинного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено, що адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб.

Таким чином, в Україні реальна можливість для повноцінного розвитку адвокатури як інституту громадянського суспільства з'явилась лише із проголошенням державою людини найвищою соціальною цінністю та з утвердженням ідеї верховенства права.

Джерела та література

1. Вышинский А. Роль коллегии защитников в борьбе за революционную законность / А. Вышинский // Советское строительство. – 1933. – № 5–6. – С. 12.
2. Декреты Советской власти. Т. I. – М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1957. – 625 с.
3. Сольц А. Реформа советского уголовного процесса / А. Сольц // Революция права. – 1928. – № 2. – С. 72–74.
4. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укреникл.», 1998. – Т. 1: А-Г, 672 с.: іл.
5. Code of Conduct for European Lawyers adopted at the CCBE Plenary Session held on 28 October 1988. – Brussels: CCBE, 2006. – 30 p.

ІСТОРІЯ АДВОКАТУРИ ХАРКІВЩИНИ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОГО ІНСТИТУТУ

Садовська Олена Володимирівна, студентка факультету підготовки кадрів для Міністерства юстиції Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Існування демократичного судового процесу, заснованого на принципах змагальності сторін та їх рівності перед законом та судом, що значною мірою забезпечуються шляхом гарантування права особи на правову допомогу, неможливе без створення та функціонування інституту адвокатури. В свою чергу досягнення належного рівня професійності та організованості для забезпе-

чення реалізації покладених на нього завдань видається неможливим без врахування історичного досвіду. При цьому особливу зацікавленість представляє дослідження історії формування та розвитку адвокатури Харківщини. Це обумовлено насамперед тим, що саме Харків є одним із провідних осередків класичної адвокатури та центрів юридичної освіти на українських теренах. Так, вже з 1835 р. на території міста почав функціонувати юридичний факультет на базі Харківського університету [5, с. 1; 4, с. 54; 8, с. 81], а 6 травня 1874 р. створено третю в Російській імперії, але першу в Україні раду присяжних повірених. Отож, як вбачається, саме звідси бере свій початок розповсюдження теоретичних знань та практичних навичок у сфері правового захисту населення.

Зважаючи на вищесказане, на сьогодні важливим завданням є розкриття еволюційного розвитку адвокатури Харківщини з часу проведення судової реформи 60-х років XIX ст., яка вважається первісним періодом її становлення як самостійного правового інституту, до прийняття «Положення про адвокатуру» від 25.09.1962, яке за значущістю можна назвати передостаннім нормативним актом (з урахуванням Положення про адвокатуру 31.10.1980), який детально врегулював становище адвокатури в Україні до моменту проголошення її державної незалежності.

Так, доцільним видається представлення історії адвокатури Харківщини шляхом її розподілу на три ключові етапи в контексті хронологічної динаміки існування цього інституту: післяреформенний (1874–1917), післяреволюційний (1917–1945), повоєнний (1945–1962). Слід зауважити, що кожному із зазначених періодів властиві свої злети, застої та спади, детерміновані загальними законами розвитку суспільних явищ. Тому уявляється прийнятним, використовуючи арифметичний підхід, на основі асоціативного мислення зобразити перебіг історичного формування харківської адвокатури у вигляді параболічної кривої, в якій кожна нова хвиля знаменує чергову ланку досліджуваного процесу.

Необхідно наголосити, що незважаючи на те, що відлік історії адвокатури Харкова як невід'ємної частини українських земель найчастіше ведеться від часу створення першої у місті Ради присяжних повірених 1874 р. [2, с. 4–18; 7, с. 6, 15], період зародження цієї професійної структури доцільно пов'язувати безпосередньо із заселенням та освоєнням Харківського регіону (40–50 років XVII ст.). При цьому виявлені в матеріалах архіву факти дають можливість стверджувати, що певні ознаки формування інституту судових захисників на території Харкова з'явилися задовго до початку судової реформи XIX ст. (Ф. 9, опис 1, справа 198)*, однак його діяльність носила швидше представницький характер, а не слугувала способом надання правової допомоги в широкому її розумінні.

Перший етап розвитку історії адвокатури Харківщини був позначений кількома важливими датами. Так, 06.05.1874 р. при Харківській судовій палаті була створена Рада присяжних повірених [9, с. 9], а вже 19 травня 1874 р. у юридичній газеті «Судебный вестник» було розміщено повідомлення про відкриття цієї новоформованої структури у приміщенні Харківського окружного суду і визначено перелік її членів (4 березня 1887 р. створено відділення Харківської ради присяжних повірених у Новочеркаську). Рада була затверджена у складі 7 осіб: голова ради Михайло Васильович Жученко, товариш голови Сергій Федорович Морошкін, члени: Іван Олексійович Клопов, Федір Михайлович Космачов, Микола Григорович Борсук, Олександр Сергійович Лебедев та Олександр Миколайович Зайцев [1, с. 16]. Основна діяльність цього утворення полягала у провадженні тісної співпраці з іншими радами та активній участі у відстоюванні та розширенні прав присяжних повірених, розгляді низки важливих з точки зору практики питань. Не залишилися поза межами її компетенції етичні та правові аспекти відносин адвокатів між собою та з клієнтами. Погляди ради щодо

*В дужках надано посилання на фонди Державного архіву Харківської області.

цих проблем знаходили своє відображення в періодичних звітах та ініціативних проектах. Важливою особливістю етапу стало паралельне функціонування поряд з інститутом присяжних повірених, легітимованим Судовими статутами, також приватних повірених, узаконених відповідно до «Правил про осіб, що мають право бути повіреними по судових справах». Так, у 1884 р. в окружних судах свідоцтво отримали 84 приватні повірені, а в 1892 р. їх кількість досягла 108, але в наступні роки почала зменшуватися так, що в 1899 р. вже становила лише 78 осіб [6, с. 56]. У 1913 р. кількість приватних повірених нараховувала всього 5,8 % від загальної кількості присяжних повірених [3, с. 11]. Матеріали архіву зберігають відомості про функціонування чотирьох контор присяжних повірених в Харкові. Зокрема, про контору Неміровського Олександра Яковича, Вороніна Миколи Петровича (1903–1911), Козлова Сергія Олександровича (1893–1917), Розторгуєва Володимира Андрійовича (1909–1918) (Ф. 458, 387, 440). Вивчені документи свідчать, що незважаючи на те, що в цей період професійна адвокатура тільки розпочинала свій розвиток, все ж спостерігалось свого роду профілювання діяльності повірених та їхнє зосередження на обслуговуванні постійного кола фізичних чи юридичних осіб, взаємодія з іноземними клієнтами, зокрема, шляхом їх представництва перед місцевими органами влади.

Другий етап історичного розвитку адвокатури можна визнати одним із найбільш нестійких, оскільки саме на цей час припадає існування значної кількості дисипативних структур у вигляді різного роду організаційних керівних об'єднань адвокатів. Серед них, наприклад, Харківська колегія правозаступників (1919–1922), Харківська губерньська колегія захисників (далі – ХГКЗ) (1923–1925), Харківська окружна колегія захисників (далі – ХОКЗ) (1925–1930), Харківська обласна колегія захисників (1930–1939), Харківська обласна колегія адвокатів (далі – ХОКА) (1939–1962). При цьому підставою їх появи ставали здебільшого зміни в адміністративно-територіальному устрої держави чи термінологічна

еволюція. Так, у 1920 р. в Україні було 365 правозаступників, які обслуговували народні суди та Ради народних судів [6, с. 73–78]. У Харкові на цей рік кількість правозаступників при колегії нараховувала 14 осіб, крім того при Губернському відділі юстиції також працював 1 юрисконсульт (ФР. 203, опис 1, справа 85). Тоді як вже 03.03.1923 р. Харківський губвиконком затвердив склад ХГКЗ у кількості близько 99 осіб, в тому числі 77 – у Харкові (ФР. 1746, опис 1, справа 1). Важливою подією в історії післяреволюційної адвокатури Харкова став перехід на колективну форму роботи. Так, наприкінці 1927 р. групою захисників ХОКЗ був створений колективний кабінет із 10 осіб [3, с. 22]. У протоколі засідання ХОКЗ від 27.06.1927 р. зазначалося, що у зв'язку із застарілістю системи індивідуальної роботи адвокатів слід створити колективну організацію, якою став колективний кабінет, що формувався для провадження судових та адміністративних справ, надання юридичних порад. Колективізація значною мірою здійснювалася шляхом розширення мережі юридичних консультацій. 01.04.1929 р. ХОКЗ під головуванням М. І. Брона відзвітувала про остаточний перехід на колективні форми роботи [6, с. 88–91], а 08.05.1929 р. було затверджено створення ще 17 районних юридичних консультацій у межах Харківської області.

Повноцінне функціонування ХОКА розпочала лише у серпні 1943 р. (ФР. 3858, опис 3, справа 24). В умовах окупації становище було доволі складним, але колегія адвокатів усіляко протистояла окупантам. Станом на 01.01.1945 р. у її складі вже нараховувалося 109 членів (66 – у м. Харкові та 43 – в районах області). Одним із провідних повоєнних завдань інституту адвокатури стало відновлення професійності своїх членів, оскільки укомплектування кадрів часто здійснювалося незважаючи на освіту, отриману кандидатом на зарахування, а також збільшення числа кваліфікованих адвокатів за рахунок належного правового виховання молоді. Аналіз архівних матеріалів свідчить, що робота в цій сфері відбувалася у трьох напрямках – 1) навчання осіб без освіти, що працювали при коле-

гії; 2) виховання молоді, яка готувалася до зарахування в колегію; 3) підвищення кваліфікації дійсних членів.

На підставі вищенаведеного можна зробити наступні висновки. Так, набутий упродовж багатьох років історичного існування досвід для харківської адвокатури не минув даремно. Протягом тривалого періоду діяльності судовим правозахисникам Харківщини доводилося стикатися з цілою низкою перепон, пов'язаних із кількісним обмеженням членства в колегіях, забороною вступу в ряди адвокатури представників окремих національностей та жінок, скороченням процесуального представництва та приватної практики, невдоволеннями влади та неприязністю суддів. Попри це інститут правової допомоги в регіоні продовжував розвиватися. Активність діяльності адвокатури Харківщини підтверджується не тільки статистичними даними, але й багатоаспектністю її спрямувань. Наполеглива та цілеспрямована робота над якістю правових послуг дала змогу адвокатурі цього регіону отримати всезагальне визнання як одного з провідних інститутів правової допомоги в Україні та за рахунок виробленої бази створити сприятливі умови для подальшого свого розвитку.

Джерела та література

1. Гайворонська В. При царі адвокатами не могли стати нехристияни, а при більшовиках – «зганьблені» / Вікторія Гайворська // Закон і бізнес. – 2004. – № 25. – С. 16.
2. Гусев А. Харьков, его прошлое и настоящее / А. Гусев. – Х.: Харьковский частный музей городской усадьбы: САГА, 2006. – 246 с.
3. Історія адвокатури України (2-ге видання): / Редкол.: В. В. Медведчук (голова) та ін. – К.: Видавництво «СДМ – Студіо», 2002. – 286 с.
4. Історія міста Харкова ХХ століття / О. Н. Ярмиш, С. І. Посохов, А. І. Енштейн та ін. – Х.: Фоліо; Золоті сторінки, 2004. – 686 с.
5. Олейник И. И., Олейник О. Ю. Становление системы подготовки юридических кадров в советской России / И. И. Олейник, О. Ю. Олейник // Вестник ИГЭУ. – 2005. – Вып. 2. – С. 1–12.
6. Харьковской адвокатуре 130 лет (1874–2004) / Харківська обласна колегія адвокатів, Харківська обласна кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури. – Х.: Харьков юридический, 2004. – 130 с.

7. Харків: збірник архівних документів і матеріалів / Державний архів Харківської області [уклад. І. Момот]. – Х.: НУВС, 2004. – 314 с.
8. Харків – 350: історія, сучасність, стратегія розвитку: історико-економічний огляд / [В. Н. Майорченко, В. М. Бабасєв, Л. М. Шутенко]. – Х.: Золоті сторінки, 2004. – 319 с.
9. Харьков юридический. № 2 Адвокаты Харьковщины / [за ред. И. Силичев]. – Харьков: Скарлетт, 2000. – 122 с.
10. Фонди Державного архіву Харківської області.

УКРАЇНСЬКІ АДВОКАТИ В США: ЗАКОРДОННА СТОРІНКА СУЧАСНОЇ ІСТОРІЇ АДВОКАТУРИ

*Бігун В'ячеслав Степанович, кандидат юридичних наук,
науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.
М. Корецького НАН України (на громадських засадах),
юрист Європейського суду з прав людини*

Діяльність українських юристів (зокрема, адвокатів) закордоном – особлива сторінка історії адвокатури України. Українська адвокатура етапу новітньої історії України після 1991-го року (України незалежної) продовжує формуватися, стаючи особливим феноменом, вартим (само)пізнання. Цей огляд – спроба його висвітлення (без претензій на вичерпність). Йдеться передусім про українських адвокатів у США, зокрема, в контексті здобуття права на юридичну практику*.

З-поміж *передумов та чинників* цього феномену відзначимо кардинальні соціально-політичні зміни та процес формування нового покоління українських юристів. По-перше, *кардинальні соціально-*

* Відзначимо, що, на нашу думку, вступ до бар у США позначає здобуття права на юридичну практику, а не лише адвокатську діяльність (цей термін нерідко перекладається як адвокатура), адже практично всі юристи після здобуття юридичної освіти складають відповідний кваліфікаційний іспит («бар-екзем») і, в разі успіху, приєднуються до певного напрямку професії. В цьому сенсі йдеться не так про українських адвокатів, як радше про українських правників, які стали американськими юристами. Дет. див.: Бігун В. С. Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. – К.: Юстініан, 2006.

політичні зміни сприяли відкритості. Відкриття кордонів на захід сприяло не лише туристичним подорожам чи обміну досвідом, але й здобуттю повноцінної юридичної освіти й, зрештою, права на практику. Ці процеси стимулювалися різнобічною підтримкою, як із боку іноземних держав (запровадженням певних програм, стипендій), так і української діаспори – вихідців із України. Ще один чинник – відносна відкритість інституту юридичної професії, точніше інституцій юридичної освіти за кордоном, зокрема в США.

По-друге, процеси право- й державотворення зі здобуттям незалежності в Україні сприяли *формуванню нового покоління українських юристів*. Юристи стали їх сподвижниками. Поряд із поколінням досвідчених правників, особистість яких сформувалася в часи радянської України, поставало нове покоління. Осередки їхнього формування – організації студентів і молодих юристів, які діяли як у юридичних навчальних закладах (передусім у Львові, Донецьку та Києві), так і на всеукраїнському рівні – загальнонаціональні організації (спочатку Українська асоціація студентів-правників, відтак Асоціація правників України). Сприяли цим процесам благодійні фонди (наприклад, Українська правнича фундація). Відтак в Україні сформувалося, хоч і не цілісне, зокрема в силу традиційної роз'єднаності юридичної професії, але помітне й впливове в своїх колах нове покоління українських юристів, вишколених за кордоном, частина яких ставала й адвокатами. Деякі з них, «взявши курс на захід», стали й «американськими юристами».

Відзначимо й те, що іноземні громадяни, і, зокрема громадяни України, мають право отримати допуск до юридичної практики в США. Окремі з них скористалися цією можливістю. За даними автора, впродовж 1992–2012 років більше 200 громадян України здобули юридичну освіту в США, а впродовж 1996–2012 років більше 50-ти здобули ліцензії на право практики в США, абсолютна більшість – у штаті Нью-Йорк. Кілька осіб, які склали «бар-екзем» у цьому штаті, ще проходять усі формальності ліцензування (перевірка особистих якостей кандидата, сплата внеску, складання при-

сяги тощо). Також упродовж останніх п'ятнадцяти років близько п'ятнадцяти осіб не здали «бар-екзем» у штаті Нью-Йорк.

Проаналізуємо досліджуваний феномен правників-громадян України, які можуть «практикувати право» в США. Вони діляться на кілька груп за наступними критеріями.

Країна здобуття базової юридичної освіти. Переважна кількість юристів здобула таку освіту в Україні, незначна кількість – за її межами (наприклад, у США, рідше в інших країнах). Так, здобувши диплом юриста в Україні, перша група зазвичай згодом завершувала однорічний магістерський курс в США (LL.M.), отримуючи допуск до складання «бар-екзему» на загальних підставах. Інша умовна група – юристи, які початково чи то з часом мали намір іммігрувати, або залишитися жити й працювати в США, здобула, в додаток до української, базову вищу освіту в США (J.D.).

Навчальний заклад базової юридичної освіти в Україні. Більшість (за винятком майбутніх «українсько-американських» правників здобули юридичну освіту в двох навчальних закладах: Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (зокрема, і в Інституті міжнародних відносин КНУ) та Львівському національному університеті ім. І. Франка. Останнім часом помітна тенденція, коли випускники й інших навчальних закладів здобувають право такої практики. Складання надзвичайно важкого кваліфікаційного іспиту («бар-екзему») доводить: талант і старанність проторює шлях до вершин юридичної кар'єри.

Спосіб допуску. З-поміж двох форм заняття юридичною діяльністю, майже всі українські правники віддають перевагу отриманню повноправного допуску до юридичної практики в одній із юрисдикцій США перед статусом foreign legal consultant (FLC) – іноземного юрисконсульта (варіант перекладу: юридичний консультант з питань іноземного права). Додамо, що вимога складання кваліфікаційного іспиту може не поширюватися на правників, які ліцензовані на заняття юридичною практикою в інших юрисдик-

ціях США або тих, які мають на меті одноразове представлення інтересів клієнта в судових інстанціях (зокрема, в штаті Нью-Йорк).

Юрисдикція допуску. Штат Нью-Йорк у цьому аспекті поза конкуренцією: це провідна юрисдикція абсолютної більшості українських правників. Причин кілька: доступ до складання іспиту внаслідок завершення курсу магістратури в США, престижність допуску в штаті, відсутність подібної можливості в інших юрисдикціях у силу кваліфікаційних вимог для допуску в юрисдикції (наприклад, про наявність базової юридичної освіти, отриманої в США) тощо.

Стать. Більше половини правників-громадян України, допущених до юридичної практики в США, є представницями чарівної статі (для порівняння: станом на 2005 рік – майже 40%). За даними автора, майже всі українські юристки, які склали «бар-екзем» у штаті Нью-Йорк, здали його успішно.

Місце постійного проживання. Українські юристи, допущені до юридичної практики, здебільшого проживають в Україні. Друга група – постійно проживає у США. Низка осіб, допущених до практики в США, залишаються громадянами України, очікуючи на зміну громадянства (США). Третя група (таких одиниці) проживає і працює у країнах центральної та східної Європи. Нарешті, четверта група (їхня кількість теж потребує уточнення) – це ті, хто народилися і навчалися в Україні, проте працюють у Росії.

Місце роботи. Як користуються правом практики в США українські правники? Абсолютна їхня більшість не переїхала до США на постійне місце проживання, відтак не практикує право в США на постійній основі. Ставши американським юристом, вони зазвичай відразу повертаються в Україну або працюють у Європі, як правило, у американських юридичних фірмах. Деякі – започатковують власні фірми. Наприклад, станом на 2005 р., у київському офісі однієї відомої американської юридичної

фірми працювали принаймні п'ятеро українських правників з ліцензією нью-йоркського правника. Зрештою, це число зменшилося: одні створили власні практики, інші – покинули юридичну діяльність у юридичній фірмі. Між тим, зазначений статус – переконливий «козир» у працевлаштуванні юриста в Україні.

Відтак можливе припущення: українські правники, які отримали право практики в США, *переважно* роблять це не з метою нею займатися. Хоча це не виключається. Зазвичай прагнення отримати «американську правничу ліцензію» пояснюється низкою причин або їх комбінацією: розвиток правничої кар'єри (додаткові знання та навички), прагнення істотного покращення матеріального положення (факт складання іспиту – передумова запиту вищої зарплатні), перевірка професійної компетентності, престижність допуску, ймовірний намір практикувати право в США в майбутньому.

Ті ж українські правники, які такі займаються юридичною практикою в США, обирають її традиційні форми – робота у великій юридичній фірмі чи індивідуальна (соло) практика. У США також діють осередки українських юристів українського походження; найбільш відомий з них – Асоціація українських правників Америки (Ukrainian American Bar Association, UABA)*.

* Асоціація українських правників Америки – це професійна громадська організація американських правників українського походження, заснована у вересні 1977 року в Клівленді (штат Огайо). Організація створена, керуючись, зокрема, «бажанням тісніше співпрацювати з українською громадою, її організаціями та стати на захист українських братів...». Асоціація брала участь чи надавала різноманітну підтримку в зв'язку з низкою справ, які отримали публічний розголос (захист дисидентів – борців за права людини), проведенням правових реформ в Україні тощо. Президентами Асоціації були такі відомі юристи, як Віктор Боровський (1977–78), Мирослав Смородський (1978–79), Тарас Модний (1979–1980), Ігор Раковський (1980–81), Богдан Поритко (1981–82), Богдан Шандор (1982–83), Богдан Футей (1983–86), Тарас Гаврик (1986–88), Андрій Филипович (1988–1990), Мирослав Смородський (1990–93), Вальтер Лупан (1993–95), Орест Єйна (1995–97), Богданна Походай (1997–99), Пітер Піддубний (1999–2001), Андре Мічняк (2001–03), Ендрю Стецьків (2003–05), Андрій Підгірський (2005–07). Крім UABA, в США діяли й діють такі організації українських правників,

Факт здобуття права практики в США – неабияке досягнення в юридичній кар’єрі українського юриста. Причини: відносно невелика кількість українських правників, які навчалися в США, складність іспиту («бар-екзему»), коштовність підготовки тощо.

Наостанок відзначимо й значення феномену вищезгаданих українських юристів. Переважно воно відчувається у сфері приватної юридичної діяльності, де завдяки своїм досягненням вони очолюють практики, юридичні фірми, чи то є провідними юрисконсультами міжнародних корпорацій. Деякий вплив відчувається й в сфері публічної юридичної діяльності. Яскравий приклад – створення в 2002 році Асоціації правників України, яка успішно перейняла форми та зміст діяльності американських громадських асоціацій правників.

Ще один вимір впливу – сфера професійної відповідальності. Попри «неактивний» статус українського юриста в США, який є членом «бару», чи то його практику винятково в Україні, на такого юриста поширюються правила професійної відповідальності, які регламентують діяльність у відповідній юрисдикції цієї держави.

Підсумовуючи огляд, відзначимо таке. Іноземний правник може стати «американським правником», як правило, склавши відповідні кваліфікаційні іспити («бар-екзем» й іспит із професійної відповідальності) та ставши членом «бару» – організації правників у США, що в Україні нерідко асоціюється з адвокатурою. Інший спосіб – статус іноземного юридичного консультанта. Набуваючи статус «американського правника», більшість українських юристів надають перевагу штату Нью-Йорк. З-поміж більше 200 українців, які в 1992–2012 роках закінчили американські правничі школи, у 1996–2012 роках більше 50 з них здобули право «практикувати право» в США, з них принаймні 40 – у штаті Нью-Йорк (див. таблицю). Більшість із них продовжують працювати в Україні. Між тим, кіль-

кість охочих отримати таке право не зменшується. Щоліта кілька українців пробують свої сили на американській, зокрема нью-йоркській землі, продовжуючи традицію, яка варта захоплення й наслідування, а її значення варто досліджувати окремо.

**УКРАЇНСЬКІ ЮРИСТИ, ЯКІ ЗДОБУЛИ ПРАВО
ЗАЙМАТИСЯ ЮРИДИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В США
(орієнтовний перелік)***

	П. І. Б.	Юрисдикція, рік допуску, № ліцензії
1	Андресюк (Andresyuk) Юлія Борисівна	NY 2004 (4248159)
2	Андрусів (Andrusiv) Юлія Богданівна	NY 2000 (3006095)
3	Антошевська (Antoshevskaya) Ірина Григорівна	NY 1998 (2884419)
4	Бардин (Bardyn) Уляна Ігорівна	NY 2005 (4307633)
5	Белодед (Beloded) Ольга Ростиславівна	NY 2001 (3941432)
6	Біжко (Bizhko) Анатолій Григорович	NY 2003 (4123956)
7	Білоусенко (Bilousenko) Олег Олександрович	NY 1999 (3002037)
8	Боровік (Borovik) Александер (Alexander Valery)	NY 2001 (3998077)
9	Бурган (Burhan) Тарас Костянтинівич	NY 2004 (4240487)
10	Валентіні (Valentini) Анна	NY 2006 (4444212)
11	Врецьона (Vretsona) Олег	NY 2007 (4467692), DC 2008
12	Гапоненко (Gaponenko) Тетяна Вікторівна	NY 2011 (4883260)
13	Гошовський (Hoshovskyy) Сергій Миколайович	NY 2002 (4018545)
14	Грекул (Hrekul) Лілія	CT 2011
15	Гуцалюк (Goutsaliouk) Володимир	OR 1996 (96562)
16	Дейнеко (Deyneko) Євген Ігорович	NY 2004 (4230942)
17	Казакова (Kazakova) Анна	NY 2007 (4513396)
18	Кім (Kim) Наталія	NY 2007 (4540167)
19	Коваль (Koval) Олександр	TN 2010
20	Костицька (Kostytska) Марія Михайлівна	NY 2006 (4380101), DC
21	Кречмер (Krechmer) Леонід	NY 2000 (3022399)
22	Майстренко (Maistrenko) Ірина Владленівна	TX 2000 (24026856)
23	Мальський (Malsky) Олег Маркіянович	NY 2009 (4666905)

* Написання прізвищ англійською мовою – за базами даних юристів. Як аббревіатури, використано загальновідомі скорочення назв штатів.

24	Мациборчук (Matsiborchuk) Володимир Васильович	NY 2004 (4279543)
25	Нагаєць (Nagayets) Ірина Миколаївна	NY 1999 (3000148)
26	Немченко (Nemchenko) Ліна	NY 2002 (4087318)
27	Ніколаєва (Nikolaieva) Ірина	NY 2001 (3944469)
28	Новоселетська (Novoseletsky) Анна	IL
29	Остапенко (Ostapenko) Лілія Михайлівна	NY 2005 (4351987)
30	Павленішвілі (Pavlenishvili) Давид	NY 2007 (4544417)
31	Паліашвілі (Paliashvili) Ірина	DC 1995 («спец. юрконсультант»)
32	Павлюк (Pavluk) Сергій	NY 2002 (4044186), FL
33	Підгірський (Pidgirsky) Андрій	NY 1997 (2835932); TX 1999
34	Піонтковський (Piontkousky) Сергій Володимирович	NY 2000 (3897956)
35	Поп (Поре) Юрій	NY 2005 (4295002)
36	Примак (Prymak) Ольга	NY 2009 (4799250)
37	Радченко (Radchenko) Антон Іванович	NY 2012 (5078464)
38	Радченко (Radchenko) Тіна	NY 2008 (4646071), GE
39	Руда (Ruda) Ольга	NY 2006 (4428421)
40	Реботунова (Rebotunova) Євгенія Володимирівна	NY 2002 (4072013)
41	Саснко (Sayenko) Володимир Володимирович	NY 1998 (2892859)
42	Семенова (Semenova) Марина Володимирівна	NY 2008 (4647848)
43	Стеценко (Stetsenko) Микола Володимирович	NY 2005 (4328407)
44	Струтинський (Strutinskiy) Андрій Борисович	NY 2002 (4182184)
45	Ткаченко (Tkachenko) Юрій	IL (FLC)
46	Харенко (Kharenko) Михайло Володимирович	NY 2003 (4130605)
47	Чолькнікова (Chkolnikova) Елена	NY 2005 (4323044), NJ 2004
48	Шевченко (Shevchenko) Ігор Анатолійович	NY 1998 (2918779)
49	Шиденко (Shidenko) Юрій Миколайович	NY 2002 (4080735)
50	Шульженко (Shulzhenko) Олександр	NY 2001 (4001640)
51	Якимчук (Yakumchuk) В'ячеслав Вікторович	NY 1999 (3003951)
52	Янчукова (Yanchukova) Олена	NY 2004 (4257663)

Джерела та література

1. Бігун В. С. Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. – К.: Юстініан, 2006.

2. NY Attorney search // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iapps.courts.state.ny.us/attorney/AttorneySearch>.

ОРГАНІЗАЦІЯ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ДОСВІД НАЙВИЩОЇ РАДИ АДВОКАТІВ ПОЛЬЩІ

Василик Ірина Богданівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних і політичних дисциплін Київського університету управління та підприємництва

Українська адвокатська спільнота сьогодні стоїть на початку шляху реформування та європейського розвитку своєї галузі. Польський досвід, як найближчого сусіда України, не тільки географічно, але історично та ментально, особливо цінний для неї. Республіка Польща вже пройшла багаторічний шлях формування і становлення центральних органів адвокатського самоврядування й сьогодні адвокатура цієї країни є потужним правовим інститутом.

Перші адвокатські палати як органи професійного самоврядування почали функціонувати з часу прийняття Тимчасової Постанови Австрійської імперії про устрій адвокатури від 16 липня 1849 р. Найпершою після прийняття закону була утворена Львівська палата адвокатів. Одночасно було засновано палати у Перемишлі, Тернополі, Самборі, Золочеві і Станіславові (нині Івано-Франківськ).

Центральним органом адвокатського самоврядування Польщі є Найвища рада адвокатів (Naczelna Rada Adwokacka), заснована у 1918 р., яка існує 95 років і має сформовані традиції. Метою діяльності Ради на час заснування, перше засідання якої відбулося в березні 1919 р., було представництво інтересів профільних адвокатських палат [1, с. 193].

Метою статті є в історичній ретроспективі показати становлення Найвищої ради адвокатів Польщі, проаналізувати її структуру та діяльність на сучасному етапі.

Найвища рада адвокатів Польщі (далі НРА) від початку свого заснування виконувала широкий спектр завдань, зокрема: видавала загальні директиви та розпорядження для своїх обласних

філій і палат у регіонах; розробляла програми занять та екзаменів для аплікантів (осіб, які після закінчення університету проходили додаткове кількарічне навчання перед складанням кваліфікаційного іспиту на право заняття адвокатською діяльністю); подавала на розгляд міністру юстиції проекти і пропозиції щодо судівництва і адвокатури; вела нагляд за роботою своїх філій та палат, особливо їхньою зовнішньою діяльністю; регулювала питання професійної діяльності польських адвокатів, які отримали закордонну освіту та адвокатів-іноземців, які працювали на території Польщі; розробляла правила адвокатської етики; виконувала нагляд за дисциплінарними провадженнями.

Польська адвокатура отримала кілька редакцій законів, кожен з яких приносив певні нововведення. Так у 1932 р. було значно розширено права філій і палат. Для обрання на керівні посади у НРА претендент повинен був мати не менше 10 років стажу професійної діяльності; одна особа не могла посідати одночасно керівну посаду у Раді і бути членом обласної палати адвокатів чи членом дисциплінарного суду (дисциплінарно-кваліфікаційної комісії – І. В.) [2, с. 60].

У 1938 р. НРА отримала право подавати власні розробки та пропозиції у галузі законодавства і застосування права до усіх державних органів влади. Під час німецької окупації НРА 14 грудня 1939 р. була ліквідована. В часі Другої світової війни у Варшаві існував уряд губернатора Варшавського Дистрикту, до якого входив відділ юстиції, саме у компетенції цього відділу і був нагляд за адвокатурою. Комісаріат адвокатури мав свої філії у Кракові і Любліні, проте замість Найвищої ради адвокатів не було створено жодного органу. Крім офіційних окупаційних структур польської адвокатури було організоване підпільне централізоване адвокатське самоврядування – Таємна Найвища рада адвокатів, а на місцях (Варшава, Краків, Люблін, Львів) окружні ради. Негласна НРА функціонувала до 1945 р.

Повоєнний декрет про устрій адвокатури від 24 травня 1945 р. вводив нові правила прийому до професії, за якими було обме-

жено компетенцію органів адвокатського самоврядування і збільшено вплив міністерства юстиції. Чергові зміни до закону, які ще більше посилили цей вплив, було прийнято 22 січня 1946 р. Наступний закон від 1956 р. скасував низку контролюючих функцій міністерства й запровадив 3'їзд, як один із трьох (3'їзд, НРА, Дисциплінарний Суд) найвищих органів адвокатського самоврядування та зобов'язав створення при кожній адвокатській палаті воєводської дисциплінарної комісії. Усі рішення воєводських комісій надходили до Вищої Дисциплінарної Комісії у Варшаві, яка виносила остаточну ухвалу. У цьому ж році НРА вдалося налагодити контакти із закордонними адвокатурами. Крім того, влада дозволила видавати друкований орган «Бюлетень НРА», який у наступному році було перейменовано на часопис «Палестра» [1, с. 280].

Нововведення до нового закону про адвокатуру від 19 грудня 1963 р. стосувалися форми ведення адвокатської діяльності, а саме перехід від індивідуальної форми діяльності до колективної. На реформування за новими правилами відводився всього рік [4].

У 80–90-х рр. ХХ ст. було прийнято останню редакцію закону про адвокатуру та кілька поправок до неї, кожна з яких намагалася сприяти розвитку професії. Широкі права адвокатському самоврядуванню надавав прийнятий закон про адвокатуру від 25 травня 1982 р. Важливим було нововведення щодо вступу до професії, за яким умовою внесення до єдиного реєстру адвокатів було закінчення чотирирічної аплікації і складання адвокатського екзамену. Для тих, хто пройшов суддівську, прокурорську, нотаріальну, арбітражну чи правничу (*radca prawnu*) аплікацію, термін адвокатської скорочувався до двох років. В рамках аплікації обов'язковим було річне стажування у суді, прокуратурі або в державному господарському арбітражі. Крім того, у законі зазначалося, що адвокатура покликана до надання правової допомоги, охорони громадянських прав і свобод, а також до навчання щодо застосування права.

Згідно поправки від 1997 р. для заснування приватних фірм вже не потрібна була згода міністра юстиції, тому дуже швидко по цілій кра-

їні було засновано кілька тисяч індивідуальних канцелярій. Відтоді президент Найвищої ради адвокатів щороку звітує перед президентом країни про діяльності органів адвокатури [1, с. 335; 351].

Компромісна новелізація від 22 травня 1997 р. вирішила одразу кілька важливих для адвокатів питань: розмежувала адвокатуру і правників (*radca prawny*); ліквідувала нагляд над органами адвокатського самоврядування міністра юстиції; запровадила незалежний суд (міністр не міг відмінити рішення НРА, але міг звернутися зі скаргою до незалежного суду); запровадила правову охорону професійної назви «адвокат»; скоротила тривалість підготовки аплікантів до 3,5 років. Крім того, внесення до єдиного реєстру адвокатів повинно було відбуватися щороку на підставі конкурсу.

Зміни до закону про адвокатуру від 16 березня 2000 р. і доповнення до них від 2004 р. стосувалися запровадження обов'язкового страхування адвокатів за отриману шкоду при виконанні своїх професійних обов'язків. Поправка також визначила нові засади внесення і розгляду касації щодо дисциплінарної відповідальності. Правка від 5 липня 2002 р. дозволила надавати правову допомогу на території Польщі іноземним адвокатам.

Під гаслом відкриття широкого доступу до професії були прийняті поправки до закону про адвокатуру 30 червня 2005 р. За ними змінили умови навчання аплікантів, відбір яких відбувався шляхом конкурсу; розширили коло осіб, які зараховувалися до єдиного реєстру адвокатів; поміняли форму складання кваліфікаційного іспиту, який переходив із компетенції адвокатських палат до спеціалізованих екзаменаційних комісій. Проте 19 квітня 2006 р. Конституційний Трибунал скасував цю поправку і повернув складання адвокатського кваліфікаційного іспиту повністю до компетенції Найвищої ради адвокатів.

За поправками до закону про адвокатуру від березня 2007 р. було запроваджено публічність розгляду справ дисциплінарним судом, крім тих, які містять адвокатську таємницю. Ще одна важлива зміна – додано до закону параграф, за яким до дисциплінар-

них покарань, які не регулювалися законом про адвокатуру, почали застосовувати відповідні статті кримінального кодексу. Така новела ліквідувала труднощі при розгляді дисциплінарних справ [1, с. 357–359].

Остання новелізація права про адвокатуру Польщі від 20 лютого 2009 р. стосувалася в основному умов навчання аплікантів та форм прийняття адвокатського кваліфікаційного іспиту. Після прийняття цих поправок президент Найвищої ради адвокатів Польщі щороку підписує разом з Директором Державної школи загального судівництва і прокуратури (сьогодні Державний центр навчання кадрів загальних судів і прокуратури) угоду щодо навчання аплікантів, у якій окреслений трирічний навчальний план, форми і час проведення занять, а також розмір оплати за навчання. 10 жовтня 1998 р. Найвища рада адвокатів Польщі ухвалила новий Кодекс Адвокатської Етики з доповненнями від 19 листопада 2005 р. та 1 січня 2012 р. [5].

Станом на сьогодні Найвища рада адвокатів Польщі, як центральний орган адвокатського самоврядування, має розгалужену і добре зорганізовану управлінську структуру. НРА активно працює з органами адвокатури різних країн світу. Поміж з'їздами керує всією діяльністю адвокатури Президія НРА; діє Найвищий Дисциплінарний Суд, Найвища Ревізійна Комісія, комунікує з адвокатами речник дисциплінарний НРА.

Для забезпечення ефективності праці при НРА діє 14 Комісій (комітетів), зокрема: праць парламентарних (до якої входить 10 осіб); інвестиційно-фінансова (6 осіб); підвищення кваліфікації (9 осіб); навчання аплікантів (15 осіб); інформатизації (5 осіб); законодавства (33 особи, з них 50% – доктори і кандидати наук); комісія публічної діяльності адвокатури (11 осіб); конституційного судочинства (2 особи); прав людини (14 осіб); суспільної комунікації (13 осіб); міжнародних відносин та діяльності Pro Bono (10 осіб); інтеграції екології, туризму, спорту і відпочинку (10 осіб); професійної етики (4 особи); закордонних справ (14 осіб). Крім того, діє журі

для призначення нагород НРА (3 особи). Обслуговуючі структури: канцелярія, бухгалтерія, економічний та юридичний відділи [6].

Регіональні відділення НРА знаходяться у великих та середніх містах країни: Бялостоку, Бельській Бялей, Бидгощу, Ченстохові, Гданську, Катовіцах, Кельцах, Кошаліні, Кракові, Любліні, Лодзі, Ольштині, Ополю, Плоцьку, Познані, Радомі, Жешові, Седльцах, Щецині, Торуні, Вальбжиху, Варшаві, Вроцлаві, Зелений Гурі. До структури регіональних палат належать: декан (голова), його 2 заступники, секретаріат, скарбник, речник дисциплінарний, 5 членів ради і 3 їхні заступники; Дисциплінарний суд та Ревізійна комісія [5].

Позитивний польський досвід керівництва науковими та навчальними осередками при органах адвокатського самоврядування базується на потужній науково-теоретичній базі, розробленій адвокатами та вченими, і заслуговує на особливу увагу. Вивчення історії та проблем польської адвокатури відбувається у Науковому осередку досліджень адвокатури імені адвоката Вітольда Байєра під керівництвом професора Петра Кручинського. Осередок має свої філії при адвокатських радах по цілій країні. До нього входять: директор центру, заступник директора, секретар, секретаріат центру, грантовий відділ; Музей історії адвокатури Польщі; Бібліотека історії адвокатури Польщі; Архів історії адвокатури Польщі. Дорадчим органом є наукова рада у складі 12 осіб. Випуск журналів, бюлетенів, книг, монографій тощо забезпечує окремий редакційний відділ, до якого входить також редакція журналу «Палестра». Донедавна НРА утримувала за 50 км від Варшави Будинки творчості адвокатів з бібліотекою та зоною для родинного відпочинку.

Науковий осередок займається підготовкою і видавництвом наукової (монографій, словників, спогадів і т. п.) та навчально-методичної літератури для адвокатів (методичних рекомендацій, програм для складання кваліфікаційних іспитів, розробкою дисциплін з історії адвокатури та різних видів права – історії канонічного, цивільного, кримінального права тощо, спецкурсів, факультативів для студентів різних курсів, спеціальностей і форм навчання).

На окрему увагу заслуговує більш як 90-річна діяльність часопису «Палестра», який видає НРА. Він по праву вважається основною трибуною польської адвокатури. Заснований у 1910 р. у Львові, журнал «Палестра», в перекладі адвокатура, виходив під редакцією польського адвоката Анзельма Лютвака. Однак, після видання перших семи номерів, видавництво журналу було припинено і відновлено тільки у 1924 р. варшавськими адвокатами. До 1939 р. журнал був одним із найважливіших правничих часописів міжвоєнного періоду і мав статус органу варшавської столичної адвокатури [3, с. 188]. Сьогодні його передплачують провідні державні і наукові установи, вищі навчальні заклади, бібліотеки, громадські організації, адвокати, науковці, громадяни. Часопис виходить друком один раз у два місяці обсягом 320 сторінок. Загальна редакційна колегія налічує 15 осіб (з них 75% з науковим ступенем), штатна редколегія – 4 працівники, дописувачі – провідні науковці, адвокати, експерти зі всієї країни та зарубіжжя.

Журнал «Палестра» характеризується широким галузевим діапазоном та високим рівнем публікацій, містить близько 20 рубрик, які схематично можна поділити на організаційно-правовий, науково-освітній, історичний та інформаційний тематичні напрямки.

Таким чином, 95-річний досвід діяльності органів адвокатського самоврядування Польщі є цікавим й потрібним для розуміння і вирішення сьогоденних нагальних проблем як польської, так і української адвокатури. Протягом усього часу свого існування, за різних політичних умов, Найвища рада адвокатів залишалася постійною репрезентанткою польської адвокатури. Не все вдавалося відразу, неодноразово органи адвокатського самоврядування змушені були відстоювати і захищати свої права. В останні роки, у зв'язку із входженням Республіки Польща до Європейського Союзу, відчувається особлива активізація реформування діяльності НРА. Внутрішні реформи, розпочаті попереднім президентом НРА Йоаною Агацькою-Індецькою, продовжуються Анжеєм Зварою.

Одним із нагальних питань сучасної польської адвокатури, яке потребує термінового вирішення, є урівняння у правах адвокатів і юридичних консультантів (*radca prawny*). Останні поки що позбавлені права представляти інтереси клієнтів у кримінальних справах в судах. Актуальними і дискусійними залишаються питання професійної етики, дисциплінарної відповідальності, підвищення кваліфікації адвокатів та організації повноцінного трирічного навчання аплікантів.

Налагоджуючи роботу адвокатського самоврядування в Україні, варто взяти на озброєння досвід Найвищої ради адвокатів Польщі щодо забезпечення стажування адвокатів та аплікантів у провідних юридичних фірмах й правових інститутах в країнах Європи та США. Крім того, потужна науково-дослідна, навчально-методична та видавнича діяльність Наукового осередку НРА Польщі, який діє від початку її створення, сприяє якісній підготовці студентської молоді, підвищенню професійного рівня аплікантів та адвокатів, а також формуванню позитивного іміджу адвокатської професії у суспільстві.

Джерела та література

1. Redzik A., Kotliński T. *Historia Adwokatury*. – Naczelna Rada Adwokacka, Ośrodek Badawczy Adwokatury im. Witolda Bayera / A. Redzik, T. Kotliński. – Redakcja «Palestry», Warszawa. – 2012.
2. Kotliński T. *Samorząd adwokacki w Drugiej Rzeczypospolitej* / T. Kotliński. – Naczelna Rada Adwokacka. – Warszawa. – 2008. – 225 s.
3. Василик І. Б. Польський часопис «Палестра»: історія та сучасність / І. Василик // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції. – Тернопіль: НПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 314 с. – С. 188–190.
4. Zaborski M. *Zarys ustroju i dziejów adwokatury polskiej* / M. Zaborski // *Palestra*. – 2003. – № 11–12.
5. Офіційний сайт Найвищої ради адвокатів Польщі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nra.pl/nra.php>.
6. Bąkowski A. *Zarys historii samorządu w Polsce* / A. Bąkowski // *Palestra*. – 2008. – № 1–2.

Наукове видання

АДВОКАТУРА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Матеріали круглого столу

25 січня 2013 р. м. Київ

Комп'ютерна верстка:

Олександр Мостяєв

Літературне редагування:

Тетяна Шептицька

Друк:

Видавництво Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Підписано до друку 27.08.2013.

Формат 60×90/16. Папір друкарський. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 9,75. Обл.-вид. арк. 7,49. Зам. № Наклад 100 прим.

Видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка,
46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2

Свідоцтво про реєстрацію ТР № 241, від 18.11.97.

Для нотаток

Для нотаток